

જાણ્યું અને જોયું

: લેખક :

મનસુખલાલ તારાચંદ મહેતા

: પ્રકાશક :

શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા
ખારશોટ, ભાવનગર.

મોક્ષનું મૂળ

“અનુભવોની પરંપરાથી જ્ઞાન મેળવવું એવી મનની પ્રકૃતિ છે. શરૂઆતમાં જે વિચાર સમગ્રતય નહીં અને મનન થાય નહીં, તે મનમાં વારંવાર ધારણ કરવાથી, આખરે સહજસ્વાભાવિક અને પ્રકૃતિરૂપ થઈ જાય છે. એક ધંધો શીખવાની શરૂઆત કરતા છોકરાને, જેમ તેનાં હથિયાર ઝાલતાં પણ પૂરું આવડતું હોતું નથી, એટલે તેનો ખરોખર ઉપયોગ થવો જ મુશ્કેલ. તે છોકરો કાંઈક અભ્યાસ અને મહાવરા પછી જેમ પૂર્ણ ચપળતાથી અને સર્વોત્કૃષ્ટ ચતુરાઈથી તેને વાપરે છે, તેમજ મનની સ્થિતિ પ્રથમ આત્માનુભવ કરાવવો જ મુશ્કેલ દેખાય તે સ્થિતિ ખત અને અભ્યાસથી આખરે મેળવી શકાય છે, અને તે સ્થિતિ પ્રકૃતિજન્ય અને સ્વાભાવિક ચારિત્રરૂપે બંધાય છે. પોતાની ટેવો, પોતાની સ્થિતિ રચવાની અને તેને સુધારવાની મનની આ શક્તિમાં મનુષ્યતા મોક્ષનું મૂળ છે અને અહંભાવ પર કાબૂ આવેથી પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યનો માર્ગ ખુલ્લો થાય છે.”

મહાત્મા જેઠસ એલન.

श्री आत्मानंद जैन ग्रंथमाला—पुष्प ६८.

आप्त्युं अने ज्ञेयुं

: लेखक :

मनसुणलाल ताराचंद महेता

: प्रकाशक :

श्री जैन आत्मानंद सभा

भारगेट, लावनगर.

प्रकाशक :

आनन्द चन्द्र चौपरी शाह

प्रमुख

श्री जैन आन्मानन्द राणा

आनन्द, भावनगर.

*

© सर्व हक लेखकने स्वाधीन

*

मूल्य रुपिया

४०/-

*

सं. २०२७-ई. स. १९७१

*

प्रथम आवृत्ति

प्रत : १२५०

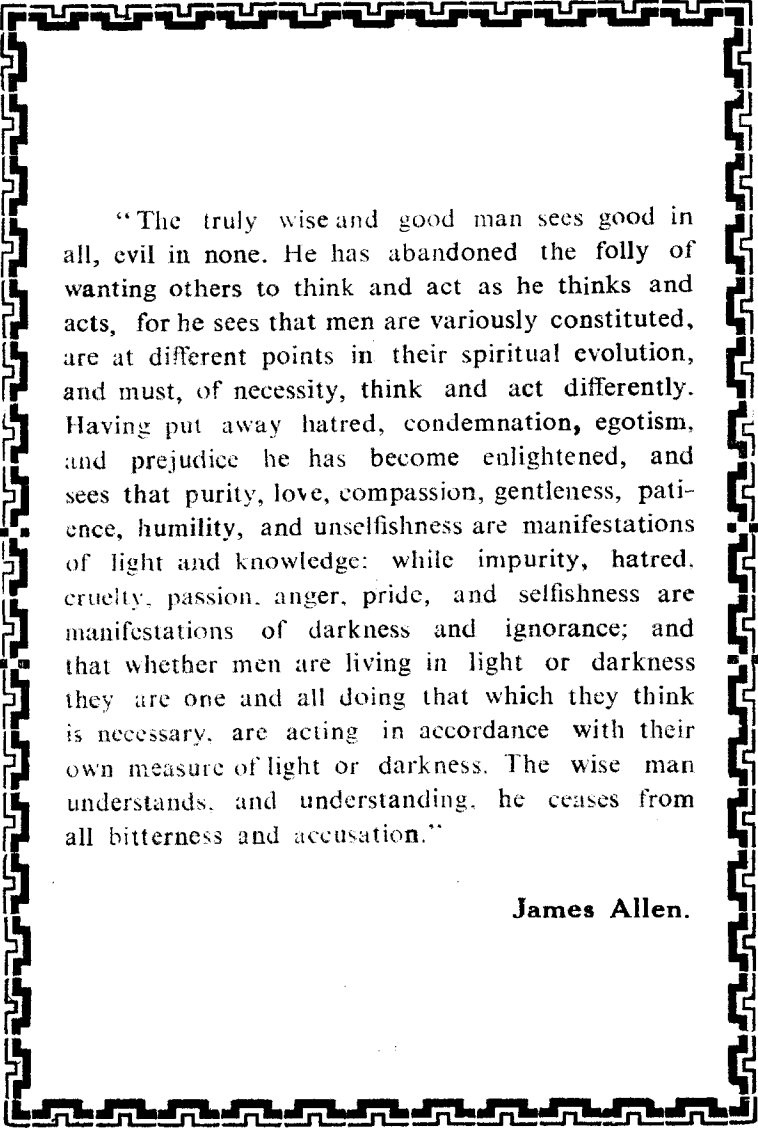
*

मुद्रक :

श्री जगदीशचन्द्र अण्णासाह पटेल,

जेन. जेम. प्रिन्टींग प्रेस,

हरियापुर, उभरवाड, अमदावाद-१.

“The truly wise and good man sees good in all, evil in none. He has abandoned the folly of wanting others to think and act as he thinks and acts, for he sees that men are variously constituted, are at different points in their spiritual evolution, and must, of necessity, think and act differently. Having put away hatred, condemnation, egotism, and prejudice he has become enlightened, and sees that purity, love, compassion, gentleness, patience, humility, and unselfishness are manifestations of light and knowledge: while impurity, hatred, cruelty, passion, anger, pride, and selfishness are manifestations of darkness and ignorance; and that whether men are living in light or darkness they are one and all doing that which they think is necessary, are acting in accordance with their own measure of light or darkness. The wise man understands, and understanding, he ceases from all bitterness and accusation.”

James Allen.

વિષયાનુક્રમ

<p>૧ કુદરતી ઉપચાર વિષે મારો અનુભવ ૧</p> <p>૨ સંવત્સરીની કરુણ કહાણી ૬</p> <p>૩ ધર્મકળા ૧૧</p> <p>૪ સહશિક્ષણ ૧૫</p> <p>૫ સિમલાનું મંદિર અને શ્રમણ ઝેળગોળ ૨૧</p> <p>૬ નિઃસ્પૃહી વૈદ્યરાજ ૨૭</p> <p>૭ ગુનેગાર કે નિર્દોષ ? ૩૦</p> <p>૮ આપણા આદર્શો અને જીવન વ્યવહાર વચ્ચેની અસંગતતા ૩૩</p> <p>૯ ભગવાન મહાવીરના એક સાચા ઉપાસક ૩૫</p> <p>૧૦ ધાર્મિક ઉત્સવો ૪૨</p> <p>૧૧ સ્વર્ગમાં નિધન શ્રેયઃ ૪૪</p> <p>૧૨ ઉપદેશ અને આચરણ ૪૭</p> <p>૧૩ પરં વા પરસંગં વા ઘમ્મં મનહ જો જહો ૫૧</p>	<p>૧૪ ક્ષમાપના ૫૫</p> <p>૧૫ દીર્ઘદ્રષ્ટા આ. વિજય વલ્લભસૂરીશ્વરજી ૬૧</p> <p>૧૬ સુવર્ણસિદ્ધિ ૬૫</p> <p>૧૭ અવિસ્મરણીય સ્મરણો ૬૭</p> <p>૧૮ પરિવર્તન ૭૭</p> <p>૧૯ વર્તમાન જૈન શ્રમણ સંઘની અવનતિ ૮૨</p> <p>૨૦ ક્રોધો જ્ઞાનવતાં કુતઃ ૮૬</p> <p>૨૧ ત્વમેવ ભર્તા ન ચ વિપ્રયોગઃ ૯૨</p> <p>૨૨ માનવ અને દેવ ૧૦૦</p> <p>૨૩ હૃદયપૂજન ૧૦૯</p> <p>૨૪ ભાવના-ભવનાશિની ૧૧૩</p> <p>૨૫ જીવન ઘડતરમાં સાહિત્યનું સ્થાન ૧૨૦</p> <p>૨૬ નીતિ અને ચારિત્ર- બ્રજતા ૧૨૭</p>
---	--

સાવરકુંડલા નિવાસી
સંઘવી વીરજીભાઈ ગોપાલજી

જન્મ : સાવરકુંડલા
સંવત : ૧૯૩૯

દેહોત્સર્ગ
સાવરકુંડલા
સં. ૨૦૨૫

સાવરકુંડલા નિવાસી ધર્મનિષ્ઠ સંઘવી વીરજીભાઈ ગોપાલજીનું સંક્ષિપ્ત જીવનવૃત્તાંત

સહગત શ્રી. વીરજી ગોપાલજી સંઘવીની જન્મતિથિનો ચોક્કસ દિવસ તો માલુમ નથી, પરંતુ તેઓ ૮૬ વર્ષની ઉંમરે ઈ. સ. ૧૯૬૯ માં સ્વર્ગવાસ પામ્યા એટલે તેમનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૮૨ની સાલમાં થયો હતો એમ કહી શકાય. તેમના પિતાનું નામ સંઘવી ગોપાલજી હંસરાજ. શ્રી ગોપાલજી સંઘવીને પાંચ પુત્રો અને ચાર પુત્રીઓ હતી. તેમના પુત્રો શ્રી. રામચંદભાઈ, શ્રી. વીરજીભાઈ, શ્રી. હરજીવનભાઈ, શ્રી. મણિભાઈ અને શ્રી. દલીચંદભાઈ. ચાર પુત્રીઓમાં સૌથી મોટાં કસ્તૂરબહેન જેઓ આજે પણ લગભગ ૯૭ વર્ષની વયે તન્દુરસ્ત જીવન જીવે છે તેમનાથી નાનાં જડીબહેન અને અજવાળીબહેન પણ હયાત છે જ્યારે સંતોકબહેન સ્વર્ગવાસ પામ્યાં છે. આ રીતે શ્રી. ગોપાલજી સંઘવીનું બહોળું કુટુંબ હતું. પાંચેય પુત્રોમાં આજે સૌથી નાના પુત્ર શ્રી. દલીચંદભાઈ હયાત છે સારે અન્ય સૌ ભાઈઓ સ્વર્ગવાસ પામ્યા છે. સૌ ભાઈ-બહેનોને લાં વિશાળ કુટુંબ પરિવાર છે.

શ્રી. વીરજી સંઘવીનાં માતાનું નામ શ્રી. જમકુબહેન. શ્રી. જમકુમા અત્યંત દયાળુ, વ્યવહારકુશળ, ભારે પ્રતાપી અને જાજરમાન નારીરત્ન હતાં. નિમિત્ત અને શુકનશાસ્ત્રનું તેઓ સરસ જ્ઞાન ધરાવતાં અને તેમનું વિશાળ કુટુંબ આજે જે જાહોજલાલી ભોગવી રહ્યું છે, તે બધું જમકુમાનાં પુણ્ય પ્રતાપને આભારી છે એમ તેમનો સંઘજો પરિવાર આજે પણ માને છે. અતિથિદેવો ભવ એ એમનું જીવનમંત્ર હતું. કોઈ પણ અતિથિ એમને લાં જય એટલે ભાવપૂર્વક તેમનો સત્કાર થતો. સાધુ કે સાધ્વી જ્યારે પણ ગામમાં હોય સારે જમકુમા તેમની અપૂર્વ વૈયાવચ્ચ કરતાં.

અતિથિસત્કારના આ મહાન ગુણનો પૂરેપૂરો વારસો શ્રી. વીરજી આપને પણ પ્રાપ્ત થયો હતો. કુંડલામાં કોઈ પણ શ્રાવક ગમે

(૨)

તેને ત્યાં અતિથિ બનીને જ્ય પણુ શ્રી. વીરજીઆપા તેમનો આતિથ્ય-સત્કાર કર્યા વિના ન રહે. અતિથિસંવિભાગ એ શ્રાવકોનાં બાર વ્રતો પૈકીનું એક મુખ્ય વ્રત છે અને તેનું માહાત્મ્ય પણ સવિશેષ છે. સાચો શ્રાવક સ્વધર્મીનો સંવિભાગ કર્યા પછી જ આહાર લઈ શકે, અને આ નિયમનું પાલન શ્રી. વીરજી આપાને ત્યાં જ્યારે જ્યારે કુંડલા જવાનું બનતું ત્યારે થતું જોવામાં આવતું હતું. જ્યારે જુઓ ત્યારે કોઈને કોઈ મહેમાન તેમને ત્યાં હોય જ. આ રીતે શ્રી. વીરજી આપાનું કુંડલાનું નિવાસસ્થાન એક પ્રકારનું સાધર્મિક-અતિથિ-ગૃહ જેવું જ હતું.

ઈ. સ. ૧૯૪૭ માં તેઓ તેમના ધંધાના કાર્ય અંગે અમરેલીમાં ધ્રુવ દલીયંદ હેમચંદને ત્યાં પધાર્યા હતા, ત્યારે મને તેઓશ્રીનો સૌથી પ્રથમ પરિચય થયો. શ્રીમદ્ આનંદધનજી, શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી અને શ્રીમદ્ યશોવિજયજીનાં કેટલાયે સ્તવનો તેમને કંઠસ્થ હતાં. એ વખતે, એમની પાંસઠ વર્ષની ઉંમરે આ સ્તવનોનો ગૂઢાર્થ અને રહસ્ય સમજાવવાની તેમની શૈલી જોઈ હું ભારે પ્રભાવિત બન્યો. તે પછી તે મારો તેમની સાથેનો પરિચય વધ્યો અને તેમના મોટા પુત્ર શ્રી. કપુરચંદભાઈની પુત્રીનું લગ્ન મારા મોટા પુત્ર સાથે થતાં અમે વેવાઈ સંબંધે જોડાયા, અને વધુ નિકટમાં આવવાનું શક્ય બન્યું.

ઈ. સ. ૧૯૫૦ ના ઓક્ટોબર માસમાં મારી બંને નાની પુત્રીઓ સાથે શ્રી. વીરજીઆપાના સંગાથમાં આપણા પૂર્વના મહાન તીર્થો સમેતશિખરજી, પાવાપુરી વગેરે તીર્થોની જત્રાએ જવાનું બન્યું. અમારા યાત્રાસંઘમાં હું, મારી બંને પુત્રીઓ, શ્રી. વીરજીઆપા અને તેમનો એક માણસ મોહનલાલ હતા. આ જત્રા નિમિત્તે લગભગ એક માસ સુધી શ્રી. વીરજીઆપા સાથે રહેવાનું બન્યું અને તે વખતે તેમના જીવન વિષે વિશેષ જાણવા મળ્યું.

શ્રી. વીરજીઆપાને વ્યવહારિક શિક્ષણ તે નહિવત્ હતું પણ ભણતર કરતાં તેમનું ગણતર અનેકગણું હતું. નાની ઉંમરે જ તેમનાં લગ્ન આંબાનિવાસી શાહ હરિચંદ જસરાજનાં પુત્રી શ્રી. જીણીબહેન સાથે થયાં હતાં. કુટુંબ મોટું એટલે કૌટુંબિક વ્યવહાર પણ મોટો.

(૩)

ધંધાદારી જવાબદારીને બદલે કૌટુંબિક વ્યવહારની મોટી જવાબદારી શ્રી. વીરજીઆપા પર રહેતી. બહોળા સગાસંબંધી સમુદાયના લગ્ન પ્રસંગે હાજરી આપવી, બહેનો, દીકરીઓના સાસરે સારેમાઠે પ્રસંગે જવું તેમજ કૌટુંબિક સભ્યોના વેશવાળ, લગ્ન વગેરે કાર્યોની વ્યવસ્થા કરવાની જવાબદારી પણ અત્યંત કુશળતાપૂર્વક તેઓ સંભાળતા. જ્ઞાતિમાં મરણ થાય ત્યારે સ્મશાને જવું, સાદહીમાં જવું, ખરખરા નિમિત્તે બહાર ગામ જવું, લગ્ન વગેરે પ્રસંગમાં હાજરી આપવી વગેરે જવાબદારી પણ હતી, એટલે યુવાવસ્થા થતાં સુધી ધંધામાં શ્રી. વીરજી આપાનું લક્ષ અને ધ્યાન બહુ ઓછું હતું.

તેમની જીભમાં અમૃત હતું અને વળી વ્યાવહારિક કાર્યોમાં અત્યંત નિપુણ અને નિષ્ણાત. માણસની કસોટી કરી પરખી લેવાની તેમનામાં અપૂર્વ શક્તિ હતી, કારણકે બાલ્યાવસ્થામાં અનેક ગામેની મુસાફરી કરી હતી અને ભિન્નભિન્ન પ્રકૃતિ ધરાવતી અનેક વ્યક્તિઓના પરિચયમાં પણ આવ્યા હતા. મોટા થયા પછી પેટીની ઉધરાણી પ્રતાવવાનું કાર્ય પણ તેમના શિરે આવ્યું. સામા માણસને વાતચીતમાં આનંદ પમાડવાની તેમનામાં અજબ શક્તિ હતી એટલે ધંધાદારી કુનેહથી પોતાનું કાર્ય વિના તકલીફે સાધી લેતા. સામા માણસનો પ્રેમ જીતી લઈ પોતાનું કાર્ય કામ કરાવી લેવાની ભારે આવડત અને તેથી જ બહારગામની ઉધરાણી વસ્ત્ર કરવાનું કામ પણ તેમના જ કાળે આવેલું.

સં. ૧૯૭૫ની આસપાસ શ્રી. ગોપાલજી સંઘવીએ પોતાના પાંચેય પુત્રો વચ્ચે મળિયારો વહેંચી આપ્યો. ન્યાયના કોઈ અટપટા કેસમાં સાચા નિર્ણય પર આવવાનું કામ એક બાહોશ ન્યાયાધીશ માટે પણ જેમ મુશ્કેલ હોય છે, તેમ કુટુંબના વડીલ માટે સંતાનો વચ્ચે મળિયારો વહેંચવાનું કામ પણ મુશ્કેલ હોય છે. કૌટુંબિક સંપત્તિનું પ્રમાણ જેટલા અંશે વધુ, તેટલા અંશે આ કાર્યની કઠિનતા પણ વધારે. મહાભારતનું યુદ્ધ પણ સંપત્તિની વહેંચણીના કારણે જ થયું હતું ને! તેથી જ કોઈ વિદ્વાને સાચું જ કહી દીધું છે કે—**The greatest humbug in the world is the idea that**

money can make a man happy અર્થાત્ પૈસો માણસને સુખી કરી શકે છે, એ માન્યતા દુનિયામાં મોટામાં મોટી ભ્રમણા જ છે. શ્રી. વીરજીઆપાના શબ્દોમાં કહું તો, મળિયારાની વહેંચણીમાં ભૌતિક દૃષ્ટિએ તેમને શું પ્રાપ્ત થયું એ વાત બાબુએ રાખી આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ તેમને મોટામાં મોટો જે હિસ્સો પ્રાપ્ત થયો તે પિતાના શુભ આશીર્વાદ. શ્રી. વીરજીઆપાના સુપુત્રોને આ વાતની ખબર હશે કે કદાચ નહિ પણ હોય, પરંતુ આજે તેઓ જે રિક્ષિસિદ્ધિ ભોગવી રહ્યા છે, તે તેમના પિતામહે તેમના પિતાને આપેલા આવા શુભ આશીર્વાદના કારણે જ છે. કારણ વિના કોઈ કાર્ય નિષ્ફળતું નથી. સંતાનો માટે માતા અને પિતા એ જીવંત તીર્થંકર રૂપ જ છે અને માતાપિતાની સેવા કરી તેમને સંતોષ આપનાર સંતાનો આ જગતમાં કદી પણ દુઃખી થતાં જ નથી. મળિયારાની વહેંચણી બાદ થોડા થોડા સમયને આંતરે પ્રથમ શ્રી. જમકુમા અને પછી શ્રી. ગોપાલજીદાદા સ્વર્ગવાસ પામ્યા અને શ્રી. વીરજીઆપાએ બહુ નાના પાયા પર દેશી કાપડના વણાટકામનું કાર્ય શરૂ કર્યું. એક નાનકડી દુકાન ભાડે લઈ સંઘવી વીરજીભાઈ ગોપાલજીના નામે સ્વતંત્ર ધંધાની શરૂઆત કરી.

શરૂઆતનાં વરસોમાં અનેક મુશ્કેલીઓ ભોગવવી પડી અને ગરીબાઈ પણ વેઠવી પડેલી. પંદર વરસો સુધી તેમણે ગીર (ઉના જુનાગઢની આસપાસના ગામડાઓ) ખેડી હતી અને એ વિલાગના ગામડાઓમાં ધંધા અર્થે તેમને અવારનવાર જવું પડતું. તેઓ એક ઉત્તમ કોટિના ઘોડેસવાર હતા. એ જમાનામાં મુસાફરી માટે બસ કે એવાં અન્ય સાધનો ન હતાં. એ સમયે વેઠેલી ગરીબાઈનું તેમના એક પુત્રે ખ્યાન આપતાં મને કહેલું કે એક વખત હરિકેન જ્ઞાનસનો પોટો ફૂટી ગયો અને તાત્કાલિક નવો પોટો લઈ આવવાની અશક્યતાના કારણે ઘરમાં આખી રાત સૌએ અંધારામાં જ વીતાવવી પડી હતી. શ્રેષ્ઠ માણસનું ઘરતર ધનની રેલમહેલ વગ્યે નહીં પણ ગરીબાઈમાં જ થાય છે, એ વાત શ્રી. વીરજીઆપાના જીવન પરથી સમજાય છે.

(૫)

શ્રી. વીરજીઆપાએ વણાટકામની સાથેસાથ ઉનતું કામ પણ શરૂ કર્યું. પછી તે સારાયે સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાત અને કચ્છ વિભાગમાં પણ નાના પાયા પર શરૂ થયેલી દુકાન, સંઘવી વીરજી ગોપાલજી ધાખળાવાળાના નામથી એક મશહૂર પેઢી બની ગઈ. હવે આજે એ જ પેઢી સંઘવી વિનયચંદ વીરજીભાઈના નામે કુંડલામાં ધમધોકાર ચાલે છે.

શ્રી. વીરજીઆપાને પાંચ પુત્રો. શ્રી. કપુરચંદ, શ્રી. જ્યંતિલાલ, શ્રી. જગુભાઈ, શ્રી. મનુભાઈ અને શ્રી. વિનયચંદ. પછી તે પુત્રો ઉંમરલાયક થતાં તેઓએ પણ અમદાવાદ, સુરત અને મુંબઈમાં મોટા પાયા પર ધંધાની જમાવટ કરી. હવે તે સૌ ભાઈઓ પોતા-પોતાનો સ્વતંત્ર ધંધો કરે છે અને પિતા તરફથી પ્રાપ્ત થયેલા સંસ્કાર અને ધર્મના વારસા સાથે ધનના વારસાને પણ અનેકગણો ગુણિત કર્યો છે. શ્રી. કપુરચંદભાઈ મુંબઈમાં, શ્રી. મનુભાઈ સુરતમાં, શ્રી. જ્યંતિલાલ અને જગુભાઈ અમદાવાદમાં અને શ્રી. વિનયચંદ કુંડલામાં, પોતાપોતાનો સ્વતંત્ર ધંધો કરે છે. શ્રી. વીરજીઆપાને એક જ પુત્રી અને તે બધા સંતાનોમાં સૌથી મોટાં. તેમનાં પુત્રી શ્રી. કમળા બહેનનાં લગ્ન સં. ૧૯૮૦ માં શિહોરવાળા શ્રી. ત્રિભોવનદાસ કેશવજી સાથે કર્યાં હતાં. શ્રી. ત્રિભોવનદાસભાઈ, શ્રી. વીરજીઆપાની છેલ્લી માંદગી દરમિયાન સ્વર્ગવાસ પામ્યા. શ્રી. વીરજીઆપાના સમગ્ર જીવનમાં તેમના તમામ પુત્રો-પુત્રવધૂઓ અખંડ હતાં. માત્ર આ એક જ દુઃખદ બનાવ તેમને જોવો પડ્યો અને તેનો આઘાત પણ તેમને મોટા પ્રમાણમાં થયો.

શ્રી. વીરજીઆપાએ ઈ. સ. ૧૯૩૦ માં આજીવન બ્રહ્મચર્યવ્રત અંગીકાર કર્યું હતું. શ્રી. સુયગડાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે **તવેસુ વા હસમ વંમચેરં** અર્થાત્ તપમાં સર્વશ્રેષ્ઠ તપ બ્રહ્મચર્ય છે. સમેત-શિખરજીની તીર્થયાત્રા વખતે મેં તેમને સ્વાભાવિક રીતે જ પૂછ્યું કે વનપ્રવેશના (એકાવનમું વર્ષ વનપ્રવેશનું વર્ષ કહેવાય છે) સમય પહેલાં વૈરાગ્યનું એવું તે શું નિમિત્ત મળ્યું કે જેથી આવું મહાન તપ સ્વીકાર્યું? એ વ્રતની પાછળના ઇતિહાસની વાત કહેતાં તેમણે

કહ્યું કે : કપુરચંદનાં માતૃશ્રી (શ્રી. જીણીબેન) ને ઇ.સ. ૧૯૩૦ની સાલમાં bleeding (લોહીવા) નું દર્દ થયું અને એ વખતે એ દર્દની સારવારનાં અદ્યતન સાધનો ન હતાં. દર્દના કારણે શરીરમાંથી લોહી ઊડી ગયું અને દર્દીનું જીવન ભયમાં મૂકાઈ ગયું. તે વખતે શ્રી. વીરજીઆપાએ મનમાં સંકલ્પ કર્યો કે જીણીબહેન જે દર્દમુકતા થશે તેા આજીવન અભયચર્ચવ્રતનો સ્વીકાર કરશે. તેના સંકલ્પના કારણે અગર તેા ભવિતવ્યતાના કારણે એ વખતે તેમનો એક આડતિયો તેમને ત્યાં જઈ પહોંચ્યો અને લોહીવા માટેની સાદી આયુર્વેદિક દવા બતાવી. યોગાનુયોગે એ દવાથી દર્દીનો રોગ ગયો અને સંકલ્પ મુજબ અભયચર્ચવ્રતનો સ્વીકાર કર્યો. માનવીમાં જે ભાવનાનું બળ હોય તેા સંયમી જીવનનાં નિમિત્તો એવા માનવીને આપોઆપ મળી જ રહે છે. આ રીતે શ્રી. વીરજીઆપા ઇ.સ. ૧૯૩૦ (વિ. સં. ૧૯૮૬) થી વંદનીય બની ગયા.

તેઓ અત્યંત આનંદી, રમુજી, હસમુખા અને નિષ્પાપ હતા. એમના દીર્ઘ અને તન્દુરસ્ત જીવનનું મુખ્ય કારણ પણ એ જ હતું. કલકત્તામાં અમે સૌ મ્યુઝીયમ જેવા ગયા હતા. શ્રી. વીરજીઆપા તેાં અત્યંત થાકેલા હતા, એટલે પથ્થરના એક લાંબા બેન્ચ પર પોતાને કૂંટો માથે ઓઢી સૂઈ ગયા. અમે બધું ફરીને તેમની પાસે પહોંચ્યાં એટલામાં એક યુરોપિયન કુટુંબ ફરતું ફરતું ત્યાં આવ્યું અને આપાને માથે ઓઢી સૂતેલા જેઈ મને પૂછ્યું : ‘ શું આ પણ કોઈ ઈન્ડિયન પ્રાણી છે ? ’ આપા જાગી ગયા અને મેં પેલા યુરોપિયનનો પશ્ચ આપાને સમજાવી શું જવાબ આપું તેમ પૂછ્યું. આપાએ હસતાં હસતાં મને કહ્યું કે, તેમને કહો કે વૃદ્ધાવસ્થામાં નિવૃત્ત થતું એ પગ અને એ હાથવાળું ભારતનું આ એક વિચિત્ર પ્રકારનું માનવપ્રાણી છે. પેલા ગૃહસ્થને આપાએ આપેલો જવાબ અંગ્રેજી ભાષામાં સમજાવ્યો એટલે પેલા લોકો તેા પેટ પકડીને હસવા જ લાગ્યા અને આપાએ પણ તેમાં સાથ પુરાવ્યો. નિર્દોષ મજા અને આનંદ માણવાની તેમનામાં અદ્ભુત શક્તિ અને આવડત હતાં.

લગભગ આધ્યાવસ્થાથી જ તેઓ હંમેશાં નિયમિત સામાયિક કરતા અને પોતાના નિવાસસ્થાનની અગાશીમાં આ કાર્ય માટે એક અલાયદો રૂમ પણ રાખ્યો હતો. ગમે ત્યાં જાય પણ સામાયિક કર્યા વિના કદી ન રહે. આ રીતે શ્રાવકનાં આર વ્રતો પૈકી ચોથા (બ્રહ્મચર્ય), નવમા (સામાયિક) અને ચારમા (અતિથિ સંવિભાગ) વ્રતને શ્રી. વીરજીઆપાએ પોતાના જીવનમાં વણી લીધાં હતાં. પોતાના ધંધાના વ્યવસાયમાં મદદરૂપ થતા કારીગરો પ્રત્યે તેમને અત્યંત લાગણી હતી અને શુભ અવસરના પ્રસંગે તેઓના માટે જુદો બોજનસમારંભ ગોઠવી અપૂર્વ પ્રેમથી બોજન કરાવતા.

ઈ. સ. ૧૯૬૫માં એટલે કે મૃત્યુ અગાઉ ચારેક વરસ પહેલાં તેમને લકવાનો નરમ હુમલો થયો હતો. શરીરના અન્ય અંગો પર તેની નજીવી અસર થયેલી પણ જીભ પર વધુ અસર થઈ હતી. તેથી તેમનું બોલવાનું લગભગ અંધ થઈ ગયું. મૌન વ્રત ફરજિયાત બની ગયું. મૌનથી ચિત્તમાં નિરવ શાંતિ ઉત્પન્ન થાય છે અને અંદર કલેશો ઉત્પન્ન થવા પામતા નથી. તેમની છેલ્લી માંદગી દરમિયાન ન્યારે ન્યારે તેમની પાસે જવાનું બનતું ત્યારે ત્યારે હું તેમને રમુજમાં કહેતો કે મૌનવ્રતના કારણે કદરતે તમારા માટે ઉત્પન્ન કરેલો ઉપાધિયોગ પણ તમને તો સમાધિયોગ રૂપે પરિણમ્યો છે. પાટીમાં પેનથી લખી પ્રથમ માફક જ સૌને હસાવતા અને નિર્દોષ આનંદ પ્રાપ્ત કરી અન્ય સૌને પણ આનંદ પમાડતા.

ઈ. સ. ૧૯૬૬ ના મે માસમાં તેમના સુપુત્ર શ્રી. મનુભાઈ એ પોતાના અંધુઓ સાથે મગી સ્વાવરકુંડલાથી શત્રુંજય તીર્થનો સંઘ અત્યંત ઉત્સાહ અને ઉત્લાસપૂર્વક બસ રસ્તે કાઢ્યો હતો. શ્રી. મનુભાઈ અને તેમનાં પત્ની સૌ. શાંતાબહેને તે વખતે પાલીતાણા તલાટી બાબુના દેરાસરમાં ભગવાનની પ્રતિમા પ્રતિષ્ઠામહોત્સવનો અપૂર્વ લાભ લીધો હતો અને શ્રી. વીરજીઆપાએ નાદુરસ્ત તબિયત હોવા છતાં સિદ્ધગિરિની છેલ્લી યાત્રાનો અપૂર્વ લહાવો લઈ શત્રુંજય પર સંઘપંતિની માળા પહેરી હતી. સ્વાવરકુંડલા-પાલીતાણા તીર્થ યાત્રા સંઘના યાત્રિકોએ, એ પ્રસંગે શ્રી. વનમાળીદાસ ઝવેરચંદ મહેતાનાં પ્રમુખપદે એક ભવ્ય સમારંભ યોજી, સિદ્ધક્ષેત્ર જૈન બાલાશ્રમમાં

શ્રી વીરજીઆપાનું અપૂર્વ સન્માન કરી અભિનંદન પત્ર એનાયત કર્યું હતું.

આ સંઘચાત્રાના પ્રસંગે એક વાતનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. શ્રી વીરજીઆપાના સુપુત્રોએ જેમ તેમની છેલ્લી માંદગીમાં અપૂર્વભાવ, ઉત્સાહ અને ઉત્સાહપૂર્વક શત્રુજય તીર્થની જત્રા કરાવી, તે જ રીતે શ્રી વીરજીઆપાએ પણ તેમના પિતાશ્રી શ્રી ગોપાલજીઆપા અને કાકીને પણ ભક્તિભાવપૂર્વક કેસરીયાજી અને અન્ય તીર્થસ્થાનોની જત્રા કરાવી હતી. માણસ જેવું વાવે છે તેવું જ લણે છે એ વાત આ હકીકત પરથી સમજી શકાય છે. શ્રી વીરજીઆપાના હાથે અનેક ધર્મ અનુષ્ઠાનો થયાં હતાં. કુંડલાના ભગવાન શાંતિનાથના મંદિરમાં જે મંડપ છે, તેની ઉપરના ધુમ્મટ પર શિખર ચડાવવાનો આદેશ ઈ. સ. ૧૯૪૨ માં તેમના સુપુત્ર ભાઈ જયંતીલાલે લીધો હતો અને પૂ મુક્તિવિજય મહારાજશ્રીના સંનિધ્યમાં આ શુભ ક્રિયા આપાના વરદ હસ્તે થઈ હતી.

શ્રી વીરજીઆપાના અંતિમ દિવસોમાં યોગાનુયોગે સાધ્વીશ્રી સદ્ગુણાશ્રી કુંડલામાં હતાં. સાંસારિક સંબંધની દૃષ્ટિએ આ સાધ્વીજી તેમનાં ભાણેજી થાય. છેલ્લા દિવસોમાં આપાની પાસે રહી તેમણે અપૂર્વ ધર્મ આરાધના કરાવી, અને સં. ૨૦૨૫ ના ખીજ આષાઠ વદી પશનિવારતા. ૨-૮-૧૯૬૯ નારે. જ ૮૬ વર્ષની પાકટ ઉંમરે અત્યંત શાંતિપૂર્વક નવકાર મંત્રનો જાપ કરતાં કરતાં તેમનો જીવનદીપ ધૂઝાઈ ગયો. જેણે જીવનમાં સદૈવ સૌનું કલ્યાણ કર્યું છે, તેવા જીવો માટે નિઃશંક સદ્ગતિ જ હોય છે. **Death is natural, but life is an accident.** અર્થાત્ મૃત્યુ સ્વાભાવિક છે, પણ જીવન એક અકસ્માત છે. **જાતસ્ય હિ ધ્રુવં મૃત્યુ:** જે જન્મે છે તેનું મૃત્યુ નિશ્ચિત હોય છે એમના સ્થૂલ દેહનો જે કે નાશ થયો, પણ તેમના દીર્ઘકાળપર્યંતના જીવનની સુવાસ અને સુગંધ સૌના અંતરમાં વસીને આપણને ચિરકાળ સુધી પ્રેરણા અને પ્રેત્સાહન આપશે. એમની જેવા પ્રણાતાઓની યશઃક્રયાને જરા અને મૃત્યુનો ભય ફોતો નથી. ઈશ્વર એમના આત્માને ચિરશાંતિ આપે એ જ અભ્યર્થના !

મનસુખલાલ તા. મહેતા

પ્રાકૃકથન

જાણ્યું અને જોયું' એ સૂચક નામ જ આ પરસ્પર અસંકલિત-વિરલિત લેખોના સંગ્રહરૂપ પુસ્તકનો વસ્તુનિર્દેશ કરી જાય છે. લેખકે જીવનમાં જોયું અને જાણ્યું તે અત્ર આલેખ્યું છે, એમ અત્ર અનુભૂત પ્રસંગોનું આલેખન છે. પોતાના અંગત જીવનમાં કેટલાક પ્રસંગોમાં તેમજ કેટલાક સામાન્ય સામાજિક-ધાર્મિક પ્રસંગોમાં પોતાને જે દષ્ટિગોચર થયું અને તે પરથી જે વિચારસ્ફુરણા પોતાને થઈ તેનું તાદૃશ્ય શબ્દચિત્ર લેખકે અત્ર આલેખ્યું છે. મનુષ્યમાં જે નિરીક્ષણ શક્તિ (observation power) અને સમીક્ષણ શક્તિ (Thinking power) હોય તો સાવ સામાન્ય (Common place) દેખાતા પ્રસંગોમાંથી પણ સુવિચારણાના ફલરૂપ બોધ તારવી શકે છે. આ નિરીક્ષણ શક્તિ અને સમીક્ષણ શક્તિ લેખકમાં વિપુલ પ્રમાણમાં દર્શગોચર થાય છે, તેને લઈને જ અત્ર લેખકે સાવ સામાન્ય દેખાતા અંગત જીવનપ્રસંગો આદિ પરથી ફલિત થતો બોધ તારવવાનો શક્ય પ્રયત્ન કર્યો છે.

પ્રાચીન કથાનકોનો અર્વાચીન સ્વાંગમાં ઉપન્યાસ કરવાની કળા જેમ શ્રી. મનસુખલાલભાઈએ સાધી છે, તેમ સામાન્ય દૈનંદિન પ્રસંગો પરથી ફલિત થતો બોધ રજૂ કરવાની કળા પણ તેમણે હસ્તગત કરી છે, તે અભિનંદનને પાત્ર છે ! તેમજ-કેટલાક સામાજિક કે ધાર્મિક પ્રસંગોમાં અને તદ્દંતર્ગત આનુષંગિક કથાનકોના ઉલ્લેખોમાં પણ તેમની આ કળા તે તે પ્રસંગોને બોધક અને રોચક બનાવે છે, - તે પણ પ્રશંસનીય છે. જે કે મહાન્ શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ દર્શાવેલી યોગદષ્ટિ-જેનું સવિસ્તર દિગ્દર્શન આ પ્રાકૃકથન લેખકે યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય ગ્રંથ વિવેચનમાં કરાવ્યું છે, તે જગતમાં વિરલ દેખાતી અલૌકિક યોગદષ્ટિનું-અધ્યાત્મ દષ્ટિનું દર્શન અત્ર પ્રસ્તુત નથી; અત્ર તો જગતમાં વ્યાપકપણે પ્રવર્તી રહેલી બોધદષ્ટિનું દર્શન મુખ્યપણે વિવક્ષિત છે, કારણ કે અત્ર લૌકિક પ્રસંગોનું પ્રાયઃતદનુરૂપ લૌકિક દષ્ટિથી બોધદર્શક અવલોકન કરાયું છે.

કેટલાક લોકો ભુએ છે છતાં જાણતા નથી. **પશ્યન્નપિ ન પશ્યન્નિ**; કેટલાક લોકો નહિ જ્ઞેતાં છતાં જાણે છે, કેટલાક લોકો જ્ઞેતા નથી અને જાણતા નથી; કેટલાક લોકો ભુએ છે અને જાણે છે; અત્ર તો લેખકે દષ્ટિ ખોલીને દેખનાર અને વિચારથી જાણનાર એ અર્થમાં 'જાણ્યું' અને જ્ઞેયું' કર્યું છે. મનુષ્ય જે વિવેકદષ્ટિ ખોલીને દેખે તો જગતમાં ડગલે ને પગલે બોધ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અરે! ધૂળ ને કાંકરા જેવી તુચ્છ નિર્માલ્ય ગણાતી વસ્તુ પોતાની મહત્તાને કાંકો રાખનારા મનુષ્યને બોધ આપી શકે છે. અત્રે લેખકે પણ દષ્ટિ ઉન્મીલિત રાખી કેટલાક અંગત જીવનપ્રસંગોનું તટસ્થ અવલોકન કર્યું છે અને તે પરથી સ્વદષ્ટિ અનુસાર ફલિત થતો બોધ તારવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. તેમાં કવચિત્ પોતાની ભૂલ ને ક્ષતિ માટે જાણે પોતે પોતાને ઠપકો આપતા હોય કે શરમીંદા બનતા હોય એવી હૃદયની સત્યતા દર્શન દે છે, કવચિત્ દુઃખી-અનુકંપા યોગ્ય પ્રત્યેની સહજ સહૃદયતા દર્શન દે છે; કવચિત્ તે અવલોકન માર્મિક કટાક્ષનું રૌદ્ર સ્વરૂપ ધારણ કરે છે, કવચિત્ તે સમાજહિતચિંતનનું સૌમ્ય સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. અત્ર સર્વત્ર સ્વદષ્ટિ અનુસાર લેખકની શબ્દ સૃષ્ટિ 'જાણ્યું' અને જ્ઞેયું'ને સાર્થક કરે છે.

૫, ચોપાટી રોડ,
મુંબઈ-૭.
તા. ૧૦-૧-૧૯૭૧.

ડૉ. ભગવાનદાસ મનમુખલાઈ મહેતા,
એમ. બી બી. એસ.

લેખકનું નિવેદન

‘નષ્ટ્યુ અને જ્યેષ્ઠ્યુ’ નામના આ લઘુ ગ્રંથમાં જીવનમાં જે કેટલાક પ્રસંગો જાતે અનુભવ્યા, જેવા અને નષ્ટ્યા છે તેનું આલેખન કરવામાં આવ્યું છે. આ પ્રસંગો પૈકી મોટા ભાગના પ્રસંગો જૈન સામયિકોમાં અને બાકીના અન્ય સામયિકોમાં છપાઈ ગયેલા છે. જે જે સામયિકોમાં તે છપાયેલા છે તેના નામો તેમ જ સમયનો નિર્દેશ દરેક પ્રસંગના અંતે જણાવવામાં આવેલ છે. આ પ્રસંગો અંગે વિવેચન કરવાનું અત્રે જરૂરી નથી કારણકે પ્રસંગો પોતે જ જે વાત કહેવાની છે તે કહી જાય છે.

આ ગ્રંથના પ્રારંભિકથનમાં તેના વિદ્વાન અને આત્માર્થી લેખક ડૉ. ભગવાનદાસભાઈ એ સાચી જ વાત કહેતાં લખ્યું છે કે અહીં આલેખેલા બધા પ્રસંગોમાં મારા મનની લિન્ટ લિન્ટ વૃત્તિઓનું દિગ્દર્શન થાય છે. જેમ તળાવના પાણીમાં પથ્થર નાખીએ છીએ ત્યારે પાણી મોઝનું સ્વરૂપ લઈને પથ્થરની સામે પ્રતિક્રિયા કરે છે, તેમ માનવ મનમાં પણ કોઈ બાબત વિષે આઘાત થાય છે ત્યારે મન પ્રતિક્રિયા કરે છે, જેને આપણે ઘર્ષણ કહીએ છીએ. આવી આઘાત પ્રસાઘાતની લાગણીઓના કારણે મારા ચિત્તે જે ઘર્ષણ અને સંવેદના અનુભવ્યાં તેનું ચિત્ર આ ગ્રંથમાં શબ્દો દ્વારા રજૂ કરવા મેં નમ્ર પ્રયત્ન કર્યો છે. માનવમનથી વધુ વિચિત્ર આ જગતમાં બીજું કંઈ જ નથી. મહાસાગરમાં તરતા બરફના પહાડનો માત્ર ઉપલો ભાગ તરતો આપણે જોઈ શકીએ છીએ, પણ પાણીમાં રહેલો ભાગ જોવામાં આવતો નથી. એવું જ આપણા મનની બાબતમાં છે અને તેથી જ શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે કે જોણે પોતાની જાતને જાણી એણે સઘળું જાણ્યું. જ્યાં આપણે આપણા મનને જ ઓળખી શકતાં નથી, ત્યાં જાતને ઓળખવાની તો વાત જ ક્યાં રહી? મનને સાચા અર્થમાં સમજવા માટે તો જન્મજન્માંતરની સાધના પણ ઓછી પડે એ સાચું, પરંતુ તેમ છતાં આ દિશામાં પ્રયત્નો કરવાની તો માનવ માત્રની ફરજ છે.

એક વિમા કંપનીના મુખ્ય સંચાલક તરીકેની ત્રીસ વર્ષ સુધીની કારકિર્દીમાં અનેક તીર્થસ્થાનો અને સુપ્રસિદ્ધ રમણીય સ્થાનો જોવાનાં મળ્યાં, અને ભિન્નભિન્ન પ્રકૃતિ અને સ્વભાવના માનવો તેમ જ સંત પુરુષોના પરિચયમાં આવવાનું બન્યું. આ બધામાંથી જે સાર કાઢ્યો તે એ છે કે જ્ઞાનવજ્રવન જેમ દુર્લભ છે તેમ કષ્ટમય પણ છે. જાંચામાં જાંચું વૃક્ષ પણ ગગનને તો સ્પર્શી શકતું જ નથી. આ જગતમાં કોઈપણ માણસ માત્ર ગુણોથી (Perfect) ભરેલો નથી તેમ માત્ર દોષોથી પણ ભરેલો નથી. કોઈમાં ગુણનું પ્રમાણ વધારે છે તો કોઈમાં દોષનું પ્રમાણ વધારે છે. પરંતુ આપણે જેમ ક્ષોના રસનું જ ગ્રહણ કરીને છાલ ગોટલાની ઉપેક્ષા કરીએ છીએ, કડવા ઔષ્ઠો પણ જેમ કડવાશની ઉપેક્ષા કરી દર્દના વિનાશ અર્થે પી જઈએ છીએ, તેમ ગુણદષ્ટિ કેળવી જો માણસમાં રહેલા ગુણોને જ જોતાં થઈ જઈએ તો આપણા પોતાના જીવનમાંથી ઘણી કડવાશ ઓછી થઈ જાય છે અને જીવન આનંદરૂપ બની જાય છે.

સારામાં સારા માણસમાં પણ કોઈને કોઈ જાતની નબળાઈ રહેલી હોય છે, તેમ અધમમાં અધમ માનવીના હૈયામાં પણ કોઈ અગોચર ખૂણે દૈવી શક્તિનો વાસ રહેલો જ હોય છે. અને તેથી જ, એક વખતના મહાપાપી અને અધમ એવા દૃઢ પ્રહારી, અર્જુનમાળી તેમજ ચિલાતી પુત્ર જેવા પણ પોતાના સ્વભાવનું પરિવર્તન કરી સંત મહાત્માની કોટિથી પણ અધિક આગળ વધી શક્યા હતા. એટલે આ જગતમાં એકાન્તે કોઈને પાપી કે અધમ માની લેવો તે યથાર્થ નથી. ગઈ કાલના પાપી જો આજે સંત બની શક્યા છે, તો આજના મહાપાપીઓ પણ આવતી કાલે સંત કેમ ન બની શકે! મનુષ્ય દેવ અને દાનવનું મિશ્ર સ્વરૂપ છે એ વાત એક દષ્ટિએ તદ્દન સાચી છે. માણસ જ્યારે પોતાની વૃત્તિ અને વાસનાનો ગુલામ બને છે ત્યારે તે પશુથી પણ વધુ નપાવટ બની જાય છે. કૂતરો, ઘોડો, ગાય વગેરે પ્રાણીઓ જ્યારે તેઓનું પેટ ભર્યું હોય ત્યારે તેની પાસે ખાદ્ય પદાર્થ મુકાય તો પણ ખાતાં નથી. એથી ઉલટું રોમન

એમ્પાયરની જાહેજલાલીના દિવસોમાં ત્યાંના અમીરો પેટ ભરી ખાઈ લીધા પછી તરત જ નવો સ્વાદ માણવા ખાધેલા ખોરાકનું ઈરાદા-પૂર્વક વમન કરી નાખતા. એટલે માનવજન્મ પ્રાપ્ત થયા પછી માનવે પશુ બનવું કે મહામાનવ બનવું તે વાત તેના પોતાના હાથની જ છે. તે ધારે તો પશુથી પણ અધમ કોટિનો બની શકે અને ઇચ્છે તો દેવ કરતાં પણ વધુ મહાન બની શકે છે.

આ પુસ્તકનું પ્રકાશન કરનાર શ્રી જૈન આત્માનંદ સભાનો હું અત્યંત ઋણી છું તેમજ સંસ્થાને આ પુસ્તક પ્રકાશનના અર્થે આર્થિક સહાય આપનાર મારા કુટુંબી જેવા શ્રી. કપુરચંદ વીરજી સંઘવીનો પણ હું અત્યંત આભારી છું.

મારાં સદ્ગત પત્ની અને હું આ પુસ્તકમાં પ્રાકૃત્યન લખી આપનાર 'યોગ દૃષ્ટિ સમુચ્ચય', 'લલિત વિસ્તાર' અને 'અધ્યાત્મ રાજચંદ્ર' જેવા મહાન ગ્રંથોના વિદ્વાન અને આત્માર્થી લેખક ડૉ. ભગવાનદાસ મહેતાના અનેક રીતે ઋણી છીએ. સંયુક્ત રીતે કરેલા કરજને ભરપાઈ કરવાની જવાબદારી પણ સંયુક્ત રીતે જ રહેલી હોય છે, એટલે એમના ઋણનો ભાર આ જન્મે હવે ઓછો કરવાની તો શક્યતા જ નથી રહી. આવા સામાન્ય પુસ્તકનું પ્રાકૃત્યન ડોક્ટર સાહેબ જેવા પાસે લખાવવું એ એક પ્રકારની મારી આજયોગ્ય છે એ વાતથી હું અબ્બણ નથી. પરંતુ તેમની જેવા આધ્યાત્મિક અને આત્માર્થીનું દેવું વધારવામાં પણ એક પ્રકારની લાલચ જ રહી છે આવા ઋણભાર સંબંધના કારણે અન્ય જન્મોમાં પણ તેમના જીવાત્મા સાથે સંબંધ ચાલુ રહી શકે એવી તીવ્ર ઇચ્છાથી મારા પરના એમના ઋણભારનો વધારો કર્યો છે. આ માટે માત્ર તેમનો આભાર કે ઉપકાર માની એમના દેવામાંથી મુક્ત થઈ શકાય તેમ નથી અને એમ મુક્ત થવાનું હું પસંદ પણ ન કરું, તેથી એવી ઘૃણતાથી દૂર રહું છું.

અંતમાં આ ગ્રંથમાં જે પ્રસંગો આપેલા છે તેમાંથી જે કાંઈ મનન કરવા યોગ્ય, આદરણીય અને આચરણીય લાગે તે ક્ષીર નીર ન્યાયે વિવેકપૂર્વક સૂત્ર વાચકો ગ્રહણ કરે એ જ અભ્યર્થના !

૧૧, પારસી બજાર સ્ટ્રીટ
કોટ, મુંબઈ. ૧૫-૧-૭૦.

મનસુખલાલ તારાચંદ મહેતા

પ્રકાશકનું નિવેદન

શ્રી જૈન આત્માનંદ સભાનો એક ઉદ્દેશ એ છે કે જૈન સમાજમાં ધાર્મિક, નૈતિક, વ્યાવહારિક જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવો અને આ ઉદ્દેશ લક્ષમાં રાખી છેલ્લાં સિત્તેર ઉપરાંત વર્ષોથી આ સભા વિવિધ પ્રકારનાં પુસ્તકો પ્રકાશન કરતી આવી છે. (૧) શ્રી આત્માનંદ જૈન ગ્રંથમાળા (૨) શ્રી આત્માનંદ જૈન ગ્રંથ રત્નમાલા (૩) શ્રી આત્માનંદ જન્મ શતાબ્દી સીરીઝ (૪) પ્રવર્તક કાંતિ વિજ્યજી ઐતિહાસિક ગ્રંથમાળા ઇત્યાદિ ગ્રંથમાળાઓ દ્વારા ગુજરાતી, સંસ્કૃત, પ્રાકૃત-અર્ધમાગધી, અંગ્રેજી વગેરે ભાષાઓમાં લગભગ ૨૧૦ જેટલાં પુસ્તકો પ્રગટ કર્યાં છે, જેમાંનાં કેટલાંક પૂજ્ય સાધુ-સાધ્વી મહારાજોને તથા સભાના પેટ્રોનો, લાઈફ મેમ્બરો અને અન્ય સભ્યોને બેટ આપવામાં આવ્યાં છે. અને આ રીતે સભાએ પોતાનો ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવા પુરુષાર્થ કરેલો છે.

સાવરકુંડલા નિવાસી જૈન સમાજના એક કુશળ વ્યાપારી ધર્મનિષ્ઠ શેઠ શ્રી વીરજી ગોપાલજી સંઘવી સ્વર્ગવાસી થતાં તેમના સુપુત્ર શેઠ શ્રી કપુરચંદભાઈએ પોતાના સ્વર્ગસ્થ પિતાના પુણ્ય સ્મરણ નિમિત્તે કાંઈક જ્ઞાનસાધના થાય તેવી શુભ ભાવનાથી આ સભાને રૂ. ૧૦૦૦ એક હજાર આપવા ઇચ્છા દર્શાવી. સભાએ તે દરખાસ્ત આભાર સહિત સ્વીકારી અને શ્રી આત્માનંદ જૈન ગ્રંથમાળાના ૬૮ માં પુષ્પ તરીકે એક પુસ્તક છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવાનું ઠરાવ્યું.

આ પુસ્તક શ્રી મનસુખલાલ તારાચંદ મહેતાના લેખોનો સંગ્રહ છે. શ્રી મનસુખલાલભાઈ એક સિદ્ધહસ્ત લેખક છે. તેમની લેખન-શૈલી સીધી અને સરળ છે. પોતાને જે કાંઈ કહેવું છે તે કોઈ પણ પ્રકારના અલંકાર કે ચમત્કૃતિનો ઓપ આપ્યા સિવાય તદ્દન સાદી લોકબોલચાણ શૈલીમાં તેઓ કહી જાય છે. આમ છતાં તેઓ પ્રસંગોને માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ માપે છે અને તેનાં જુદાં જુદાં પાસાંની નિષ્પક્ષપાત ચર્ચા કરી આપણને વિષયનું સ્પષ્ટ દર્શન કરાવે છે અને

(૧૫)

વિચારની ઉચ્ચ ભૂમિકા ઉપર લઈ જાય છે. તેમણે ધર્મના જુદા જુદા અંશોને સ્કૂટ કરતી કથાઓ લખી છે, જેમાંની કેટલીક 'શીલ ધર્મની કથાઓ ભા. ૧-૨' નામના પુસ્તક રૂપે પ્રસિદ્ધ થઈ છે અને આ બધી કથાઓ વાચક વર્ગમાં આદરપાત્ર બની છે. કથાઓ ઉપરાંત સામાન્ય માણસને ઉપયોગી થાય તેવા વ્યાવહારિક વિષયો ઉપર પણ તેમણે નાના નાના લેખો લખ્યા છે, જે જુદા જુદા સામયિકોમાં જુદે જુદે સમયે પ્રસિદ્ધ થયા છે. આ બધા લેખોને એકત્ર કરી પુસ્તકરૂપે છપાવ્યા હોય તો તે કાયમી બને અને અને સમાજને વધુ ઉપયોગી થાય તેમ અમને લાગવાથી અમે તે માટે શ્રી. મન-સુખલાલભાઈની અનુમતિ માગી અને તેમણે સહર્ષ આપી. અમે તે માટે તેમના ઋણી છીએ.

આ પુસ્તકનું નામ 'જાણ્યું અને જોયું' રાખવામાં આવ્યું છે. આમાં લેખકે પોતાના જીવન દરમિયાન જે બાબતો જોઈ, જાણી અને અનુભવી, તેમાંથી હવેસ બાબતો ઉપરનું તેમનું મનન અને વિવેચન આપવામાં આવેલ છે, અને સ્વ. શેઠ શ્રી વીરજીભાઈ સંઘવીના નામ સાથે જોડી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

આજે જ્યારે નવસર્જન અને નવનિર્માણનો પવન ચારે બાજુ ફુંકાય છે, ત્યારે આ લેખો આપણી ઊગતી પ્રગ્નને માર્ગદર્શક નિવડશે એવી અમે શ્રદ્ધા રાખીએ છીએ.

જૈન આત્માનંદ સભા
લાવનગર તા. ૧૦-૧-૭૧

ખીમચંદ આંપશી શાહ
પ્રમુખ

(૧૬)

જીવનનો કલહ છે, જીવન બહુલાવવા,
કલહ વિણ જીવનની નહોય પૂર્તિ;
દુઃખ દર્શન પછી થાય સર્જન સદા,
દુઃખ છે શક્તિની પરમ મૂર્તિ.

*

જગતમાં જીવન જે મધુરમાં મધુર છે,
તે અધિક દુઃખમાં રહે દળાતું;
મિષ્ટમાં મિષ્ટ ફળ વૃક્ષ પર હોય તે,
કીટને પક્ષીને ભક્ષ થાતું !

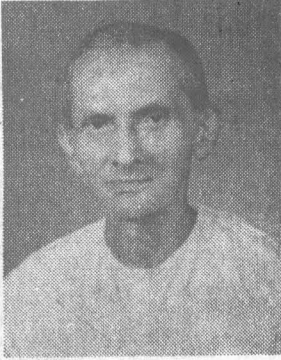
*

‘દર્શનિકા’
(વિકાસની વેદના)

કવિ અખરદાર

सेवाधर्मः परमगहनो

योगिनामप्यगम्यः

श्री. प्राणुलुवनदास गांधी
[पी. ए.]

એ સૂત્રને પોતાનો જીવનમંત્ર
બનાવી જૈન સમાજની શૈક્ષણિક,
ધાર્મિક અને સામાજિક સંસ્થાઓ-
ને પોતાનું કાર્યક્ષેત્ર બનાવ્યું તેવા
સૌજન્ય અને સેવાભાવી
વડીલ અને આત્મજન
એવા

શ્રી. પ્રાણુજીવનદાસ

હરગોવિંદદાસ ગાંધી

બી. એ.

ને સાદર સમર્પણ

[મનસુખલાલ તારાચંદ મહેતા]

૧. કુદરતી ઉપચાર વિષે મારો અનુભવ

દવાઓની નવી નવી શોધો થતી જાય છે, ડોક્ટરો અને વૈદ્યોની સંખ્યા દિનપ્રતિદિન વધતી જ જાય છે અને તેમ છતાં દર્દોના નવા નવા પ્રકારો અને દરદીઓની સંખ્યામાં વધારો જ થતો જોવામાં આવે છે. આનું કારણ એમ લાગે છે કે, દવાઓમાં દર્દને બેસાડી દેવાની શક્તિ કદાચ હશે, પણ દર્દને નાશ કરવાની શક્તિ નથી. દર્દને મૂળમાંથી કાઢવા માટે કુદરતી સારવાર જેવો બીજો કોઈ સરળ માર્ગ નથી. દવાથી એક રોગ મટે છે, અને બીજો ઉત્પન્ન થાય છે. ટાઈફોઇડ તાવમાં કલોરોમાઇસેટીનની ગોળીઓ આપવામાં આવે છે. એ દવા એવી જલદ છે કે તેનાથી તાવ તો ઊતરી જાય છે, પણ શરીરમાં એટલી બધી અશક્તિ આવી જાય છે કે ગુમાવેલી શક્તિ પાછી મેળવવા માટે દરદીને ચાર છ માસ સુધી હોરાન થવું પડે છે. કરજ કરીને મેળવેલાં નાણાંથી તાત્કાલિક કામ પતે છે, પરંતુ પાછળથી વ્યાજ સાથે તે રકમ પાછી આપવી પડે છે, તેવું જ લગભગ દવાઓની બાબતમાં છે.

મહાત્મા ગાંધીજીએ તેમના પોતાના તેમ જ આશ્રમવાસીઓનાં સંબંધમાં કુદરતી સારવારના અનેક સફળ પ્રયોગો કર્યા છે, અને તેના પરિણામે પૂનાથી સોલાપુરના રસ્તે, પૂનાથી ૧૮ માઈલ દૂર આવેલા ઉરૂલીકાંચનમાં તેમણે નિસર્ગોપચાર આશ્રમની સ્થાપના ઈ. સ. ૧૯૪૬માં કરી. રેલવેરસ્તે, પૂનાથી ધોંડ

જતાં ત્રીજું સ્ટેશન ઉડ્ડી આવે છે, અને સ્ટેશનથી માત્ર પાંચ મિનિટના રસ્તે, આ આશ્રમ આવેલ છે. અત્યારે આશ્રમમાં લગભગ ૪૦ દરદીઓ રહી શકે તે જાતની વ્યવસ્થા છે. આશ્રમમાં ગૌશાળાની વ્યવસ્થા છે, અને તેની સરસ દેખરેખ રાખવામાં આવે છે.

આશ્રમમાં એક ડોક્ટરની વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી છે, પરંતુ હવા અગર ઈન્જેક્શનોનો ખીલકુલ ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી. દરદીઓને આશ્રમ તરફથી ચલાવવામાં આવતા રસોડેથી ડોક્ટરની સલાહ અને સૂચના અનુસાર તૈયાર રસોઈ આપવામાં આવે છે. દરદીઓના ખોરાકમાં મુખ્યત્વે તો દૂધ, દહીં, સુપ વગેરે આપવામાં આવે છે. ચા, કોફી, કોકો, તમાકુ, તેમ જ આવા ખીજ પદાર્થોનો ઉપયોગ આશ્રમમાં કરવામાં આવતો નથી. દૂધ અને ફલાહાર કે રસાહાર પર રાખવામાં આવતા દરદીઓનાં માટે પણ તમામ પ્રકારની વ્યવસ્થા આશ્રમ તરફથી કરી આપવામાં આવે છે. સવારે અને સાંજે બંને વખત પ્રાર્થના થાય છે, અને તેમાં લગભગ તમામ આશ્રમવાસીઓ તથા દરદીઓ હાજરી આપે છે. આશ્રમમાં એક પુસ્તકાલયની પણ વ્યવસ્થા છે.

આશ્રમમાં ટબસ્નાન, કટિસ્નાન, વરાળસ્નાન, માલીશ વ. અધી વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી છે. આશ્રમના ડોક્ટર હુમેશાં એક વખત તમામ દરદીઓની મુલાકાત લઈ જાય છે, અને દરદી વિભાગમાં વ્યવસ્થાપક દરદીઓની ખાસ સંભાળ અને કાળજી રાખે છે. સાધારણ રીતે ખોરાક પર રહેતાં દરદીઓને માસિક ખર્ચ રૂ. ૭૫ થી ૮૦ આવે છે. જ્યારે દુગ્ધાહાર, ફલાહાર

કે રસાહાર પર રહેતાં દરદીઓને માસિક ખર્ચ રૂ. ૧૨૦-૧૨૫ની આસપાસ આવે છે. હવા, પાણી અને વાતાવરણ એવાં શુદ્ધ અને સાત્ત્વિક છે કે જેનાં અંગે દરદીઓને શારીરિક તંદુરસ્તી ઉપરાંત માનસિક તેમજ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ પણ ભારે લાભ થાય છે.

ગયા ડિસેમ્બર માસમાં મારા પગની સારવાર અર્થે હું ત્યાં ગયો હતો. મારા ડાબા પગ ઉપર સોજા આવવાનું કારણ જુદા જુદા ડોક્ટરોના અભિપ્રાય પ્રમાણે જુદું જુદું હતું. લીમ્ફાઈટીસ, હાથીપગો, પગમાં વાળો, એક જાતનો વા, પગની નસોમાં સોજા, આ પૈકી કોઈ દર્દનો હું લોગ થઈ પડ્યો છું, એમ ડોક્ટરોનું માનવું હતું. લગભગ એક માસ સુધી પેનીસીલીન, સ્ટ્રેપ્ટોમાઈસીનનાં ઇન્જેક્શનો, પગ પર ઇલેક્ટ્રીક શોક (Short Wave), મહાયોગરાજ ગુગળ, રાસ-કવાથ વગેરેના ઉપયોગ પછી, પગ ઉપર આરામ થવાને બદલે, પગ ઉપરના સોજાએ પોતાનું મજ્જમ સ્થાન જમાવ્યું, અને આલવામાં પણ અડચણ આવવી શરૂ થઈ.

આખરે કંટાળીને, તા. ૨૨ ડિસેમ્બરના હું ઉડ્ડી-કાંચનના નિસર્ગોપચાર આશ્રમમાં દાખલ થયો. ખોરાક બંધ કરી મને માત્ર રસાહાર પર રાખવામાં આવ્યો. પગ ઉપર માલીશ ઉપરાંત લીંબડાનાં પાન સાથે ઉકાળેલા પાણીમાં પગ રાખવાનું, પગ પર કાળી માટીનો લેપ, જે વખત કટિસ્નાન, અઠવાડિયામાં ત્રણ વખત વરાળસ્નાન, આ બધા ઉપચાર શરૂ કરવામાં આવ્યા, અને પ્રથમ અઠવાડિયાના અંતે વગર દવાએ આપોઆપ મારા પગ પરનો સોજા દૂર થયો. ચાર અઠવાડિયાં

સુધી હું આશ્રમમાં રહ્યો. રસાહારથી મારું વજન ૧૫ રતલ ઘટ્યું; ચરબી ઓછી થઈ, અને નિરોગી બન્યો. રસાહાર ઉપર રહેવા છતાં, સાંજ સવાર મળી હું દશ માઈલ ફરતો અને સરસ સ્કૂર્તિ રહેતી.

રોગ માત્ર આપણે કરેલા કુદરતી નિયમોના ભંગની શિક્ષારૂપે છે, પરંતુ એ શિક્ષામાંથી છટકવા માટે દવા અને ઈન્જેક્શનોનો આશ્રય લેવો, એ એક રીતે તો કુદરતના નિયમોનો તિરસ્કાર કરવા જેવું છે, અને એ માર્ગે મોટા ભાગના કિસ્સાઓમાં દરદી દર્દમાંથી મુક્ત થવાને બદલે દર્દથી ઘેરાઈ જાય છે. કુદરતી સારવારથી આપણા દર્દનો મૂળમાંથી નાશ થાય છે, ત્યારે દવાઓથી આપણા દર્દનો નાશ થયો છે, એવો માત્ર ભ્રમ આપણામાં ઉત્પન્ન થાય છે.

નજીવાં અને સામાન્ય દર્દોની બાબતમાં ડોક્ટરો દવાઓ માટેનું મોટું લીસ્ટ આપે છે. જમ્યા પછી અન્ન પચાવવા માટેની ગોળીઓ, જમ્યા પહેલાં ભૂખ લગાડવાની ગોળીઓ, રાત્રે સૂતી વખતે દસ્ત સાફ લાવવાની ગોળીઓ, સવારમાં વિટામીનની ગોળીઓ, સાંજના શક્તિ માટેની ગોળીઓ, બપોરના સ્કૂર્તિ રહે તે માટેની ગોળીઓ, અને આમ ઘણી વખત તો ભોજનની વસ્તુઓની સંખ્યા કરતાં દવાઓની સંખ્યાઓનો નંબર વધી જાય છે. પછી તો ધીમે ધીમે દરદીઓને દવાનું વ્યસન લાગુ થાય છે. પરદેશની મોંઘી દવાઓથી આપણા દેશના કરોડો રૂપિયાનું પાણી થાય છે, અને તંદુરસ્તીમાં કાયદો થવાને બદલે પરિણામે આપણા દેશનાં સ્ત્રી પુરુષોનાં શરીર અને મન નાબુક, નબળાં અને વિકૃત થતાં જોવામાં આવે છે.

હિંસા, અસત્ય, ચોરી, અબ્રહ્મચર્ય, અને પરિગ્રહની ક્રિયામાં આપણે જેમ પાપ માનીએ છીએ, તેમ માંદા પડવાની ક્રિયા પણ એક પ્રકારના પાપ રૂપે માનવી જોઈએ. ડોક્ટર જોનસને એક સ્થળે કહ્યું છે કે : Every sick man is a kind of rascal. ખીબ એક વિદ્વાન પુરુષે કહ્યું છે કે : A man who does not take care of his health commits a fraud upon himself અર્થાત્ જે માણસ પોતાની તંદુરસ્તીની કાળજી નથી રાખતો, તે પોતાની જાત સાથે દગો રમે છે.

દવાઓથી કંટાળેલા તેમજ દવાઓની પોકળતાની જેને ખાતરી કરવી હોય, તેવાં દરેક સ્ત્રી-પુરુષોને નિસર્ગોપચાર આશ્રમ-ઉડ્ડલીકાંચનની એક વખત મુલાકાત લેવા મારી નમ્ર વિનંતી છે.

[તંદુરસ્તી, માર્ચ ૧૯૫૪.

૨. સંવત્સરીની કરુણ કહાણી

આજથી લગભગ ૨૧ વર્ષ પહેલાંની એટલે કે ઈ. સ. ૧૯૩૬ની આ વાત છે. એ વખતે હું મલાડમાં શેઠ દેવકરણ સુલભ જૈન દેરાસરવાડીમાં રહેતો હતો (આ વાડીમાં તે વખતે ભવ્ય જૈન દેરાસર અને ઉપાશ્રય હતા, પણ આજે તે દેરાસર અને ઉપાશ્રય વધુ ભવ્ય અને વિશાળ બની ગયાં છે).

એ વખતે જૈન શ્રવેતાંબર સંપ્રદાયમાં પર્યુષણમાં કયા દિવસે સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કરવું તે અંગે મોટો મતભેદ હતો, અને અમુક લોકોએ એક દિવસ પ્રતિક્રમણ કર્યું તો વળી બીજા લોકોએ તે પછીના દિવસે પ્રતિક્રમણ કર્યું હતું તેવું મને યાદ છે.

એ ચોમાસામાં મલાડ જૈન સંઘના આમંત્રણ અને આગ્રહથી મુંબઈમાં ગિરાજતા પૂ. આચાર્ય વિજય પ્રેમસૂરી-શ્વરણ મહારાજ સાહેબના (હવે સ્વર્ગસ્થ) બે કે ત્રણ મુનિ-મહારાજો ચોમાસા અર્થે મલાડ જૈન ઉપાશ્રયમાં પધાર્યા હતા. મલાડના જૈન ભાઈ બહેનોનો મોટો ભાગ બીજા દિવસે સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કરવાની તરફેણમાં હતો, ત્યારે અમુક ભાઈ બહેનોએ પ્રથમ દિવસે જ ત્યાં ગિરાજતા મુનિ મહારાજો સાથે પ્રતિક્રમણ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. મને યોતાને કયા દિવસે (પ્રથમ દિવસે કે બીજા દિવસે) સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કરવું તેની ખબર ન પડે અને હજી પણ આ બાબતનું જ્ઞાન હું

ધરાવતો નથી. જેના કારણે રાગદ્વેષાદિ ઉત્પન્ન થાય તે જ્ઞાન જ્ઞેનશાસ્ત્રોની દૃષ્ટિએ જ્ઞાન જ નથી, એટલે આ બાબતના અજ્ઞાનને એક રીતે તો હું આશીર્વાદ રૂપ જ માનું છું :

સાધુ મુનિ મહારાજોને મલાડ પધારવા આમંત્રણ દેવા જવામાં હું સામેલ હતો, એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ તેઓના પ્રત્યે મારી નૈતિક જવાબદારી હતી. તેથી મેં અને મારા પત્નીએ સાથે બેસી નિર્ણય કર્યો કે મારે પ્રથમ દિવસે મુનિ મહારાજોની સાથે જ સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કરવું અને મલાડ જ્ઞેન સંઘના મોટા ભાગના ભાઈબહેનોનો અવિનય ન થાય એ દૃષ્ટિએ મારાં પત્નીએ બીજે દિવસે એ લોકોના સમૂહમાં પ્રતિક્રમણ કરવું. પતિ-પત્ની એક બીજાનાં પૂરક જેવાં છે, એટલે અમુક અપેક્ષાએ અમારો નિર્ણય નિશ્ચય દૃષ્ટિએ ન હોવા છતાં વ્યવહારુ હતો અને કોઈના મનને દુઃખ ન થાય એ પ્રકારનો હતો. સંવત્સરી પ્રતિક્રમણની વિધિ તો બંનેમાં એક સમાન હતી, પણ બેમાંથી કોઈને તેમાં રાગદ્વેષને અવકાશ ન હતો. આમ અમારો હેતુ તો ઉત્તમ હતો, પણ જે હેતુસર આ નિર્ણય લીધો હતો, તે હેતુ મારી બાબતમાં ન સર્યો અને હું સદંતર નિષ્ક્રાંત પુરવાર થયો.

પ્રથમ દિવસે મેં આનંદ અને ગૌરવપૂર્વક સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ મુનિ મહારાજોના સાંનિધ્યમાં કર્યું. બીજા દિવસે મેં પારણું કર્યું ત્યારે એ દિવસે મારાં પત્નીને ઉપવાસ હતો. બીજા દિવસે ચાર વાગે સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ શરૂ થવાનું હતું તે પહેલાં, ત્યાં બિરાજતા મુનિ મહારાજોએ પ્રતિક્રમણ કરનાર ભાઈ બહેનોની સગવડતા અર્થે એક નાના રૂમ સિવાય

ખીજી તમામ જગ્યા ખાલી કરી દીધી. આમ છતાં ખાલી થયેલી જગ્યામાં પ્રતિક્રમણ કરનાર સ્ત્રી પુરુષોનો સમાવેશ ન થયો એટલે એ લોકોના મોવડીઓએ મુનિ મહારાજોવાળા નાના રૂમનો પણ કબજો લેવા આગ્રહ રાખ્યો અને મુનિમહારાજોને નીચે જવા માટે કહ્યું. આ બધા મુનિમહારાજોના નામો તો મને અચારે યાદ નથી, પણ તેઓ સૌ અત્યંત સરળ અને નરમ સ્વભાવના હતા. સાધુઓને આપણે આપણા ગુરુદેવ માનીએ છીએ અને તેમની સાથેનો વ્યવહાર, વર્તન અને વર્તાવ પણ એને અનુરૂપ જ હોવાં જોઈએ. મેં અને મારા કેટલાક મિત્રોએ (એ મિત્રો પૈકી ઘણા તો કાળધર્મ પામ્યા છે, પણ એક શ્રી. પુરુષોત્તમદાસ ઝવેરચંદ સુરેન્દ્રનગરમાં છે) સાધુઓને નીચે મોકલવાની બાબત માટે વાંધો દર્શાવ્યો. કેાઈ વ્યક્તિ પ્રત્યે આપણને અણુગમો, નારાજ કે તિરસ્કાર હોય તો પણ વ્યવહારમાં તેની સાથેનું આપણું વર્તન આપણે બહુ સલૂકાઈલિયું રાખીએ છીએ, ત્યારે અહિં તો પંચમહાવ્રતધારી સાધુઓની વાત હતી. એક તરફથી આપણે દરરોજ નવકાર મંત્રનો જાપ કરીએ અને ખીજી બાજુ જેનું નિત્ય સ્મરણ કરીએ તેની જ સાથે આવું બેહૂદું વર્તન ચલાવીએ એ અત્યંત કઠોર અને માફ ન થઈ શકે એવું હીન કૃત્ય કહેવાય. મલાડના ભાઈ બહેનોના સાધુઓને નીચે ઉતારવાના પગલામાં મને તોછડાઈ અને ઉધ્ધતાઈનાં દર્શન થયાં અને હું આવેશમાં આવી ગયો. શાંત મુનિરાજો આ તકરાર વિકૃત સ્વરૂપ ન પકડે એ દૃષ્ટિએ ચેલો નાનો રૂમ પણ ખાલી કરી નીચેના ભાગમાં ચાલી ગયા. મને આમાં મારો પરાજય લાગ્યો.

અને તેથી ક્રોધના આવેશમાં આવી જઈ ત્યાંના પ્રતિક્રમણ કરનાર ભાઈ બહેનોને કહી દીધું કે :—હવે શાંતિ થઈ ને તમને! તમે ભલે હવે ત્યાં રાંડો નચાવો!

મારા ઉપરોક્ત કથનથી ત્યાં ખળભળાટ મચી ગયો. મારા બોલવાનો એવો અર્થ કરવામાં આવ્યો કે ત્યાં પ્રતિક્રમણ કરવા આવનાર બહેનોને મેં નાચનારીઓ કહી. રાતે મારા ડૂમમાં હું સૂતો હતો ત્યાં મારી પત્ની પ્રતિક્રમણ કરી મને ન્યારે ખમાવવા આવી ત્યારે તેનાં ચક્ષુઓમાંથી અશ્રુ ટપકી રહ્યાં હતાં. ઉપવાસી પત્નીને મેં ભારે અશાતા ઉપજાવી હતી તે હું જોઈ શક્યો. મેં મારા બોલેલા શબ્દોનો કેવો ઊંઘો અર્થ ઘટાવાયો છે તે તેને સમજાવ્યું અને આવેશમાં આવી જઈ કરેલા અપરાધ માટે અંતઃકરુણપૂર્વક ક્ષમા માગી. જે પત્નીની નજરે હું સંયમી, અદ્વેષી અને અક્રોધી હતો, તેની જ સામે ગુનેગાર તરીકે ઊભા રહેતાં જે શરમ અને આઘાત મને થયા તે કરતાં અનેકગણી શરમ અને આઘાત મારા વર્તનના કારણે તેના અંતરાત્માને થયાં.

વળતે જ દિવસે તે વખતના દૈનિકપત્ર ‘જયભારત’માં મારાથી થયેલા અપરાધની મેં જાહેર માફી માગી. આમ આ વાતનો જો કે અંત આવી ગયો, પણ આ ખનાવમાંથી મને જે બોધપાઠ મળ્યો તે તો જીવનના અંત સુધી પણ હું ભૂલી શકું તેમ નથી.

તે પછીથી, ક્રોધ અને ગુસ્સાનું પ્રદર્શન થાય તે પહેલાં જ મારા સદ્ગત પત્નીની સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ પછીની પેલી અશ્રુભીની આંખો મારી સમક્ષ ખડી થાય છે અને ક્રોધ અને

શુસ્સેઃ કરતાં હું અટકી જાઉં છું. એક કવિની નીચેની પંક્તિ મારી ડાયરીમાં મેં નોંધી રાખી છે.

કટુ વાણી સુણે જા તું, મીઠી વાણી સદા કહેજે;
પરાઈ મૂર્ખતા કાજે, મૂખે ના ઝેર તું લેજે.
(‘જૈન’ તા. ૪-૫-૫૭ માં છપાયેલ લેખ પરથી સૂચિત.)

૩. ધર્મકળા

મરીનડ્રાઈવ પર મારા એક મિત્રે સરસ ખ્લોક લીધો હતો, અને તે જોવા માટે તેઓ ઘણા વખતથી આગ્રહ કરતા હતા, એટલે એક રવિવારે સવારના ફરવા જતાં હું ત્યાં જઈ પહોંચ્યો.

ખ્લોક સરસ હતો. ત્રણ-ચાર સ્નાનગૃહ અને તેમાં સ્નાન કરવા માટેનાં રંગબેરંગી મોટાં ટબો હતાં. ઐડ રૂમો અને રસોડાની વ્યવસ્થા પણ ઉત્તમ હતી. દિવાનખાનું સૌથી સરસ હતું. દિવાનખાનામાં મરીનડ્રાઈવના દરિયાની ઠંડી હવા આવતી હતી, પણ તેમ છતાં ત્યાં ત્રણ ચાર સીલીંગ ફેન હતા. દીવાલ પર સુંદર, સુશોભિત, કળાયુક્ત અનેક ચિત્રો ટાંગવામાં આવ્યાં હતાં. બધાં ચિત્રોમાં ક્ષમામૂર્તિ લગવાન મહાવીરનું ચિત્ર સૌથી સરસ હતું. ઇટાલીના એક પ્રખ્યાત કળાકાર પાસે, મોટી રકમ આપી, તે ચિત્ર તૈયાર કરાવવામાં આવ્યું હતું. ચંડકૌશિક સર્પની આખી કથા એ ચિત્રમાં આવી જતી હતી. ચંડકૌશિક સર્પ પૂર્વજન્મમાં ગોભદ્ર નામે તપસ્વી સાધુ હતો. ક્રોધ કરવાના પરિણામે કનકખલ નામના સ્થાનમાં કુલપતિને ત્યાં પુત્ર તરીકે જન્મ લેવો પડ્યો. ત્યાં પણ ક્રોધ કર્યો અને પરિણામે એ જ સ્થાનમાં દષ્ટિવિષ (અર્થાત દષ્ટિ પડતાં જ ઝેર વ્યાપી જાય અને સામાનો નાશ થાય તેવા) સર્પરૂપે ઉત્પન્ન થયો. લગવાન મહાવીર એક વખતે એ સ્થાને જઈ પહોંચ્યા

અને ધ્યાનસ્થ થઈ ઊભા રહ્યા. ચંડકૌશિકે એ જોયું અને કૂંકાડો મારી લગવાનના પગ પર દંશ માર્યો.

અમૃત અને વિષ-પ્રેમ અને દ્રેષતું મિલન થતાં વિષનું અમૃતમાં પરિવર્તન થયું; દ્રેષતું પ્રેમમાં રૂપાંતર થયું. ચંડકૌશિકના ઝેરની અસર લગવાન મહાવીર પર થવાને બદલે પ્રેમરૂપી અમૃત જેવા રૂઢિરના સ્પર્શે ચંડકૌશિકના શરીરમાં વ્યાપી રહેલા હુળાહુળ ઝેરનું અમૃતમાં રૂપાંતર થયું, અને તરતજ તેને પોતાના પૂર્વજન્મનું જ્ઞાન થયું. પ્રેમમાં કેવી અદ્ભુત શક્તિ રહેલી છે, અને પ્રેમના બહુથી કેવા કૂર-હિંસક પ્રાણીઓ પણ પોતાનો સ્વભાવ છોડી સમતા અને સંયમને ધારણ કરવા પ્રેરાય છે, એ હકિકતને સમજાવતું આ સુંદર ભાવવાહી ચિત્ર જોઈ કોઈપણ માનવીને આનંદ થયા સિવાય ન રહે.

મારા મિત્ર આ ચિત્રની કથાનો સાર મને કહી સંભળાવતા હતા ત્યાં તેમનો રસોયો અમારા માટે ચાની ટ્રે અને બીસ્કીટ લઈ આવ્યો. ચામાં ખાંડ સહેજ ઓછી લાગી, એટલે મારા મિત્રનો મિજાજ ગયો અને રસોયા પર ગુસ્સે થતાં બોલ્યા ‘તમે ચામાં ધાંધિયા કરો છો, અને રસોઈ પણ દમ વિનાની થાય છે. તમને માસિક રૂપિયા પચાસનો પગાર શું આવી ચા પીવા માટે આપીએ છીએ? ચા તૈયાર કરવાની કળા પણ જાણવી જોઈએ, સમજ્યા કે?’

એ આગળ બોલવા જતા હતા, પણ મેં એમને શાંત પાડયા અને કહ્યું : મને પોતાને મીઠી પેશાબનું દરદ છે, એટલે મારા પૂરતી તો આ ચા કળાયુક્ત તૈયાર થયેલી ગણાય.

મારા મિત્રે હલીલ કરતાં કહ્યું : ‘આપણી સરકારનો દિ’ ફરી ગયો છે. એ વળી હવે ઘરના ઘાટી અને નોકરોના ઉત્કર્ષ અર્થે કાંઈ નવું ખીલ પાસ કરવા માગે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં, ઘરના નોકરો પર કાપૂ ન રાખીએ તો ઘરની વ્યવસ્થા ચલાવવી મુશ્કેલ થઈ પડે, એટલે મને તો જ્યારે જ્યારે તક મળે ત્યારે આ લોકોને ધમકાવ્યા વિના રહેતો નથી.’ મારા મિત્રની વાત સાંભળી મેં ધીમે નિશ્વાસ નાખ્યો. સામેની દિવાલ પર ટાંગેલું ક્ષમામૂર્તિ ભગવાન મહાવીરનું ચિત્ર આ દિવાનખાનાને શરમાવે છે કે શોભાવે છે? એવો વિચાર કરતો ત્યાંથી હું ઊઠ્યો.

જ્ઞાની પુરુષોએ સાચું જ કહ્યું છે કે જીવન ટકાવવું સહેલું છે, પણ જીવન જીવવું સહેલું નથી. પોતાની જાતને કળાપ્રેમી તરીકે ઓળખાવતા આ મિત્ર જેવાઓને કોણ કહે કે આવા મોટાં મોટાં અને બહુ મૂલ્યવાળાં ચિત્રો ઘરઆંગણે ટાંગવામાં કળાના વિકાસને બદલે કળાનો વિલાસ પણ નિમિત્તરૂપ હોય. મહાત્મા ટોલસ્ટોયે સાચું જ કહ્યું છે કે “સારાય માનવસમાજને સત્યાનાશને પંથે લઈ જનાર આ કહેવાતા ઉચ્ચ વર્ગની વિલાસી ટેવો જ છે.”

જીવન જીવવાની પણ શ્રેષ્ઠ કળા છે, અને એટલે જ સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન અને સમર્થ વિચારક રોમાં રોલાંએ જગતના સર્વ શાસ્ત્રોમાં ‘જીવનશાસ્ત્ર’ને પ્રથમ સ્થાન આપ્યું છે. એની શ્રેષ્ઠતાના માપ વિષે લખતાં તે જણાવે છે કે : ‘જે પ્રમાણે જીવન ગાળવાથી જગતનું ઓછામાં ઓછું અકલ્યાણ થાય અને વધારેમાં વધારે કલ્યાણ સધાય તેજ ઉત્તમ જીવનશાસ્ત્ર.

છે. તદ્દત્ જગતની સર્વ કળાઓમાં જ્ઞાન એ ઉત્તમમાં ઉત્તમ કળા છે. પણ એ જ્ઞાન એવું હોવું જોઈએ કે જેની પ્રાપ્તિથી ઓછામાં ઓછી મહેનતે જગતનું અકલ્યાણ દૂર કરી શકાય અને સાથે જ તેનું કલ્યાણ સાધી શકાય.”

આપણાં શાસ્ત્રોમાં તેથી જ કહેવામાં આવ્યું છે કે, ‘સર્વ કળા પર વિજય પામવા માટે ધર્મકળા જ સાચું સાધન છે.’

(જૈન શિક્ષણ સાહિત્ય પત્રિકા, મે-૧૯૫૯)

૪. સહશિક્ષણ

ઉનાળામાં લાંબી રજાઓ પછી હવે કોલેજોની નવી ટર્મ શરૂ થશે. મહારાષ્ટ્ર અને ગુજરાતમાં આ વખતે એસ. એસ. સી. ની પરીક્ષામાં ઘણી બહેનો ઉત્તીર્ણ થઈ છે, અને તે પૈકીનો મોટો ભાગ આગળ અભ્યાસ અર્થે કોલેજોમાં પણ દાખલ થશે.

માર્ચ ૧૯૫૪ માં મારી નાની પુત્રી જે એ વખતે માત્ર પંદર વરસની હતી, તે એસ. એસ. સી. ની પરીક્ષામાં પાસ થઈ મુંબઈની સિદ્ધાર્થ કોલેજમાં દાખલ થઈ, પણ એ વખતે મને એક વિચિત્ર મૂંઝવણ ઊભી થઈ.

કોલેજોમાં સહશિક્ષણના કારણે યુવાન વિદ્યાર્થીઓ, વિદ્યાર્થીનીઓ પરસ્પર છૂટથી હળે મળે, સાથે હરવા ફરવા બંધ, અભ્યાસના નિમિત્તે એકાંતમાં બેસે—અને આમ છતાં તેઓ નિર્વિકારી રહે અને નાબુક પરિસ્થિતિમાં ન મુકાઈ બંધ, એ વાત એ વખતે મને મુશ્કેલ લાગતી, અને હવે આજના નાટક—સિનેમાના યુગમાં એ વાત લગભગ અશક્ય લાગે છે.

જૈન દર્શન નિમિત્ત કારણને પણ ઉપાદાનના ઉત્તેજક માને છે, અને તેથી જ વ્યક્તિ માત્રે—પુરૂષ તેમજ સ્ત્રી બંનેના માટે નિમિત્ત કારણોથી સાવધ રહેવા શાસ્ત્રોમાં ભારપૂર્વક જણાવવામાં આવ્યું છે.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કપિલ અને બ્રહ્મદત્તની બે બુદ્ધી બુદ્ધી કથાઓનો ઉલ્લેખ છે. કપિલને વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં

તેના પિતાજીના મિત્રે કોઈ બાઈને ત્યાં જમવા માટેની સગવડતા કરાવી આપી, અને પરિણામે તે બાઈ સાથેના સહવાસના કારણે તે લપસી પડ્યો. બ્રહ્મદત્તના પૂર્વ જીવનમાં જ્યારે તે સાધુ હતા ત્યારે સુનંદા રાણી તેને વંદન કરવા ગયેલાં, અને તે વખતે શરતચૂકથી તેના માથાના વાળની એક લટ સરી સાધુ પાસે જઈ પડી, અને તે નિમિત્તના કારણે સાધુએ એવી અનેક સ્ત્રીઓની સાથે લોગો લોગવવાનું નિયાણું બાંધ્યું. આના પરિણામે બ્રહ્મદત્તના જીવને અધમમાં અધમ યોનિ-એટલે સાતમી નારકીમાં જવું પડ્યું. આવી રીતે નિમિત્તો બહુ બળવાન છે, અને જીવની ઉર્ધ્વગતિ તેમજ અધોગતિમાં તેનું સ્થાન મહત્ત્વનું છે. સ્ત્રી-પુરૂષ વચ્ચેના સંબંધ બાબતમાં લખતાં સદ્ગત શ્રી કિશોરલાલ મશરૂવાળાએ કહ્યું છે કે : આધુનિક જીવનમાં બીજાં ઘણાં ભયસ્થાનો વધી ગયાં છે. એ ભયસ્થાનો એકાંતવાસથી ઊલટા પ્રકારનાં એટલે અતિ સહવાસનાં હોય છે. અનેક પ્રવૃત્તિઓ અને શહેરી જીવનને અંગે સ્ત્રી પુરૂષને એક બીજાનાં અંગોનો સ્પર્શ કોઈવાર અબ્જણતાં, કોઈ વાર અનિવાર્યપણે, અને કોઈવાર જોતજોતામાં થઈ જાય છે. ગાડીઓમાં, મોટરોમાં, સલાઓમાં, રસ્તાઓમાં એક બીજા જોડે ભીંસાઈને ઊંસવું પડે છે. વાર્તાલાપ કરવો પડે છે. શિક્ષકોને છોકરીઓ કે બાળાઓને શીખવવું પડે છે—અને એ સર્વે બંનેને માટે ભયસ્થાનો છે. આ બધી પરિસ્થિતિમાં જે પોતાની પવિત્રતા માટે વધારે પડતું શુભાન રાખે છે તે પડે જ છે; જે જાગ્રત રહે છે તે એ પ્રસંગોને સુખરૂપ નહીં, પણ આપત્તિરૂપ સમજે છે. એમાંથી જેમ બને તેમ તસુભર પણ દૂર રહેવું પણ નજીક

ન આવવું એવી મનોવૃત્તિથી રહે છે-તે જ ઈશ્વરની કૃપાથી બચી શકે છે.

હું પોતે પણ આવા વિચારોમાં માનું છું એટલે મારી પુત્રી સિદ્ધાર્થ કોલેજમાં દાખલ થઈ તે ન ગમ્યું. આ પુત્રીની માતા તેમ જ પિતાની બંને જવાબદારી મારા શિર પર હતી પણ તેમ છતાં હું, સત્તા કે અધિકારનો ઉપયોગ કરી સિદ્ધાર્થ કોલેજના બદલે એસ. એન. ડી. ટી. (માત્ર સ્ત્રીઓના માટેની કોલેજ) માં દાખલ કરાવવાનું મને ઉચિત ન લાગ્યું. તેમ છતાં મારા દિલમાં એક પ્રકારનો ઉચાટ અને ઉકળાટ ચાલુ જ રહ્યો. માઝું વલણ ગેરવાળખી અગર ખોટું હોય એમ પણ બની શકે, એટલે આ સંબંધમાં મારા નિકટના સંબંધી અને હિતેચ્છુ પંડિત બેચરદાસ દોશી જેઓ છેલ્લાં ૨૫ વરસથી અમદાવાદની એલ. ડી. આર્ટ્સ કોલેજના અધ્યાપક છે, તેઓને મારી મૂંઝવણ જણાવી મને માર્ગદર્શન આપવા વિનંતી કરી.

એ પછી, પંડિતજીએ મારી પુત્રીને પત્ર લખી માર્ગદર્શન આપ્યું અને પરિણામે સિદ્ધાર્થ કોલેજ છોડી તે પોતે રાજ્ય-ખુશીથી એસ. એન. ડી. ટી. કોલેજમાં દાખલ થઈ અને એમ. એ. સુધીનો અભ્યાસ કર્યો. ઘણાં માબાપો પોતાની છોકરીઓને આગળ અભ્યાસ કરાવવામાં મારી જેમ મૂંઝવણ અનુભવતાં હશે એમ માની, પંડિતજીના પત્રમાં લખેલી સૂચનાઓ તેઓને ઉપયોગી થઈ પડશે એ દૃષ્ટિએ આ પત્ર અક્ષરશઃ નીચે આપવામાં આવ્યો છે.

૧૨, બ-ભારતીનિવાસ સોસાયટી
એલિસબ્રિજ, અમદાવાદ નં. ૬

તા. ૨-૬-૫૪.

ચિ. અરુણા,

શુભ આશીર્વાદ.

તારા બાપુજીના પત્રથી જાણ્યું કે તું ઘણા સારા ગુણ મેળવીને મેટ્રિકની પરીક્ષામાં પાસ થઈ છે. આ જાણીને અમે અંને બહુજ રાજી થયાં છીએ, અને હવે પછી દિનપ્રતિદિન તારો અભ્યુદય વધતો રહે એમ જગન્નિયંતા પરમેશ્વર પાસે પ્રાર્થના કરીએ છીએ. જે કે મેં તારા પર કદી પત્ર નથી લખ્યો. હા, તને અવારનવાર આશીર્વાદ મોકલવાનું ચાલુ રહ્યું છે. પરંતુ આ ટાંકણે તારા ઉપર પત્ર લખવાનું મને વિશેષ મન થઈ આવે છે, તેને રોકી શકતો નથી. મેટ્રિકમાં પહેલી જ વારને પ્રયાસે પાસ થઈ જવું અને તે પછી સારા ગુણ મેળવીને તે આ જમાનામાં ઘણું વિરલ બને છે. જે વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસમાં દત્તચિત્ત હોય, અંતીલા હોય તેઓ જ પહેલીવાર જીતી જાય છે. તું પહેલી જ વારે જીતી ગઈ તે માટે તને અમારા સેંકડો શુભ આશીર્વાદો છે.

જીવનમાં આ એક વિકાસનું પ્રથમ પગથિયું છે. હવે બીજું પગથિયું કયું હોવું જોઈએ ? તે વિષે તને થોડું સૂચન કરવાની મારી ફરજ સમજીને આ લખવા બેઠો છું. અહીંની એલ. ડી. આર્ટ્સ કોલેજમાં હું ૧૫-૧૬ વરસથી લખાવું છું, તેથી કોલેજ વિષે મારો જે પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે તે જ તને

જણાવું છું. તું દીકરો હોત અને મારા જ શાસનમાં હોત તો તને તરત જ કહી દેત કે ખાપુ ! ધંધામાં ગોઠવાઈ જાઓ, કોલેજમાં જવાનું આપણું કામ નથી. જ્યારથી કોલેજમાં હું દાખલ થયો છું ત્યારથી દિવસે દિવસે તમામ કોલેજને એટલે મુંબઈ પ્રાંતની કે બીજા પ્રાંતની તમામ કોલેજોનું વાતાવરણ હીન, હીનતર, હીનતમ થતું હું પ્રત્યક્ષ નજરે જોયા કરું છું અને ક્લાસમાં વિદ્યાર્થીઓને કહું છું પણ ખરો કે ભાઈઓ ! શા માટે વખત ખગાડો છો અને પૈસાનો પણ શા માટે અપવ્યય કરો છો ? ધંધા ઉદ્યોગમાં લાગી જાઓ તો તમને અને તમારા કુટુંબને જરૂર ફાયદો થશે. આ ઉપરથી તને કોલેજના હીનતમ વાતાવરણનો ખ્યાલ આવશે. દુર્ગુણો, વ્યસનો અને ઉદ્ધતાઈના સંસ્કારો વિદ્યાર્થીઓ પૈસા અને વખત ખગાડીને મોટે ભાગે કોલેજોમાંથી ખરીદે છે, અને પરિણામે એકાર બનીને જીવનની નિષ્ફળતા અનુભવે છે. તેમ છતાં તારું જો આગળ અભ્યાસ કરવાનું મન જ હોય અને તારા વડિલોની સંમતિ હોય તો તું ત્યાં કેવળ છોકરીઓની કોલેજમાં જા તો ઉચિત કહેવાય. કર્વે કોલેજ ત્યાં છે જ, તેમાં જે અભ્યાસક્રમ છે તે છોકરીઓને ભવિષ્યમાં વિશેષ ઉપયોગી નિવડે એ રીતે ગોઠવેલ છે. ગૃહવિજ્ઞાન, શીવણ, રાંધણ, ખાળઉછેર વગેરે વિદ્યાઓ છોકરીઓનાં જીવનમાં વિશેષ લાભકારક નિવડે છે અને તે સાથે ભાષા, ઇતિહાસ, ભૂગોળ અને ગણિત વગેરે ઉપયોગી વિષયો પણ હોય છે. વળી માનું છું કે તારા ઘરથી તે કોલેજ દૂર પણ નથી. જો તારે કોલેજમાં જવું જ હોય તો મારી આ નમ્ર સૂચના-ભલામણ છે. આ સિવાય બીજી

કોલેજો આપણા જીવન માટે ભારે ખતરનાક અને જીવનના મંડપને વણસી નાખે એવી મને મારા પ્રત્યક્ષ અનુભવથી દેખાય છે. એકવાર પાલીતાણાવાળા નગરશેઠે તેમના પૌત્ર માટે કોલેજમાં દાખલ થવા વિષે પૂછેલું, તેનો મેં જવાબ આપેલો કે ઘરનો ધંધો હોય તો તેને તેમાં જ ગોઠવી દો, અને પૈસા વધારાના હોય તો છોકરાને ખગાડવા કોલેજમાં મૂકવો હોય તો ભલે. તારા અભ્યાસ વિષે મારા તરફથી કોઈ સહાયતાની જરૂર હોય તો જરૂર તું મને લખજે. હું તો ઇચ્છું કે તું સાઈં સંસ્કૃત, ગુજરાતી અને અર્ધમાગધી તથા અંગ્રેજી શીખીને એક સારી લેખિકા અથવા સંપાદિકા બની જા; પણ આ જોગ તને કવે કોલેજ સિવાય ખીજે થવાનો સંભવ જ નથી. આ પત્ર નિરાંતે વાંચજે અને ગંભીરપણે વિચારજે.

—બેચરદાસ

(જૈન શિક્ષણ સાહિત્ય પત્રિકા, જૂન-૧૯૬૩.)

૫. સિમલાનું મંદિર અને શ્રમણુ ઝેળગોળ

દહી સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૩ એટલે કે પર્યુષણુ પર્વના બીજે દિવસે મારી કંપનીના એક અગત્યના કામ અર્થે મારે સિમલા જવું પડ્યું, અને હું ત્યાં તા. ૮મી સપ્ટેમ્બરે પહોંચ્યો.

એ દિવસે પર્યુષણુ પર્વના હતા, અને સંવત્સરીના દિવસે તો મારો ઇરાદો પાછા મુંબઈ આવી પહોંચવાનો હતો. પરન્તુ સરકારી કામ હતું, એટલે કદાચ એ દિવસ વધુ પણ રોકાઈ જવું પડે, એવી ગણતરી કરી જતી વખતે પર્યુષણુમાં જરૂર પડે એવાં ઉપકરણો સાથે લઈ લીધાં હતાં. તા. ૧૨ મી એ સંવત્સરીનો દિવસ હતો, અને મારે સિમલામાં જ સંવત્સરી પ્રતિક્રમણુ કરવું પડ્યું.

સિમલામાં શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયનું કોઈ જૈન મંદિર નથી. પણ તપાસ કરતાં માહિતી મળી કે ત્યાંની દહી ગલ્લીમાં દિલ્હીવાળા મથુરાદાસ પ્રભુદયાળનું એક દિગમ્બર જૈન મંદિર છે. ભાદરવા સુદિ ચોથના વહેલી સવારના મારી હોટલના કમ્પાઉન્ડમાંથી પૂજા માટેનાં ફૂલો તથા મુંબઈથી લઈ ગયેલ સફરજનનું ફળ લઈ હું ત્યાં પૂજા કરવા ગયો. પૂજાનાં કપડાંની જોડ તો મારી સાથે હતી.

મંદિરમાં જઈને ત્યાંના વ્યવસ્થાપકને હું શ્વેતામ્બર જૈન છું, અને પર્યુષણુ હોઈ (દિગમ્બર સંપ્રદાયના પર્યુષણુ આપણા પર્યુષણુ પુરા થયા પછી શરૂ થાય છે) મારે મંદિરમાં

પૂજા કરવી છે એમ કહ્યું, એટલે તરત જ તેમણે મારા માટે ગરમ પાણીની વ્યવસ્થા કરી આપી. મંદિરમાં મુખ્ય પ્રતિમા મહાવીર સ્વામી ભગવાનની છે, અને તે ધાતુની છે. આ સિવાય આરસની પણ થીજી બે પ્રતિમાઓ છે. કેશર, સુખડ ઘસવા માટે આપણા મંદિરો માફક ત્યાં પુનરીઓ રાખવામાં આવતા નથી, પણ પૂજા કરનારાઓ પોતાના હાથે જ ઘસી લે છે.

ભગવાનની પ્રતિમાની મારે કઈ રીતે પૂજા કરવી એ વસ્તુ મને મૂંઝવતી હતી, કારણ કે હું જાણતો હતો કે દિગમ્બર સંપ્રદાયમાં આપણી માફક નવે અંગે પર પૂજા કરવામાં આવતી નથી. મેં નમ્રતા પૂર્વક ત્યાંની વ્યવસ્થા કરતા ભાઈને પૂછ્યું: મારે તમારી પદ્ધતિ મુજબ પૂજા કરવી જોઈએ, તો આપની રીત મને બતાવશો? કારણ કે ઘણા દિગમ્બર તીર્થો અને મંદિરો જોયા છતાં કોઈ પ્રતિમાની પૂજા કરવાનો લઢાવો હજી સુધી મને મળ્યો નથી.

પેલા વ્યવસ્થાપક ભાઈ મારી મૂંઝવણ સમજી ગયા પણ ભારે ઉદારતા બતાવી તેમણે મને કહ્યું: આપણે બધા ભગવાન મહાવીરના ભક્તો છીએ, અને તમને રૂચે, અનુકૂળતા રહે, તે રીતે તમે પૂજા કરી શકો છો. અમારી પદ્ધતિ મુજબ પૂજા કરવી જોઈએ એવું બંધન શા માટે હોવું જોઈએ? તેમની વાત સાંભળી મારું મસ્તક તેમને નમી પડ્યું, અને તેમના સદ્ભાવનો અત્યંત આભાર માનતાં, પ્રકુલ અને સ્વસ્થ ચિત્તે નવે અંગે પૂજા કરી.

આવો જ થીજે સુખદ અનુભવ શ્રમણ બેઠાગોળના ચંદ્રગિરિ પહાડ પરના દિગમ્બર મંદિરોનો છે.

ચંદ્રગિરિ અને વિન્દ્યગિરિની બે ટેકરીઓ વચ્ચે એક અતિરળિયામણું સ્વચ્છ ચોરસ તળાવ છે, આનું નામ બેળગોળ અથવા ધવલ સરોવર. ભૂતકાળમાં શ્રમણો અહિં આવીને રહેતાં તેથી જ આનું નામ શ્રમણ બેળગોળ પડ્યું હોય એમ લાગે છે. એમ પણ કહેવાય છે કે ભદ્રબાહુસ્વામી આ જગ્યામાં આવી રહ્યા હતા.

ચંદ્રગિરિ પહાડ પર દિગમ્બર સંપ્રદાયનાં કેટલાંક મંદિરો છે, અને ત્યાં અતિભવ્ય અને આહ્લાદક પ્રતિમાઓ છે. સંસારથી વિરક્ત બની સંલેખના કરવા માટે ઘણા સાધુઓએ આ રમણીય સ્થાન પસંદ કર્યું હતું.

આ પવિત્ર તીર્થની જાત્રાએ હું તા. ૧૧મી એપ્રિલ ૧૯૫૪ના ગયેલો. વહેલી સવારમાં હું ચંદ્રગિરિ પહાડ પર ચડી ગયેલો. એની ઉંચાઈ આપણા તલાબના પહાડ જેટલી છે. ત્યાંનું શાંત વાતાવરણ અને ભવ્ય પ્રતિમાઓ જોઈ હું મુગ્ધ બની ગયો. પાર્શ્વનાથ ભગવાનની એક પંદર ફીટ ઊભી પ્રતિમા ત્યાં છે, અને તેના દર્શન કરતાં એક આચાર્યે કહ્યું છે તેમ ચત્કારણ્ય કટાક્ષ કાન્તિ લહરી પ્રક્ષાલયત્યાશયમ્ અર્થાત્ જેના કારુણ્યપૂર્ણ કૃપાદષ્ટિના જલપ્રવાહથી હૃદયના ભાવો ધોવાઈને શુદ્ધ થાય છે—આ વર્ણનની યથાર્થતાનો અહિં મને પૂરેપૂરો અનુભવ થયો. ત્યાંના વ્યવસ્થાપકને હું શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયનો છું, પણ મારે અહીં પૂજા કરવી છે એમ કહ્યું, એટલે તેણે બધી તૈયારી કરી આપી. બહારના ભાગના તળાવના પાણીથી મેં સ્નાન કર્યું, અને સૌ પ્રથમ અભિષેકની ક્રિયા કરી. અભિષેક કરવા માટે મંદિરના અંદરના ભાગમાં ૨૦—

૨૨ ફીટ ઉપર ચઢવાનું હતું. ચઢવા માટે નિસરણી કે પગથિયાં ન હતાં; પણ ફૂવામાં ઉતરવા માટે બે કે ત્રણ ફીટના અંતરે જેમ પગથિયાં મૂકવામાં આવે છે, તેમ અહિં પણ વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. આમ ચારે બાજુ પથ્થર પથરાયેલો છે, એટલે ઊતરવા કે ચઢવામાં જરાપણ ભૂલ થાય તો જીવલેણ અકસ્માત સર્જાય. ત્યાંના બે માણસોએ મારા બંને હાથો પકડી ભારે કાળજીપૂર્વક મને ઉપર ચડાવ્યો, અને ઉપરના ભાગ પરથી મેં અભિષેકની ક્રિયા કરી. ચૈત્ર મહિનો હતો એટલે ઉપર ચઢતાં હું પરસેવાથી રેખજેખ થઈ ગયો, અને પછી નીચે ઊતરી પાર્શ્વનાથ લગવાનની એ લવ્ય પ્રતિમાની મેં પૂજા કરી. ચંદ્રગિરિ પહાડ પરનું વાતાવરણ, ત્યાંથી દેખાતાં કુદરતી દર્શ્યો, અને આસપાસનાં મંદિરોમાંની લવ્ય પ્રતિમાઓ એટલા બધા સુંદર અને સોહામણા છે કે ત્યાંથી પાછા ફરવાનું મન ન થાય.

જૈનોમાં દ્વિગમ્બર, શ્વેતામ્બર, સ્થાનકવાસી, તેરાપંથી ઇ. વિધવિધ સંપ્રદાયના લેહો છે, પણ આ બધા લેહો નામ માત્ર છે. આપણે બધા જૈનો લગવાન મહાવીરના શાસનને અનુસરનારા છીએ; અને અહિંસા, સંયમ અને તપ આપણા ધર્મના મુખ્ય અંગો છે. કોઈ પણ સંપ્રદાયના સ્ત્રી-પુરુષમાં ધર્મના મુખ્ય અંગોની બાબતમાં કશો મતભેદ નથી, તેથી આપણામાં ક્રિયા કે બીજી ક્ષુલ્લક બાબતોમાં જુદી જુદી માન્યતા પ્રવર્તતી હોય તો પણ આવી બધી બાબતોને ગૌણ માની, મુખ્ય બાબતોમાં આપણે બધા એક જ રૂપ છીએ એમ માની વર્તીએ, તો જૈન ધર્મનો ડાંકો માત્ર ભારતમાં નહિ પણ સકળ

વિશ્વમાં વાગે. લગવાનની બુદ્ધા બુદ્ધા આકારની પ્રતિમાઓ આપણા તીર્થંકરોના પ્રતીક રૂપ છે, એ માટે જ આપણે તેની ભાવપૂર્વક પૂજા કરીએ છીએ. પૂજા કે લક્ષિતમાં સંપ્રદાયની સંકુચિત દષ્ટિ ન હોવી ઘટે, એટલે કે શ્વેતામ્બર કે દ્વિગમ્બર સમાજની પ્રતિમા છે, એટલા જ માટે આપણે પૂજા કરવાનું હોતું નથી.

આપણે બધાં આ દષ્ટિએ વિચારતાં થઈ જઈ એ તો પ્રતિમાઓ સંબંધમાં દ્વિગમ્બર-શ્વેતામ્બર સંપ્રદાય વચ્ચે જે કલેશ અને કંકાસ થાય છે, તેનો નાશ થઈ જાય. આવી બધી તકરારો અને તોફાનો એક જાતના દષ્ટિરાગને આભારી છે. આપણે યાદ રાખવું જોઈ એ કે કામરાગ અને સ્નેહરાગ કરતાં પણ દષ્ટિરાગ અતિ ભયંકર છે, અને દષ્ટિરાગમાંથી મુક્ત થયા સિવાય સાચા જૈન બનવાનું અશક્ય છે.

ચંદ્રગિરિના પહાડ પરની પાર્શ્વનાથ લગવાનની પ્રતિમાની પૂજા કર્યા પછી, એ સંબંધમાં મારી ડાયરીમાં નોંધ કરતાં મેં લખ્યું છે કે : ‘આજે ચંદ્રગિરિ પહાડ પરના મંદિરમાં પાર્શ્વનાથ લગવાનની ભવ્ય પ્રતિમાનો અભિષેક અને પૂજા કરતાં ચિત્તમાં જે પ્રસન્નતા અને આનંદનો ઓઘ ઊલટયો, તેનું વર્ણન શબ્દો કે વાણી દ્વારા કરવાનું કાર્ય મારા માટે અશક્ય છે. હૃદયના કેટલાક અલૌકિક ભાવોને સાચા સ્વરૂપે શબ્દો દ્વારા પ્રગટ કરવાનું કાર્ય ઘણીવાર મુશ્કેલ હોય છે. પરંતુ આનંદ અને શોક એ બંને તો જોડકાં જેવા છે. બીજી જ પળે વિચાર આવ્યો કે આથી વધુ ભવ્ય અને વિશાળ પ્રતિમાઓ, આવું ઉત્તમ અને પવિત્ર વાતાવરણવાળું સ્થળ, અને ચિત્તના અશુદ્ધ ભાવોનું શુદ્ધિકરણમાં

પરિવર્તન કરે એવી હવા, આજન્મે આ ક્ષેત્રમાં હવે શેષ જીવનમાં જોવા મળવાના નહિ, અને એ વિચારે ચિત્તમાં ગ્લાનિ ઉત્પન્ન થઈ.

દક્ષિણ પ્રદેશની આ તીર્થભૂમિની સરખામણી બિહારના રાજગિરિના પહાડો પૈકી વૈભારગિરિના પહાડ સાથે કરી શકાય. આ જાને તીર્થભૂમિ પર હું ભારે હૃદયે અને હળવા પગલે ફર્યો છું. જીવનનો અંત તો સૌ કોઈના માટે જન્મ થતી વખતે જ નિશ્ચિત થઈ ચૂકેલો હોય છે, પણ આપણે આપણી જીવન લીલા આપણી મરજી વિરૂદ્ધ સંકેલી લેવાની ફરજ પડે છે, ત્યારે તીર્થોની ભૂમિ પર અનેક શ્રમણુ લગવંતોએ અન-શનવ્રત ધારણુ કરી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પોતાની જીવન-લીલા સંકેલી લઈ સ્વર્ગ કે મુક્તિના પંથે વિચર્યા છે. સ્વર્ગ-ભૂમિ પરથી દેવોને જ્યારે તેનો નવો જન્મ તિર્થચર્યોનિમાં થવાનો છે તેની ખબર પડે અને જે આઘાત-પ્રત્યાઘાતોનું તોફાન તેઓના મનમાં બળે, તેની કાંઈક ઝાંખી આ તીર્થ-ભૂમિના પહાડો પરથી નીચે ઊતરતાં મેં અનુભવી છે.

“ દ્વારકાથી જગન્નાથપુરી ” અને “ હરદ્વારથી રામેશ્વર ” વચ્ચેના જૈન-જૈનેતર સંપ્રદાયોના લગલગ ઘણાં તીર્થોમાં હું ફરી ચૂક્યો છું; પરંતુ ચિત્તની જે પ્રસન્નતા અને વિશુદ્ધતા મેં આ જાને પહાડો પર અનુભવી, તેવી બીજા કોઈ સ્થળે નથી અનુભવી. અલબત્ત, આ તીર્થભૂમિએ આપણા અનેક શ્રમણુ લગવંતોની અંતિમ શર્યા રૂપે હતી, એ હકિકત પણ આમાં નિમિત્તરૂપે હોઈ શકે.

(જૈન શિક્ષણ સાહિત્યપત્રિકા, ઓગસ્ટ-૧૯૬૩)

૬. નિઃસ્પૃહી વૈધરાજ

ઈ. સ. ૧૯૪૨ માં મારાં પત્નીને હૃદયરોગની બીમારી લાગુ પડી, અને મુંબઈ-પૂનાના સારા સારા ડોક્ટરોની સારવાર નીચે તેને રાખ્યા છતાં તબિયતમાં સુધારો ન થયો. શરીરના બધા ભાગોમાં સોજા આવવા શરૂ થયા અને રોગની અસર ક્રીડની પર થતાં હૃદયરોગ સાથે જલોદરનો વ્યાધિ પણ શરૂ થયો. આખરે દવા-ઇન્જેક્શનોથી કંટાળી અમે પરછેગામ પહોંચી ગયાં, અને ત્યાંના એક વૈધરાજની સારવાર શરૂ કરી.

એ ઋતુ શિયાળાની હતી અને વૈધરાજે તબિયત સુધારવા અર્થે મારાં પત્નીને દૂધનો પ્રયોગ શરૂ કરાવ્યો. લગભગ સાડા ત્રણ માસ સુધી દહીંને માત્ર દૂધ પર જ રાખવામાં આવ્યાં, અને સવારમાં પ્રથમ આદુનો રસ આપ્યા પછી જેટલું લઈ શકાય તેટલું દૂધ લેવાની રજા હતી. દવામાં માત્ર તામ્ર ભસ્મ આપતા. દૂધવટીના પ્રયોગના અંતે શરીરમાંથી સોજા અને બીજી વિકૃતિઓ દૂર થઈ, અને ત્રણ વર્ષની સતત પથારીની મૈત્રી બાદ એકાદ માઈલ ફરી શકે તેવી તબિયત થઈ ગઈ. જૂન માસની શરૂઆતમાં મારી પત્નીની તબિયત ફરી પાછી લથડી, અને હું પરછેગામ દોડ્યો. દવા ચાલુ કરી. ફરી આરામ દેખાયો અને અમે વૈધરાજની સલાહ મુજબ પરછેગામથી મુંબઈ આવવા રવાના થયાં.

પરછેગામથી રવાના થવાના એક દિવસ અગાઉ બપોરના સમયે ત્યાંના મારા સ્નેહી સાથે દવાની કીના રૂ. ૩૦૧ લઈ

હું વૈધરાજને આપવા તેમના ઘેર ગયો, અને એ રકમ ઓછી હોય તો જે વાજબી રકમ થાય તે આપવા માટે મેં વધરાજને વિવેકપર્વક વાત કરી.

વધરાજે મારી વાત શાંતિપૂર્વક સાંભળી લઈ મને કહ્યું : ‘ અત્યારે તમારી પાસેથી દવા માટે મારાથી એક પાઈ પણ ન લઈ શકાય, પરંતુ તેમની તબિયત બરાબર સારી થયા બાદ તમે બંને અહીં જરૂર આવજો, અને તે વખતે તમે જે કંઈ આપશો તે બધું હું સ્વીકારી લઈશ. ’

વૈધરાજની વાત સાંભળી હું આશ્ચર્યચકિત થયો અને કહ્યું : ‘ તમને જે આપવાનું છે તે તો હું અને મારાં પત્ની ફરી વખત આવશું ત્યારે જ આપશું, પરંતુ જે દવાઓ તમે આપી છે તેની મૂળ કિંમત પેટે ઓછામાં ઓછી ત્રણસો એક રૂપિયાની રકમ તો તમારે સ્વીકારવી જ પડશે. ’

મારી વાત સાંભળી વધરાજ પ્રથમ તો હસી પડ્યા પણ પછી કહ્યું : ‘ સ્થૂલ દષ્ટિએ પૈસા લેવાદેવાની આ બધી ક્રિયાઓને અમે ભ્રમરૂપ માનીએ છીએ. આમાં આપનાર કેણુ? લેનાર કેણુ? હું અને તમે તો માત્ર સાક્ષીરૂપે જ છીએ. આપણું લક્ષ્યબિંદુ આવી તુચ્છ બાબત પ્રત્યે નહિ પણ માનવતા પર નિર્ભર હોવું જોઈએ. એટલે દવાના પૈસા લેવાની વાતને હું માનવતાના કલંક જેવી માનું છું. ’

વૈધરાજને લાગ્યું કે હું રડી પડીશ, એટલે ઊભા થઈ મારા હાથમાંથી સોસોની ત્રણ નોટો સાથેની જે એક રૂપિયાની નોટ હતી તે લઈને કહ્યું : ‘ બસ ! હવે આ રૂપિયો સ્વીકારી તમને ઋણમુક્ત કરું છું. ’

બીજા દિવસે એમના આશીર્વાદ લઈ અમે મુંબઈ આવવા માટે પચ્છેગામ છોડ્યું. વૈદ્યરાજની આ વાત યાદ કરું છું ત્યારે એમ લાગે છે કે આવા વિષમકાળમાં પણ દેવો સ્વર્ગ-માંથી માનવરૂપે આ અવનિ પર આવી માનવતાના મધુર પુષ્પની સુગંધ ફેલાવી બાય છે. કેવી નિઃસ્પૃહતા !*

('અખંડઆનંદ' સપ્ટેમ્બર, ૧૯૬૩)

*પચ્છેગામના આ સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્યરાજ શ્રી. નાગરદાસ બાપા હવે સ્વર્ગવાસ પામ્યા છે. મુંબઈમાં અનેક વૈદ્યરાજો છે અને બહાર-ગામથી પણ ધંધાક્રિય દૃષ્ટિએ મુંબઈમાં અનેક વૈદ્યરાજો આવતા જતા હોય છે. પણ હવે તો વૈદ્યરાજોએ પણ કનસલટીંગ ચાર્જ-ફીના રૂપિયા લેવાનું શરૂ કર્યું છે અને એ દવાના પડીકાંઓની કિંમત પણ એલોપથી દવાના કરતાં ઓછી હોતી નથી. આ માટે વૈદ્યરાજો પણ દોષિત નથી, કારણ કે લોકોને જે કંઈ સસ્તુ મળતું હોય તેની કિંમત નથી અને તેમાં શ્રદ્ધા પણ નથી. આજે તો જ્યાં જુઓ ત્યાં અર્થની પ્રધાનતા છે એટલે જેના ભાવ વધુ તેને ત્યાં ત્રાહકોની સંખ્યા પણ વધારે. તેથી હવે આ યુગમાં નાગરદાસ બાપા જેવા વૈદ્યરાજો ભાગ્યે જ જોવાના મળે છે.

—લેખક

૭. ગુનેગાર કે નિર્દોષ ?

૩૧ મી જુલાઈ ૧૯૫૧ ના મુંબઈની હાઈકોર્ટમાં જજ શ્રી. આર. બી. મહેતા પાસે કોલીવાડા રાઉલી કેમ્પ ખૂન કેસ શરૂ થયો. જ્યુરીના બધા મળી નવ સભ્યોમાં બે ગુજરાતી, ત્રણ પારસી, એક મદ્રાસી, બે મહારાષ્ટ્રીયન અને એક દક્ષિણી બહેન હતાં. આ જ્યુરીમાં હું પણ એક સભ્ય હતો.

આ ખૂન કેસની બાબત આમ હતી : તા. ૧૧-૪-૧૯૫૧ ના કોલીવાડા રાઉલી કેમ્પમાં એક સ્ત્રીની છેડતીના કારણે ગોવાનીઝ લોકોની એક ટોળીએ મદ્રાસી લોકોની એક ટોળી સામે ઝઘડો કર્યો, અને તેમાં એક મદ્રાસીનું ખૂન થતાં ચાર ગોવાનીઝ ભાઈઓ જેઓ બધા લગભગ ૨૨ થી ૩૦ વર્ષની વય વચ્ચેના હતા, તેમને પકડવામાં આવ્યા હતા. આ બધા આરોપીઓ ઉપર ગેરકાયદેસર ટોળી (Unlawful assembly) માં ભાગ લેવા માટે, હુલ્લટ મચાવવા માટે, હથિયાર રાખવા માટે તેમજ ખૂન અને ખૂનના કાર્યમાં મદદ કરવા માટેનો કેસ હતો.

સરકાર તરફથી આ કેસમાં મી. પંડિતને શેકવામાં આવ્યા હતા, જ્યારે આરોપીઓ તરફે મી. ગોડીવાળા હતા.

તા. ૬-૮-૫૧ ના નામદાર જજે જ્યુરી સમક્ષ સમીગ-અપ (કેસ પૂરો થયા પછી જજ જ્યુરીના સભ્યોને જુબાનીના આધારે આખા કેસના મહત્વના મુદ્દાઓ કહી સંભળાવે છે,

જેને Summing up કહેવામાં આવે છે) શરૂ કર્યું; અને બીજા દિવસે પણ અઢી કલાક સુધી આ ક્રિયા ચાલુ રહી. જ્યુરીના સભ્યો અપોરના ૧૧ વાગે હાઇકોર્ટના ઉપલા માળે નિર્ણય કરવા ગયા. આરોપી નં. ૨-૩-૪ ની બાબતમાં બધા સભ્યોએ સર્વાનુમતે તેઓને નિર્દોષ ઠરાવ્યા. પણ આરોપી નંબર એકની બાબતમાં સભ્યો વચ્ચે તીવ્ર મતભેદ હતો, અને લાંચના ટાઇમ સુધીમાં અમે નિર્ણય પર આવી ન શક્યા.

લાંચ પછી બધા સભ્યોએ એકમત પર આવવા પ્રયત્નો કર્યા પણ તેમાં સફળતા ન મળી. જ્યુરીના નવ સભ્યો પૈકી પાંચ સભ્યોનો મત એવો હતો કે પહેલા નંબરનો આરોપી મરનારના ખૂન માટે નહિ એવી ઈજ્જત કરવા માટે જવાબદાર હતો. જ્યારે ત્રણ પારસી સભ્યો અને હું આરોપીને શકનો લાલ આપી નિર્દોષ ઠરાવવાના મતમાં હતા.

દરેક વ્યક્તિને પોતપોતાનો સ્વતંત્ર મત હોય છે, અને કોઈ એક બાબત પરત્વે બુદ્ધિબુદ્ધી વ્યક્તિઓ બુદ્ધાબુદ્ધા અભિપ્રાયો ધરાવી શકે છે. આમાં અકળાવાનો કે કચવાટનો પ્રશ્ન ન હતો. આમ છતાં બહુમતી ધરાવનારા પક્ષના સભ્યોને અમારું દષ્ટિબિન્દુ સમજાવવા મેં કહ્યું : કોઈપણ વ્યક્તિના અઘટિત અગર દૂરાચારભર્યા આચરણ વિષે ન્યાય કરતાં પહેલાં કેવા સંજોગો અને પરિસ્થિતિ વચ્ચે એ કાર્ય બનવા પામ્યું છે, એ હકિકત પણ ધ્યાનમાં લેવી જરૂરી છે. સ્ત્રીના કારણે રામે રાવણને મારી નાંખ્યો, પણ તેમ છતાં આપણે રામની ગણના આદર્શ પુરૂષ તરીકે કરીએ છીએ, આ કેસ પણ રામ અને રાવણુવાળી રામાયણની નાની આવૃત્તિ

નથી તો બીજું શું છે ? પેલા દક્ષિણીબહેનના હૃદયમાં અનુકંપા અને દયા બહુત થાય તે દૃષ્ટિએ મેં કહ્યું કે હકિકતમાં તો આ તોફાનના કારણે એક સ્ત્રી વિધવા થઈ છે, જ્યારે બીજી સ્ત્રીના ઘણીને જેલમાં મોકલવાનું કામ કરી આપણે તેને પણ વિષમ પરિસ્થિતિમાં મૂકવાનું કાર્ય કરી રહ્યા છીએ. આ કેસ ચાલતો હતો ત્યારે કોર્ટમાં આરોપીની પત્ની તેના નાના બાળક સાથે આવી બેન્ચ પર બેસી રહેતી.

પરંતુ આમ છતાં, બેઉ પક્ષોના સભ્યો પોતપોતાના અભિપ્રાયમાં મજબૂત રહ્યા. લગભગ ચાર વાગે નામદાર જજ પાસે જઈ જ્યુરીના ફેરમેને અમારા ભિન્નભિન્ન અભિપ્રાયો તેમની સમક્ષ બહાર કર્યા.

તે જ સાંજના કેસનું જજમેન્ટ આવી ગયું, અને નામદાર જજે તમામ આરોપીઓને નિર્દોષ બહાર કરી છોડી દીધા. લઘુમતીનો બહુમતી ઉપર વિજય થયો કે આખરે સત્યનો જય થયો, એ કહેવું એ તો આજે પણ મારા માટે અશક્ય છે.

(જૈન શિક્ષણ સાહિત્ય પત્રિકા, નવેમ્બર ૧૯૬૩)

૮. આપણા આદર્શો અને

જીવનવ્યવહાર વચ્ચેની અસંગતતા

મૃત્યુ પામેલા માણસની પાછળ કારજની તિથિ મુકરર થાય છે, અને તે માટે લખાતા પત્રોમાં લખાય છે કે : ‘પંચમ કાળ ઘણો જ કઠણ છે, માટે ધર્મ કરશે તે સુખી થશે.’ આમ લખવાની પ્રથા બહુ જૂના કાળથી ચાલી આવે છે, એટલે એક વાત તા સાબીત થાય છે કે જેમ જેમ કપરો કાળ આવે તેમ તેમ માણસોનું લક્ષ ધર્માચરણ તરફ વધુ ને વધુ વળવું જોઈએ, કારણકે કઠિન કાળમાં ધર્મ કરનાર જ સુખપૂર્વક જીવી શકે છે.

કેટલાક કેળવાયેલા અને શિક્ષિત માણસો પ્રશ્ન કરે છે કે વર્તમાન કાળે ધાર્મિક ક્રિયાઓ તો મોટા પ્રમાણમાં થતી જોવામાં આવે છે, ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો પણ ઘણા થાય છે, તપશ્ચર્યા વધી છે, જિનપૂજા-સામાયિક-પ્રતિક્રમણ કરનારાઓની સંખ્યામાં પણ વધારો થયેલો દેખાય છે. આમ છતાં, આ બધાના પરિણામે ચારિત્રની ઉજ્જવલતા-તેજસ્વીતા જે દેખાવાં જોઈએ તેનો અનુભવ કેમ નથી થતો ? આ પ્રશ્નનો વિચાર કરતાં લાગે છે કે બાહ્ય ક્રિયાની દૃષ્ટિએ આપણો વિકાસ થયો છે. પરંતુ આવી બધી ક્રિયાને અનુરૂપ આચરણની બાબતમાં આપણે પછાત છીએ. જિનપૂજા અને ખીજા ધર્મ અનુષ્ઠાનો માણસો કરે છે, તેમાં તેઓની દૃષ્ટિ જુદી જુદી હોય છે. ઘણા લોકો આ બધી ક્રિયાઓ તેમના વડીલો કરતા એટલે ગતાનુગતિક માફક તેઓ પણ કરે છે. ખીજો વર્ગ એવો

પણ છે કે જેમને તેમના અપકૃત્યોનો પસ્તાવો થાય છે, અને પાપનો યોજો હુજવો થાય એ દૃષ્ટિએ તેઓ ક્રિયા કરે છે. ત્રીજો વર્ગ જીવનવ્યવહાર વ્યવસ્થાની જાળવણી અર્થે આવી બધી ક્રિયાઓ કરે છે, કારણ કે સમાજમાં તેમને રહેવું છે, સંતાનોને વરાવવાં-પરણાવવાં છે, એટલે આવી બધી ક્રિયાઓ કરવાની તેમને જરૂર લાગે છે. અલબત્ત, એવો પણ વર્ગ છે કે જે સમજણ અને નિષ્ઠાપૂર્વક આવી બધી ક્રિયાઓ કરે છે, પણ આ વર્ગની સંખ્યા અદ્ય છે. આમ ધાર્મિક ક્રિયાઓ-ધર્મ અનુષ્ઠાનો જીવનમાં જરૂરનાં છે, અને કોઈ માણસને આ બધાંના પરિણામે કાંઈ ફળ ન દેખાતું હોય તો તે માટે ધર્મ અનુષ્ઠાનોમાં દોષ જોવાને બદલે પોતાની જાતમાં દોષ જોવાની જરૂર છે. આપણી ધાર્મિક ક્રિયાઓ અને જીવનવ્યવહાર વચ્ચે કોઈ મેળ દેખાતો નથી. દાખલા તરીકે, અહીં આપણે બધા છીએ તે પૈકીના લગભગ સૌ દરરોજ ચૈત્યવંદન કરતાં જયત્રીયરાયનું સૂત્ર લગવાનની પાસે યોલીએ છીએ, અને પ્રાર્થનાનું આ સૂત્ર યોલતી વખતે સૌથી પ્રથમ લગવાનની પાસે આપણે 'લવ-નિવેચ્ચો'ની માંગણી કરીએ છીએ. લવ નિવેચ્ચોનો અર્થ સંસાર પ્રત્યેનો અણુગમે એમ થાય છે. પરંતુ વાસ્તવિક જીવનમાં આપણે તેથી તદ્દન ઊંધી રીતે વર્તીએ છીએ. સંસાર પ્રત્યે અણુગમે આવે, તેને જન્મ-મરણની ક્રિયા દુઃખ અને કંટાળારૂપ લાગે, એને બદલે આપણે વધુ ને વધુ લવો કરવા પડે એ રીતનું જીવન જીવીએ છીએ. આમ આપણા આદર્શ અને જીવનવ્યવહાર વચ્ચે કોઈ મેળ ખાતો નથી, એટલે ચારિત્રની ઉજ્જવલતા કે તેજસ્વીતા જે દેખાવાં જોઈએ તે જોઈ શકાતાં નથી.

(એક પ્રવચન આધારિત જૈન સેવક ૨૦-૮-૧૯૬૪.)

૯. ભગવાન મહાવીરના એક સાચા ઉપાસક

જૈન સંસ્કૃતિ અને સાહિત્યમાં સંયમધર્મ તરફ વળતાં તેમજ સમાજસેવાને વરેલાં એવાં મનુષ્યોનાં ચરિત્રોની રૂપરેખા જાળવી રાખવાની પ્રથા છે. આર્યસંસ્કૃતિના સાહિત્યમાં પણ ઉપનિષદો, મહાભારત અને પુરાણ ગ્રંથોમાં કર્મયોગ, જ્ઞાનયોગ તેમજ ભક્તિયોગને વરેલાં એવાં અનેક મનુષ્યોના ચરિત્રો આપણે જોઈ શકીએ છીએ. જૈનધર્મના મૂળભૂત સાહિત્યમાંના સાતમા અંગમાં ભગવાન મહાવીરના દશ ઉપાસકોના જીવનની રૂપરેખા પણ બતાવવામાં આવી છે.

વિક્રમની વીસમી સદીમાં ભગવાનના આ દશ ઉપાસકોની હરોળમાં મૂકી શકાય એવા જે થોડા શ્રાવકો થઈ ગયા, તેમાં શ્રી વીરચંદલાઈ રાઘવજી ગાંધીનું નામ અગ્રસ્થાને આવે છે. એમની જન્મશતાબ્દિનો ઉત્સવ તા. ૨૫-૮-૧૯૬૪ના દિવ્ય જ્ઞાન સંઘ સંચાલિત સ્વ. વીરચંદલાઈ રાઘવજી ગાંધી સ્મારક સમિતિએ મુંબઈના કોટ જૈન ઉપાશ્રયમાં પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી ચિત્રભાનુની નિશ્રામાં ભવ્ય રીતે ઉજવ્યો.

સદ્ગત વીરચંદલાઈ ગાંધીનો જન્મ તા. ૨૫-૮-૧૮૬૪ ના દિવસે સૌરાષ્ટ્રમાં મહુવા ગામે થયો. મહુવા અતિપ્રાચીન અને ઐતિહાસિક શહેર છે, અને મહુવાની ભૂમિમાંથી જૈન-સમાજને અનેક રત્નો સાંપડ્યાં છે. શાસનસમ્રાટ, તીર્થોદ્ધારક, તીર્થરક્ષક સદ્ગત શ્રી. વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી તેમજ સદ્ગત

આચાર્ય વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી જૈન સમાજને મહુવાની પવિત્ર ભૂમિમાંથી સાંપડ્યા છે.

શ્રી. વીરચંદ્રભાઈ એ ૧૬ વર્ષની ઉંમરે મેટ્રિકની પરીક્ષા પાસ કરી, અને વીસ વર્ષની ઉંમરે એનર્સ સાથે મુંબઈ યુનિવર્સિટીની બી. એ. ની પરીક્ષા પાસ કરી. બાહ્યાવસ્થાથી જ તેઓ જ્ઞાનપિપાસુ હતા. બી. એ. ની પરીક્ષા પાસ કર્યા બાદ મુંબઈની જાણીતી સોલ્ડીસીટરની પેટી મેસર્સ લિટલ એન્ડ કંપનીમાં સોલ્ડીસીટરનું કામ શીખવું શરૂ કર્યું, અને તે માટે અભ્યાસ પણ ચાલુ કર્યો. પરન્તુ એમનું આયુષ્ય ટૂંકું હતું. તેમ છતાં કુદરતે તેની પાસે મહાન કાર્યો કરાવવાનું નિર્માણ કરેલું, એટલે વીરચંદ્રભાઈ સોલ્ડીસીટર ન થયા. બી. એ. પાસ થયા પછી, ખાસ કરીને એમની જ મહેનત અને પ્રયત્નોથી મુંબઈમાં ' જૈન એસોસિયેશન ઓફ ઇન્ડિયા ' સંસ્થાની સ્થાપના થઈ, અને તેના તેઓ પ્રથમ મંત્રી નિભાયા. આ સંસ્થા આજે પણ ચાલે છે, પરન્તુ એક રીતે તો આ સંસ્થા એ વીરચંદ્રભાઈની પ્રથમ સંતતિ. તેમની જાહેર જીવનની કારકિર્દીની શરૂઆત આ સંસ્થાથી જ થઈ.

શત્રુંજય તીર્થ અને સમેતશિખર તીર્થ સંબંધમાં પાલીતાણા દરબાર અને પાલગંજના રાજા સાથે મુશ્કેલીઓ ઊભી થઈ, અને શ્રી. વીરચંદ્રભાઈએ આ બંને કેસોમાં ભારે જહેમત ઉઠાવી જૈન સમાજના લાભમાં ન્યાય મેળવ્યો. સમેતશિખર તીર્થને લગતા તામ્રપત્રો, દસ્તાવેજો વિ. બંગાળી ભાષામાં હતા, એટલે આ કેસના તમામ કાગળો અને હુકીકત સમજવા માટે વીરચંદ્રભાઈએ બંગાળી ભાષાનો ખાસ અભ્યાસ

કર્યો, અને કલકત્તા હાઇકોર્ટમાં જૈનસમાજની તરફેણમાં વિજય મેળવ્યો. બંગાળી, અંગ્રેજી અને ગુજરાતી ભાષાઓ ઉપરાંત બીજી દશ ભાષાઓ તેઓ જાણતા હતા.

પ્રાતઃસ્મરણીય પૂજ્ય આત્મારામજી મહારાજની પ્રેરણા અને દોરવણી નીચે, ઇ. સ. ૧૮૯૩માં ચિકાગોમાં વિશ્વધર્મ પરિષદમાં તેઓ જૈનધર્મના પ્રતિનિધિ તરીકે ગયા. ચિકાગો જતાં પહેલાં સતત છમાસ સુધી તેઓ આત્મારામજી મહારાજના સાન્નિધ્યમાં રહ્યા, અને જૈન આગમશાસ્ત્રો તેમજ તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કર્યો. વિશ્વધર્મ પરિષદમાં જગતના જુદા જુદા દેશોમાંથી જુદા જુદા ધર્મોના પ્રતિનિધિઓ આવ્યા હતા, અને આ પરિષદમાં જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતો રજૂ કરી જૈન ધર્મનો ડાંકો તેમણે વગાડ્યો. વિશ્વના જુદા જુદા દેશના પ્રતિનિધિઓ વીરચંદલાઈની વાણી અને જ્ઞાનથી મુગ્ધ થયા. ભારતની બહાર, યુરોપ અને અમેરિકા જેવા દૂર દેશોમાં ભગવાન મહાવીરે ઉપદેશોલા ધર્મનો સફળતા અને સમજણપૂર્વક સૌથી પ્રથમ પ્રચાર કરવાના કાર્યનો યશ સદ્ગત વીરચંદ ગાંધીના જ્ઞાને જાય છે, અને તેથી જ તેમને આપણે ભગવાન મહાવીરના એક સાચા ઉપાસક તરીકે ભગવાન મહાવીરના દશ ઉપાસકોની હરોળમાં મૂકીએ તો તેમાં કશું અતિશયોક્તિ જેવું નથી.

વિશ્વધર્મ પરિષદ તો સત્તર દિવસ જ ચાલી, પણ શ્રી વીરચંદલાઈની પ્રતિભા અને પ્રભાવ એ પરિષદના સભ્યો પર એવા જબ્બર પ્રભાવમાં પડ્યા કે પરિષદ પૂર્ણ થયા પછી અમેરિકા તથા ઇંગ્લેન્ડમાં તેમનાં સંખ્યાબંધ પ્રવચનો થયાં. અને યુરોપ તેમજ અમેરિકાના ઢોંકોને જૈન તત્ત્વજ્ઞાન સમજ-

વાનો આ સૌથી પ્રથમ અવસર મળ્યો. અમેરિકામાં એમણે ‘ધી સ્કૂલ ઓફ ઓરિયેન્ટલ ફિલોસોફી’ અને ‘ધી ગાંધી ફિલોસોફિકલ સોસાઇટી’ સંસ્થાઓની સ્થાપના કરી, અને તે દ્વારા ‘જૈન ધર્મમાં યોગનું સ્વરૂપ’, ‘જૈન ધર્મમાં ધ્યાનનું સ્વરૂપ’, ‘જૈન ધર્મમાં કર્મનું સ્વરૂપ’ તેમજ અવધિજ્ઞાન, સ્વરોહ્ય, વિ. ગહન વિષયોનું જ્ઞાન ત્યાંના લોકોને આપ્યું. મુંબઈમાં પણ તેમણે ‘હેમચંદ્રાચાર્ય સત્ર’ સ્થાપી તે દ્વારા શ્રમણ સંસ્કૃતિનું પ્રચાર કાર્ય કર્યું હતું.

શ્રી વીરચંદલાઈ માત્ર સાંપ્રદાયિક માનવી ન હતા, તેમનો દેશપ્રેમ અને વિધવિધ ધર્મો પ્રત્યેનો સદ્ભાવ અદ્ભુત હતો. તેમણે કહ્યું છે કે: ‘કોઈ પણ ધર્મની નિંદા કરવી એ કંઈ એ ધર્મનું વિરોધી પ્રમાણ બની જતું નથી; એજ રીતે પોતાના ધર્મની પ્રશંસા કરવી એ આપણા ધર્મની સત્યતાનું પ્રમાણ બનતું નથી. આવા માનવીઓ ઉપર મને તો દયા ઉપજે છે.’ જૈન ધર્મમાં રહેલી વ્યાપકતા અને વિશાળતાનો ખ્યાલ શ્રી વીરચંદલાઈના આ કથનમાંથી મળી રહે છે.

શ્રી વીરચંદલાઈ ને દરેક ધર્મો પ્રત્યે સદ્ભાવ અને સમભાવ હતો, તે હકીકત વિશ્વધર્મ પરિષદમાં લાંડનના પ્રતિનિધિ રેવરન્ડ પેન્ટકોસ્ટે ભારતના દક્ષિણ વિલાગના કેટલાંક હિન્દુ મંદિરોમાં તે વખતે ચાલતી દેવદાસીની પ્રથા પર કરેલા પ્રહાર સામે વીરચંદલાઈ એ કરેલા બચાવ પરથી સમજી શકાય છે. શ્રી વીરચંદલાઈ જન્મે જૈન હતા અને જૈન ધર્મના પ્રતિનિધિ તરીકે ગયા હતા, તેમ છતાં તેઓ પ્રથમ ભારતીય છે એ વસ્તુ તેમના ધ્યાન બહાર ન હતી. રેવરન્ડ પેન્ટકોસ્ટે

કરેલા આક્ષેપથી તેમનું લોહી ઊકળી આવ્યું અને તેને સણ-સણતો જવાબ આપી તેની ખીનજવાબદારી ભરી ટીકાને નિરર્થક બનાવી હતી.

ઈ. સ. ૧૮૯૬માં જ્યારે તેઓ અમેરિકામાં હતા ત્યારે ભારતમાં દુકાળ પડ્યાની ખબર પડતાં તેમણે ભારતીય લોકોના હિતાર્થે ત્યાં દુકાળ રાહત સમિતિની સ્થાપના કરી, અને તે દ્વારા અમેરિકાની પ્રબલ પાસેથી રૂ. ૪૦,૦૦૦ રોકડા તેમજ અનાજનું એક વહાણ મોકલાવ્યાં હતાં. શ્રી વીરચંદલાઈનું આ કાર્ય રાષ્ટ્ર પ્રત્યેની તેમની ભક્તિનું નિદર્શન કરાવે છે.

ઈ. સ. ૧૯૦૧માં જ્યારે તેઓ ઇંગ્લેન્ડમાં હતા, ત્યારે તેમની તબિયત લથડી, અને ભારતમાં આવ્યા બાદ માત્ર ૩૭ વર્ષની નાની ઉંમરે તેમનો દેહાંત થયો. અંગ્રેજીમાં એક કહેવત છે કે જેની આપણે અહીં બહુ જરૂર છે, તેની સ્વર્ગ-લોકમાં પણ જરૂર પડે છે, અને તેથી જ બુદ્ધિશાળી અને શક્તિશાળી વ્યક્તિઓનાં આયુષ્ય અદ્ય હોય છે. આ કહેવત સદ્ગત વીરચંદલાઈની બાબતમાં યથાર્થ પુરવાર થઈ, અને સો વર્ષમાં પણ જે કાર્ય ન થઈ શકે, એ કાર્ય અદ્યવયમાં પતાવી યશસ્વી ભુવન ભુવી પોતે પોતાના માર્ગે ચાલી ગયા. યુરોપ અને અમેરિકામાં બધા મળીને તેમણે પાંચસો ઉપરાંત વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાં. જૈન સમાજનું દુર્દૈવ છે કે આ વ્યાખ્યાનોનો સંબ્રહ્મ રાખી શકાયો નથી. સ્વામી વિવેકાનંદ અને સદ્ગત વીરચંદ ગાંધી બંને સમકાલીન હતા, અને બંનેનું આયુષ્ય અને કાર્યક્ષેત્ર લગભગ સમાન હતાં. આમ છતાં સ્વામી વિવેકાનંદનાં વ્યાખ્યાનો જળવાઈ રહ્યાં છે, અને તેનું

વિપુલ સાહિત્ય આજે જોવામાં આવે છે. સદ્ગત વીરચંદ્ર ગાંધીનાં વ્યાખ્યાનો એ રીતે જળવાઈ રહ્યાં હોત તો માત્ર ભારતની પ્રજા માટે નહિ, પણ જગતની તમામ પ્રજા માટે ભારે ઉપયોગી થઈ પડત. પુષ્પ ખીલે છે, તે કોઈ સુવાસ લે તે હેતુથી જ નહિ, પરંતુ ખીલવું એ એની પ્રકૃતિ છે અને સુવાસ ફેલાવવી એ એનો સ્વભાવ છે. વીરચંદ્રભાઈ એમનું આયુષ્ય અદ્ય હોવા છતાં ભારે સુવાસ ફેલાવી ગયા. જૈન-સમાજ એ સુવાસનો લાભ ન લઈ શક્યો એ જૈન સમાજની કમનસીબી છે.

જે જમાનામાં શ્રી વીરચંદ્રભાઈ પરદેશ ગયા તે જમાનામાં દરિયાપારના દેશમાં જવું અને અનાર્થ લોકો સાથે રહેવું એ પાપનું કાર્ય લેખાતું હતું. આજથી ૨૫૦૦ વરસો પહેલાં ભગવાન મહાવીર વિહાર કરી અનાર્થ પ્રદેશમાં ગયા હતા, એ હકીકત આજે આપણે સૌ જાણીએ છીએ. આજે તો પરદેશમાં જનારાઓ માન સન્માનને લાયક ગણાય છે, અને ભારતની પ્રગતિ પણ પરદેશનાં નાણાં અને મદદથી જ થઈ રહી છે, એ હકીકત સૌ જાણે છે. પરંતુ તે વખતે પરિસ્થિતિ જુદી હતી. ભગવાન મહાવીરના ધર્મોપદેશના પ્રચાર માટે, ભગવાન મહાવીરના શાસનના ધર્મોપદેશક—એક મહાન શ્રમણની આજ્ઞા અને દોરવણી નીચે શ્રી. વીરચંદ્રભાઈ પરદેશ ગયા હતા, તેમ છતાં, ભારતમાં પાછા ફર્યા બાદ રૂઢિચુસ્ત લોકોનું તેમની સાથેનું વર્તન અને વર્તાવ જૈનસમાજના માટે ભારે કલંકરૂપ હતાં.

એમની જન્મશતાબ્દિના આ લઘ્ય પ્રસંગે જૈન સમાજે લગવાન મહાવીરના એ લઘ્ય ઉપાસકનું તેને છાજે એ રીતનું લઘ્ય સ્મારક રચી, ભૂતકાળના એ કલંકને ભૂસી નાખવું જોઈ એ. એમની જન્મશતાબ્દિનો શુભ અવસર ભૂતકાળની આપણી ભૂલનું પ્રાયશ્ચિત કરવાની ઉત્તમોત્તમ તક છે, એમ માની શ્રમણ સંઘ તેમજ ભારતના બુદ્ધ બુદ્ધ પ્રાંતોના જૈન સંઘોએ એમના સ્મારકના કાર્યમાં સાથ અને સહકાર આપવો જોઈ એ, અને આમ થાય તો એમના લઘ્ય સ્મારકનું કાર્ય જરા પણ મુશ્કેલ નથી.

(આત્માનંદ પ્રકાશ ઓક્ટોબર, ૧૯૬૪)

૧૦. ધાર્મિક ઉત્સવો

પૂ. કસ્તુરબાના સ્વર્ગવાસ પછી તેના સ્મારક માટે આખા દેશના ગામડાઓમાં વસતી સ્ત્રી જાતિના લાભાર્થે રૂ. ૭૫ લાખ ભેગા કરવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું, અને તે કાળો તેનું લક્ષ્યગિંદુ વટાવી એક કરોડ વીસ લાખની આસપાસ પહોંચ્યો. આ કાળાની રકમ તા. ૨૭ ઓક્ટોબર ૧૯૪૪ ને દિવસે શ્રી. સરોજિનીદેવીને હાથે ગાંધીજીને અર્પણ કરવામાં આવી હતી.

સેવાક્રામમાં આ ભવ્ય મેળાવડાના અવસરે પૂ. વિનોબાજી હેઠળ કેળવણી પામેલા શ્રી. જમનાલાલજીના ઉત્સાહી પુત્રી મહાલસાએ થેલી સમર્પણની સાંજે મંડપમાં સુંદર રંગોળીઓ દોરી, કસ્તુરબાનો મોટો ફોટો વચ્ચે મુકાવીને અને અગરબત્તીઓના મધમઘાટ વચ્ચે દીપમાળાઓ પૂરીને મંડપને ઝળાંઝળાં કરી મૂકવાનું ગોઠવેલું. પૂ. ગાંધીજીએ આવી બધી તૈયારીઓ જોઈ કહ્યું : “ ગામડામાં હજારો લાખો લોકોને તેલ ખાવાય નથી મળતું, ને તમે અહીં શોભા શણગાર કરવા પાછળ આટલાં તેલ ખાળો એ શું કહેવાય ? ” અને કોડિયાં ને દીપમાળો ત્યાં ન જ પ્રગટી.

જૈનસમાજ ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો વધુ અને વધુ પ્રમાણમાં ઉજવે, એ તો આનંદની વાત છે. એ ભલે ગમે તે સ્થળે ઉજવાય, પણ એ સાદી અને ગૌરવભરી રીતે દેશની પરિસ્થિતિને ધ્યાલ રાખી ઉજવાય એ જરૂરનું છે. બહારના ભપકા અને

આડંબરો ઘણી વખત અંદરની લક્ષિતની ન્યૂનતાના પ્રતીક રૂપે હોય છે. એટલે આવા બધા ઉત્સવો અને સમારંભોમાં જેટલી વધુ સાદાઈ અને ઓછી ટાપટીપ હશે એટલા પ્રમાણમાં તે વધુ દીપી નીકળશે.

દેશકાળ અને અન્ય બહાના નીચે આવા ધાર્મિક સમારંભો અને અનુષ્ઠાનોની અવહેલના અને ટીકા કરવી, તેમજ ગલીચ ભાષામાં પત્રિકાઓ બહાર પાડવી, એ આજે આપણા સમાજમાં એક પ્રકારની ફેશન થઈ પડી છે. પરંતુ આવી પદ્ધતિ રચનાત્મક નથી અને તેથી અનુમોદનને પાત્ર નથી. નિંદા અને માત્ર ટીકાઓ કરવાથી લોકસમાજ સુધરી શકતો નથી, પણ આવા ઉત્સવો અંગે દેશકાળને અનુસરી જરૂરી ફેરફારો કરવાની આવશ્યકતા સંબંધમાં શાંતિપૂર્વક લોકમત કેળવવો જોઈ એ. સત્તાના બળથી અગર નિંદાના પ્રહારથી આ કાર્ય સિદ્ધ ન થઈ શકે, પણ માત્ર પ્રેમ અને વિનમ્રતાના માર્ગે જ આ કાર્ય સરળ અને શક્ય બને.

(‘જૈન’ ૨૩-૧-૬૫.)

૧૧. સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ

ભગવદ્ગીતાના ત્રીજા અધ્યાય પર સ્વામી શ્રી ચિન્મયા-નંદજી વિવેચન કરી રહ્યા હતા. મહાભારતના યુદ્ધ વખતે અર્જુનને પોતાના જ સંબંધીઓ, સ્નેહીઓ અને કુટુંબીઓ સામે યુદ્ધ કરવામાં ફોલ થતો હતો, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે તેને ઉપદેશ આપતાં કહ્યું : ‘આચરવામાં કઠણ છતાં પણ સ્વધર્મ, આચરવામાં સહેલા પરધર્મથી વધારે વખાણવા લાયક છે. સ્વધર્મમાં મરણ શ્રેષ્ઠ છે, પણ પરધર્મ ભયજનક છે.’ પરધર્મ-પારકાનું કર્મ શરૂઆતમાં તો સહેલું લાગી માણસને ભરમાવી મૂકે પણ છેવટે તેનો પરાજય થાય છે. પ્રાણી માત્રે રાગ-દ્વેષ સિવાય પ્રવર્તવાનું છે, અને જ્યાં રાગ દ્વેષની શૂન્યતા હોય ત્યાં પરધર્મ માટે દુરાગ્રહ ન હોઈ શકે.

સ્વામીજીએ આ સંબંધમાં એક દૃષ્ટાંત આપતાં કહ્યું : ‘હરદ્વારમાં એક વયોવૃદ્ધ સંન્યાસી હતા, અને તેની ઉંમર પણ ૮૦ વર્ષની આસપાસ હશે. હું પદયાત્રા દ્વારા કેરાળા પ્રદેશ તરફ જવાનો હતો, એટલે તેમણે મને યોલાવી કહ્યું કે : અમુક ગામમાં અમુક સ્થળે મારો પુત્ર અને પત્ની રહે છે. પચાસ વર્ષો પહેલાં પુત્રને છ માસનો મૂકી તેની માતાને રોતી કકળતી મૂકી મેં સંન્યાસ તો લીધો, પણ મને શાંતિ પ્રાપ્ત ન થઈ. જીવનના કઠે આવ્યો એટલે મનમાં થાય છે કે

તેઓનું શું થયું તે તો જાણી લઉં.' પચાસ પચાસ વર્ષોના સંન્યસ્ત પછી પણ ભૂતકાળમાં સંન્યાસીએ કરેલી ભૂલ તેના અંતરાત્માને ડાંખી રહી હતી. તપ, ત્યાગ અને સંયમના આચરણથી સંન્યાસીને અપૂર્વ શાંતિ અને આત્મદર્શન થવાને બદલે તેના પુત્ર અને પત્નીની ક્ષીકર થતી હતી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે મનુષ્ય માત્રે પોતે જેને લાયક છે, તેમજ પોતાને ભાગે આવેલાં કર્તવ્ય કર્મમાં રાત દિવસ મંડ્યા રહેવું જોઈએ. પોતાના કર્તવ્યમાં આચરણની દૃષ્ટિએ કઠિનતા હોય તો પણ તેનો સામનો કરી ઝુકમવું જોઈએ. છેવટે તો સ્વભાવ પ્રકૃતિ જ જીતે છે, કારણ કે અંતમાં જેનો જે સ્વભાવ નથી તેને તે વશદાર રહી શકતો નથી. તેથી કહેવાય છે કે આચરેલા પરધર્મ કરતાં તો કઠિનતાથી આચરતો સ્વધર્મ વધારે પ્રશસ્ત છે. કાગડો હંસની ચાલ ચાલી શકતો નથી, અને તેમ છતાં ચાલવા જાય તો પરિણામે તે પોતાની ચાલ પણ ભૂલી જાય છે.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં પણ આવા જ પ્રકારની વાત કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે કોઈ માણસ માત્ર પોતાનું મસ્તક મુંડાવી લે, તેથી કાંઈ સાધુ બની શકતો નથી, પણ સાધુ થવા માટે તો તેનામાં સમતા-સમભાવના ગુણો હોવા જોઈએ. માત્ર ઝૂંકારનો જાપ જપવાથી કોઈ બ્રાહ્મણ બની શકતો નથી પણ બ્રાહ્મણ બનવા માટે તો શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યાનું પાલન કરવું જોઈએ. નિર્જન વનમાં એકાન્ત સ્થળે રહેવા માત્રથી કાંઈ મુનિ થઈ શકાતું નથી, પણ મુનિ થવા માટે તો જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જરૂરનું છે. વલકલનાં કપડાં શરીર પર ધારણ

કરવાથી કોઈ તપસ્વી બની જતો નથી, પણ તે માટે તે તપશ્રીયા કરવી જરૂરી છે.

માણસ પોતે પોતાના સ્વભાવ-પ્રકૃતિનો ખારીકાઈથી અભ્યાસ કરે, વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ મુજબ સંશોધન કરે અને પછી જ પોતાનો જીવનમાર્ગ નક્કી કરે. માણસ પોતાનું સાચું મૂલ્યાંકન સમજી શકે તો તે જ તેના જીવનની એક મોટામાં મોટી સફળતા છે.

(જૈન સેવક, ડિસેમ્બર, ૧૯૬૫.)

૧૨. ઉપદેશ અને આચરણ

(કહેવા અને કરવામાં ફરક રહે, વાણી અને વર્તનમાં સ્તેદ હોય, ઉપદેશ અને આચરણમાં ફેર હોય તે કથનનું કાંઈ મૂલ્ય નથી. વાતોની કોઈ કિંમત નથી. ઉપદેશની કોઈ મહત્તા નથી. ઉપદેશમાં જૈન સમાજ નાનો હોવા છતાં સહુથી મોખરે છે, પરંતુ આચરણમાં આપણે પાછળ રહેલા છીએ તે હકીકત છે. જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતોને જીવનમાં ઉતારનાર અને પ્રખર અનુભવી વિદ્વદ્વર્ય શ્રી મનસુખલાલ તારાચંદ મહેતા એક માનીશી અનુભવ કહાની દ્વારા ઉપદેશ અને આચરણની જૈનસમાજે અપનાવવા જેવી મહત્વની વાત કહી બ્ય છે. જૈન ધર્મની જ્યોતિને વધુ જ્વલંત બનાવવી હોય અને એના ધ્વજને વિશેષ ઉન્નત રીતે લહેરાવવો હોય તો ઉપદેશ અને આચરણની સમતુલા જાળવવી પડશે.....તંત્રી.)

ગિરનારજી તો હું ઘણી વખત ગયો છું, પણ ૧૯૫૦ ના મે-જૂનમાં લગભગ એકાદ માસ સુધી કુટુંબ સાથે ગિરનારજી પર રહેવાનું સદ્ભાગ્ય મને પ્રાપ્ત થયું હતું. અંબાજીની જગ્યા પાસે આવેલી શેઠ નાનજી કાલિદાસની જગ્યામાં અમે રહ્યા હતા.

ગિરનારની ભવ્યતાનો સાચો ખ્યાલ તો ચાંદની રાતે જ આવી શકે છે. દેવલોકનાં વર્ણન આપણે ધર્મશાસ્ત્રોમાં વાંચીએ છીએ, પણ તેમ છતાં ચાંદનીની રાતે ગિરનારજી પર

દેવલોકની અંખી આપણને થઈ શકે છે. દેવલોકને પૃથ્વી પર સાકાર રૂપમાં જોવું હોય તેણે ગિરનારજી પર રહેવું જોઈએ.

ઉપરકોટના જૈન મંદિરો, શેષાવન, ભરતવન, હનુમાન-ધારા, ગૌમુખી ગંગા, અંબાજી, ગોરખ ટૂંક, દત્તાત્રયની ટૂંક, સાત પડા, રાજુલ ગુફા, હાથી પગલા, પથ્થરચેટી, સેવાદાસની જગ્યા અને તેની ગુફાઓ, કમંડળ કુંડ અને પાંડવ ગુફા-આ બધાં પવિત્ર અને મનોહર સ્થાનો જુદા જુદા પ્રકારનાં દેવ-વિમાનો જેવાં લાગે છે. ગિરનારજી એટલે પૃથ્વી પરનું જીવંત-જાગ્રત દેવલોક. ભાવિ ચોવીશીના બધા તીર્થંકરોની નિર્વાણભૂમિ ગિરનાર છે, તેથી એક રીતે તો દેવલોકના દેવો માટે પણ ગિરનાર એ તીર્થભૂમિ છે.

જે જગ્યામાં અમે રહેતા હતા તેની તમામ વ્યવસ્થા ત્યાં રહેતા સાધુ વશરામગિરિજી (હવે તો તેઓ કાળધર્મ પામ્યા છે.) કરતા હતા. તેઓ વયોવૃદ્ધ, આનંદી અને મિલન-સાર પ્રકૃતિના હતા. મારો મોટા ભાગનો વખત હું તેમની સાથે ધર્મચર્યામાં પસાર કરતો. જૈનધર્મની વિશાળતા, તાત્ત્વિકતા અને ગહનતાની મોટી મોટી વાતો હું તેમની પાસે કરતો. જૈન ધર્મ એટલે ત્યાગ-તપ-સંયમનો ધર્મ એમ કહી હું જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતો તેમને સમજાવતો. અહિંસા-સત્ય-અસ્તેય-બ્રહ્મચર્ય અને અપરિબ્રહ્મ વિષે જેટલી ઝીણવટ અને ઊંડાણથી જૈન ધર્મશાસ્ત્રોમાં છણાવટ કરવામાં આવી છે, તેટલી ઝીણવટ અને ઊંડાઈ અન્ય ધર્મશાસ્ત્રોમાં જણાતી નથી, એવી મારી દલીલ સામે તેઓ માત્ર સ્મિત કરતા, પણ ચર્યામાં ઉતરતા નહિ. તેઓ આવી ચર્યા વખતે ચૂપ રહેતા તેથી મને આશ્ચર્ય

થતું. ખંડન કે મંડન કરે તો તો ચર્ચામાં આનંદ આવે, પણ તેઓ તો મૌન જ સેવતા.

ગિરનારજી પર જૂન માસથી જ વર્ષાદનાં ઝાપટાં પડવાં શરૂ થાય છે. જે જગ્યામાં હું રહેતો હતો તે જગ્યાના બે સાધુઓ એક દિવસે જૂનાગઢ કેઈ વસ્તુઓ ખરીદવા ગયા હતા અને પાછા ફરતાં રાત પડી ગઈ. ઉપરકોટ આપણાં જૈન મંદિરો નજીક પહોંચતાં વરસાદ તૂટી પડ્યો અને મોટી રાતે પલળતા તેઓ આવ્યા. બીજે દિવસે અમે સૌ નીચે ઊતરવાના હતા. મેં પલળી ગયેલા સાધુઓને કહ્યું : ‘આમ ભીંજતા ભીંજતા આવવાને બદલે તમારે રાત અમારી (જૈનોની) ધર્મશાળામાં જ રહી જવું હતું ને!’ અને સાધુઓની પાસે જ વશરામગિરિજી ઊભા હતા અને મારી વાત સાંભળી મનમાં જ હસતા હોય એવું મને લાગ્યું. પછી મારી તરફ જોઈને બોલ્યા : ‘મનસુખલાઈ ! અમારી ધર્મશાળાઓમાં કેઈ પણ જ્ઞાતિ કે કેઈ પણ ધર્મના લોકો આવીને રહી શકે છે. પથ્થર-ચેટીની જગ્યામાં જુઓને તમારા પરમાનંદદાસલાઈ (પ્રબુદ્ધ જીવનના તંત્રી શ્રી પરમાનંદદાસ કાપડિયા પણ તેમના કુટુંબ સાથે એ વખતે થોડા દિવસો માટે ગિરનારજી રહેવા આવ્યા હતા.) પણ રહી ગયા. પણ જૈન ધર્મ તો બધા ધર્મો કરતાં મોટો એટલે તમારી (જૈન) ધર્મશાળાઓમાં તો અમારા જેવા અન્ય ધર્મીને ક્યાંથી આશરો મળી શકે ? તમે તો જૈન-ધર્મી અને અમે તો અન્ય ધર્મી.’

વશરામગિરીની વાત સાંભળી હું શરમાઈને નીચું જોઈ ગયો, એટલે જૈનધર્મ વિષે તેની સાથે કરેલી મોટી મોટી

વાતોનો એ કેમ જાણે પ્રત્યુત્તર આપી રહ્યા હોય તેમ જોલ્યા :
 “જૈનધર્મ મહાન ધર્મ છે એવા તમારા કથનમાં મને જરા
 પણ શંકા નથી, પરંતુ કથનની પાછળ તેને અનુરૂપ
 આચરણ ન હોય તો એવા કથન એક પ્રકારના
 પાખંડરૂપ બની જાય છે. ધર્મનો ઉપદેશ આપવો
 એ એક વસ્તુ છે અને ધર્મનું આચરણ કરવું તે બુદ્ધી
 વસ્તુ છે. જૈન ધર્મ વિશ્વધર્મ થવાને યોગ્ય છે તે સાચું
 પણ એ વિશ્વધર્મ થાય તે પહેલાં તમારા જુદા જુદા વાડા-
 દિગમ્બર, શ્વેતામ્બર, સ્થાનકવાસી, તેરાપંથી, લોકાગચ્છ, તપા-
 ગચ્છ, અંચળગચ્છ, ખડતલગચ્છ, આ બધાંને તો એક કરો.
 જગતને સુધારવા નીકળ્યા હોવાનો દાવો કરનારાઓ સૌથી
 પ્રથમ તમારું ઘર તો તપાસો ! તમે સૌ ભગવાન મહાવીરના
 અનુયાયીઓ હોવાનો દાવો કરો છો, પણ મહાવીરના
 અનુયાયી કહેવરાવવા માટેની તમારી લાયકાત શી છે તેનો તો
 જરા વિચાર કરો !”

વશરામગિરીજીની વાત સાંભળી હું સ્તબ્ધ થઈ ગયો.
 જૈનધર્મ અને જૈન સમાજમાં પરિવર્તી રહેલી પરિસ્થિતિ
 વિષેના તેના જ્ઞાનથી હું ડઘાઈ ગયો અને મને કાપો તો લોહી
 ન નીકળે એવી મારી સ્થિતિ થઈ. ખીજે દિવસે તો રજા લઈ
 અમે સૌ ગિરનારજી પરથી નીચે ઉતરી ગયા.

આપણે એ ભૂલી જઈએ છીએ કે ધર્મનું ખીજ, ધર્મ-
 શાસ્ત્રોમાં નહિ પણ માનવહૃદયમાં છે. જો એ ખીજ માનવ-
 હૃદયમાં ન હોય તો ધર્મશાસ્ત્રો અને ધર્મપ્રથોનો એવા માણસ
 માટે કશો ઉપયોગ નથી રહેતો.

(જૈન સેવક વી. ૨૦-૩-૬૬)

૧૩. પરં વા પરસંગં વા ધમ્મં મન્નઇ જો જડો

થોડાં વરસો પહેલાંની વાત છે.

વિદ્યાર્થીઓને સહાય આપવા માટે એક ટ્રસ્ટ તરફથી અરજીઓ માંગવામાં આવી હતી. તે અરજીઓમાં મારા એક નિકટના સંબંધી તેમજ દરેક રીતે સાધન સંપન્ન એવા એક વડીલ અને સ્નેહીજનના પૌત્રની અરજી બેઈ આશ્ચર્ય અને આઘાત થયાં.

અરજદાર વિદ્યાર્થીના પિતા એટલે પેલા વડીલ અને સ્નેહીજનના પુત્રને જોલાવી અરજી કરવાનું કારણ પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે તેના પિતાથી છૂટા થઈને તે મુંબઈમાં સ્થાયી થયા છે, અને તેની કફોડી આર્થિક પરિસ્થિતિના કારણે અરજી કરવી પડી છે. પોતાને પિતાથી ફારેગ થવું પડ્યું અને પિતાની સંપત્તિ પર હવે તેનો કોઈ હક્ક રહ્યો નથી એ બંધી વાત જાણતાં દિલને સખત આંચકો લાગ્યો.

પેલા સંબંધી અને સ્નેહી બારવ્રતધારી શ્રાવક છે અને તેના ગામમાં મુખ્ય શેઠ તરીકેની સારી પ્રતિષ્ઠા ધરાવે છે. ગામના તેમજ જ્ઞાતિના ફંડફાળામાં તેનું નામ મોખરે હોય છે. જિનમાર્ગની આરાધના પ્રત્યે અપૂર્વ પ્રેમ અને ચારિત્ર પણ ઉત્તમ. જ્ઞાન અને ક્રિયા બંનેનો એના જીવનમાં સુમેળ, એટલે મને વિચાર આવ્યો કે આવો માણસ એક પિતા તરીકે પેતાના જ પુત્ર અને પૌત્રો સાથે આવો બેહુદો વર્તાવ કેમ રાખતો હશે ?

દેશમાં જવાનું થયું ત્યારે પેલા વડીલ સ્નેહીજનના ગામે ગયો અને તેનો મહેમાન બન્યો. રાતે અમે એક જ રૂમમાં સૂતા હતા એટલે મેં મુંબઈમાં તેના પુત્રની કઠંગી આર્થિક પરિસ્થિતિ અંગે ચર્ચા કરી તેથી તેમણે કહ્યું : મારા દ્વિતીય લગ્ન પછી ત્રણેક વરસે મારા પુત્રના લગ્ન કર્યાં. મારી મૃત પત્નીનાં સ્મરણ રૂપે તે એક જ પુત્ર હતો એટલે તેના પ્રત્યે મને ઘણો પ્રેમ હતો. પણ સુનંદા (તેમની પુત્રવધૂ) ને તેની સાસુ સાથે ન બન્યું. દરરોજ ઝઘડા થવા લાગ્યા અને પરિણામે અમારા-પિતાપુત્રનાં મન પણ ઊંચાં રહેવા લાગ્યાં. સુનંદા તેની સાસુની સ્પર્ધા કરતી અને જે વસ્તુ તેની પાસે હોય તે વસ્તુ તેની પાસે પણ હોવી જ જોઈએ એવો આગ્રહ ધરાવતી. તેની આવી વર્તણૂકથી ઘરની શાંતિ લુપ્ત થઈ અને પુત્રને મારી મિલકતનો અમુક હિસ્સો આપી ફારગતી લખાવી છૂટો કર્યો. ત્યાં ઘંઘામાં મારી આપેલી સઘળી રકમ તેણે ગુમાવી અને ભીખ માગતો થયો તેમાં મારો શો દોષ? પુત્ર પ્રત્યેના ધર્મની માફક પત્ની પ્રત્યેનો પણ ધર્મ હોવો જોઈએ. મારા ધન મિલકત પર હવે તેનો કશો કાયદેસર હક્ક રહેતો નથી.

પુત્રવધૂના દોષને આગળ કરતા અને પત્નીનો પક્ષ એંચતા માણસ પ્રત્યે મને નફરત થઈ, અને તેની બધી વાતો સાંભળી હું મનમાં સમસમી રહ્યો. વહેલી સવારમાં શેઠ ઊઠીને પ્રાર્થના કરતા ઊઠી રહ્યા હતા : ‘હે પરમાત્મા ! તમારાં કહેલાં તત્ત્વ વિના મારો મોક્ષ નથી. હું નિરંતર પ્રપંચમાં પડ્યો છું. મારામાં વિવેક શક્તિ નથી, હું મૂઠ છું, નિરાશ્રિત છું, અનાથ છું. નિરાગી પરમાત્મા ! હવે હું તમારું, તમારું

મુનિનું શરણુ પ્રહું છું. મારા અપરાધ ક્ષય થઈ હું તે સર્વ પાપથી મુક્ત થાઉં એ મારી અભિલાષા છે. આગળ કરેલાં પાપોનો હું હવે પશ્ચાન્તાપ કરું છું.’

કાઈપિણુ સત્ય વાત હંમેશાં મધુર ભાષામાં જ કહેવી જોઈએ, તેમ છતાં કેટલાંક સત્યો એવાં હોય છે કે જે કહેતાં સ્વાભાવિક રીતે જ તેમાં કટૂતા-કડવાશ આવી જાય છે. શેઠ વરસોથી નિયમિત સવારના તેની પ્રાર્થના બોલતા એની મને બાણુ હતી. એટલે પથારીમાંથી બેઠા થઈને તેની પ્રાર્થનાને આગળ જતી અટકાવતાં મેં તેમને કહ્યું : ‘ભૂતકાળનાં પાપોનો પશ્ચાન્તાપ પ્રાર્થના દ્વારા તો દરરોજ કરો છો, પણુ એને અનુરૂપ આચરણુ કર્યાં સિવાય પાપોનો નાશ થઈ શકતો નથી. વાણી અને વર્તન વચ્ચે સુમેળ ન હોય તો તેના માટે બોધદાયિક પ્રાર્થના બોલવી એ પણુ એક પ્રકારના દંભરૂપ બની જાય છે. તમારો પુત્ર તેનાં કરેલાં કર્મો લોગવે છે એ તાત્ત્વિક દષ્ટિએ સાચું હોય તોપણુ ન્યાય દષ્ટિએ તો તે તમારાં કરેલાં કર્મોનું ફળ લોગવે છે. મૃત પત્નીના સ્મરણુ રૂપેના એકના એક પુત્રને તમે રસ્તાનો રખડતો ભિખારી બનાવ્યો છે. તમને તો મૃત પત્નીને બહલે જીવન્ત પત્ની મળી ગઈ, પણુ પુત્રની સાચી માતા ગઈ એ કાંઈ તેને ફરી ઓછી મળવાની છે? મૃત પત્નીનું સ્મરણુ નવી પત્ની લાવીને નથી બળવી શકાતું, એનું સ્મરણુ તો એના પુત્રની માતા થઈને જ તમે બળવી શક્યા હોત !’

મારી દલીલની કશી અસર વ્રતધારી શેઠ સાહેબ પર ન થઈ. જે માણસ પોતે એશઆરામ અને સુખ

વૈભવમાં આનંદપૂર્વક રહેતો હોવા છતાં પોતાની પ્રજા અને કુટુંબીજનોની સારસંભાળ ન રાખે, અને ઉપરથી વળી તેઓ તેમનાં કર્મોનું ફળ ભોગવે છે એવી દલીલ કરે તે બેહૂદું છે. આવો માનવી ઈશ્વરભક્ત હોય તોયે શું? ધર્મ અનુષ્ઠાનો કરતો હોય તોયે શું? ખાસ્કે ખાસ્કો વ્રતધારી હોય તોયે શું? દાનવીર કે મહાજ્ઞાની ગણાતો હોય તોયે શું? માણસમાં ગમે તેવા સદ્ગુણો હોવા છતાં જે તેનામાં વિવેક-વિનયની ઊણપ હોય તો વિદ્વાન પાંડિત્ય જડ બને છે, તત્ત્વજ્ઞાની વાંકદેખો બને છે, સૈનિક હેવાન નીવડે છે અને ગમે તે માણસ અકારો બની બાય છે.

આવા અવિવેકી અને જડ માણસો વિષે મહર્ષિ હરિભદ્ર-સૂરિએ કહ્યું છે કે :—

સુઅર્થં સીલવં ચાઈ જિણમગાયરણારઈ ।

પરં વા પરસંગ વા ઘમ્મં મન્નઈ જો જહો ॥

અર્થાત શ્રુતજ્ઞાની, શીલવંત, ત્યાગી અને જિનમાર્ગની આચરણામાં પ્રીતિવાળો જે પરવસ્તુને કે પરવસ્તુના સંગને ધર્મ માનતો હોય તો તેને જડ-અવિવેકી સમજવો.

(જૈન સેવક ૧૨-૯-૬૬)

૧૪. ક્ષમાપના

મંત્રોમાં નવકાર મંત્ર, તીર્થધામોમાં શ્રી શત્રુઞ્જય, દાનોમાં અભયદાન, ગુણોમાં વિનય ગુણ, વ્રતોમાં બ્રહ્મચર્ય વ્રત અને સર્વ પર્વોમાં શ્રી પર્યુષણ પર્વ જેમ શ્રેષ્ઠ છે, તેમ શાસ્ત્રકારોએ તપમાં ક્ષમાને શ્રેષ્ઠ કહેલ છે. ક્ષમાનો અર્થ સહન કરવું એવો થાય છે. આપણા સાધુ-મુનિરાજો તેમજ બૌદ્ધ ધર્મના ભિક્ષુઓને 'ક્ષમણક' પણ આજ અર્થમાં કહેવામાં આવે છે. શાસ્ત્રકારોએ પર્યુષણ પર્વની આરાધના અર્થે મુખ્ય પાંચ કર્તવ્યો બતાવ્યાં છે, તે આ પ્રમાણે છે :-

(૧) અમારી પ્રવર્તન (૨) સાધર્મિક વાત્સલ્ય (૩) પરસ્પર ક્ષમાપના (૪) અક્રમ તપ (૫) ચૈત્ય પરિપાટી.

ક્ષમાનો અર્થ દરગુજર કરવું અર્થાત માફી એવો થાય છે. પર્યુષણ પર્વ પણ એક રીતે ક્ષમાની આપ-લે માટેનું પર્વ છે. આખા વરસ દરમ્યાન જેની જેની સાથે મનદુઃખ, ઘર્ષણ કે કલેશ કંકાસ થયા હોય, દ્રેષલાવના જાગી હોય અગર મનમાં અન્યના આપણી સાથેના વર્તાવ બાબતમાં કટુતા ઉત્પન્ન થઈ હોય તો, તેઓ સૌ સાથે પર્યુષણ પર્વમાં ક્ષમાપના કરવી જોઈએ અર્થાત અરસપરસ માફી માગીને મનમાંથી એ શક્યને દૂર કરવું જોઈએ.

બાહ્ય વસ્તુઓ મલિન થઈ ગઈ હોય તો તેને સ્વચ્છ કરવા આપણે પુરતું લક્ષ આપીએ છીએ. કપડાં મેલાં થઈ

જા્ય કે તરત જ ધોવા માટે આપણે વોશીંગ કંપનીમાં મોકલી આપીએ છીએ. એક દિવસ પણ નહાવાનું ન અને તો આપણને શરીર ગંદુ ગંદુ લાગે છે અને સ્નાન કર્યા પછી જ આપણે સ્કૂર્તિ અનુભવીએ છીએ. પેટમાં કચરો જામતાં આપણને ખેચેની થાય છે. એકજ દિવસ માટે પણ આપણને દસ્ત સાફ નથી આવતો તો અકળામણ થાય છે અને જલદીથી ડોક્ટર પાસે દોડી જઈએ છીએ. કબજિયાત થાય ત્યારે ભૂખ મરી જાય છે, કારણ કે પેટમાં કચરો જામી ગયો હોય છે અને તેને દૂર કર્યા વિના ખાવાનું મન નથી થતું. નિત્ય જીવનમાં આપણે આ બધી વસ્તુઓ સારી રીતે સમજીએ છીએ. તનના રોગોની ખાખતમાં બધું સમજવા છતાં મનના રોગોની ખાખતમાં આપણને લાગ્યેજ વિચાર આવે છે. ક્રોધ, કામ, ઇર્ષ્યા, અહંકાર, કપટવૃત્તિ, અન્ય પ્રત્યે ધિક્કાર, નફરત, તિરસ્કાર, વૈરભાવ, દ્વેષવૃત્તિ આ બધાં જ મનના રોગો છે. આ રોગના જંતુઓ જ્યાં સુધી આ બધા શલ્યો દૂર નથી કરવામાં આવતાં ત્યાં સુધી આપણને ચોંટી જ રહે છે. દેહના રોગો કરતાં પણ મનના રોગો ભારે ખતરનાક હોય છે, એટલું જ નહિ, પણ વિજ્ઞાને હવે પૂરવાર ક્યું છે કે માણસ માત્રને જે શારીરિક રોગો થાય છે તેના માટે મનની અસ્વસ્થતા, કલુષિતતા અને અવ્યવસ્થા જ મોટા લાગે જવાબદાર હોય છે. પર્યુષણ પર્વ મહાપર્વ ગણાય છે તેનું કારણ એ છે કે આ પર્વમાં ઉપવાસ દ્વારા દેહની શુદ્ધિ થાય છે, ક્ષમાપના દ્વારા મનની શુદ્ધિ થાય છે અને જેટલા પ્રમાણમાં દેહ અને મન વિશુદ્ધ અને છે તેટલા પ્રમાણમાં આત્મા પણ નિર્મળ અને છે.

જે યુગમાં આપણા ભાગે જીવન જીવવાનું આવ્યું છે તે સંઘર્ષનો યુગ છે. આજે એક બીજા વચ્ચે સંઘર્ષ અને કલેશનું ચક્ર ચાલી રહ્યું છે. વેપારીઓ ગ્રાહકોને અને ગ્રાહકો વેપારીઓને, મુનિમ શેઠને અને શેઠ મુનિમને, શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓને અને વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષકોને, પત્ની પોતાના પતિને અને પતિ પત્નીને, સાસુઓ પુત્રવધૂઓને અને પુત્રવધૂઓ સાસુઓને, પુત્રો પિતાને અને પિતા પુત્રોને, ભાભીઓ નણુંદોને અને નણુંદો ભાભીઓને અરસપરસ હેરાન કરે છે. આમ આખા સમાજમાં પરસ્પર એક બીજાનું એક બીજા વચ્ચે હેરાનગતિનું વિષયક ચાલી રહેલું જોવામાં આવે છે. દરેક વ્યક્તિને અન્ય વ્યક્તિની ખાખતમાં કાંઈ ને કાંઈ ફરિયાદ કરવાની હોય છે. ધર્મસૂત્ર બોલતી વખતે ‘શ્રી બ્રહ્મ લોકસ્ય શાંતિર્ભવતુ’ એમ બોલીએ છીએ ખરાં, પણ પ્રત્યક્ષ રીતે તો સમસ્ત જીવલોક અશાંતિથી જ પીડાઈ રહેલો જોવામાં આવે છે. આ પરિસ્થિતિના ઉકેલ માટે સાચો માર્ગ એ છે કે પ્રત્યેક માણસે પોતાની સખલનાઓ, દોષો અને ભૂલો પ્રત્યે સતત દષ્ટિ રાખવી-સબગ રહેવું અને પરિચયમાં આવતી તમામે તમામ વ્યક્તિઓનાં દોષ-અપરાધ પ્રત્યે મોટું મન રાખી ક્ષમા અને ક્ષમાપના માર્ગે, ચકલાઓ જેમ આપણા માથેથી ઊડી ચાલી જાય છે, પણ તેને આપણા માથા ઉપર માળો બાંધવા નથી હેતા તેમ, તેઓનાં દોષોને આપણા મનમાં ધર કરવા ન હેવું. જે આ રીતે નહિ વર્તીશું તો આપણા મનના કચરામાં દિનપ્રતિદિન વધારો થતો જશે અને પરિણામે મન અને તનનાં સેગોમાં વધારો થશે. તેથી જ જીવનના કર્તાવ્ય ઉપર લખતાં આપણાં એક વિદ્વાન કવિરાજે

કહ્યું છે કે : ‘સર્વ અન્યાય ને જીવન સહેવા જગે, સર્વ અપરાધને દોષ ક્ષમાવા.’

પર્યુષણ પર્વના અંતે સગા સંબંધીઓ, મિત્રો અને સ્નેહીજનો પાસે આપણે ‘મિચ્છામિ દુક્કડ’ માગીએ છીએ અને ક્ષમાપના માટે પત્રો પણ લખીએ છીએ. વ્યવહારથી લોકો ખમે અને ખમાવે છે, પણ આ બધું માત્ર ઔપચારિક બાહ્ય દેખાવ પૂરતું જ છે. ક્ષમા અને ક્ષમાપનાનો હેતુ માત્ર વ્યવહાર નથી, આ ક્રિયા તો આંતરિક શુદ્ધિ અર્થે કરવાની છે. ક્ષમાપનાનો સાચો ઉદ્દેશ જીવન સુધારણા-જીવનશુદ્ધિ કરવાનો છે, મનને શલ્ય રહિત બનાવવાનો છે. પગમાં એક નાનકડો કાંટો લાગ્યો હોય તે વખતે પણ આપણને ચાલવામાં મુશ્કેલી થાય છે અને આપણું મન કાંટામાં જ વળગી રહે છે. જો નાનકડો કાંટો આપણને આવી હરકત કરી શકે તો અન્ય વ્યક્તિ પ્રત્યેના તિરસ્કાર, ધિક્કાર, ઘૂણા આપણી જાતને કેટલું નુકસાન કરી શકે તેનો આપણે વિવેક દષ્ટિએ વિચાર કરવો જોઈએ.

ક્ષમાની વ્યાખ્યા આપતાં આપણા એક વિદ્વાન આચાર્ય મહારાજશ્રીએ કહ્યું છે કે : ‘જો કોઈ ક્રોધાવેશમાં આવી જઈ શત્રુની માફક વિચિત્ર વિરૂપ ચેષ્ટાઓ કરે અને નહિ સાંભળી શકાય તેવાં કર્કશ વચનો બોલે; ગાલીપ્રદાન કરે, ત્યારે પણ તેના પ્રતિ કોપોત્પાદક કારણ છતાં મનનાં પરિણામોને કલુષિત ન થવા દે, તેને જ ક્ષમા કહેવામાં આવે છે.’ મહર્ષિ પતંજલીએ પણ આવી આધ્યાત્મિક શાંતિ દ્વારા જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, તેને ‘ઋતંભરા પ્રજ્ઞાત્’ અર્થાત્ ‘સત્યથી ભરપૂર જ્ઞાન’ એમ કહ્યું છે.

સંસાર અને જીવન વિષે જેઓ ઓછામાં ઓછું જાણે છે તેઓ જ અન્ય વ્યક્તિઓ અને સંબંધીઓની મોટામાં મોટી ફરિયાદો કરતા જોવામાં આવે છે. સંસાર અને જીવન વિષે જેઓ વધુમાં વધુ સમજતા હોય છે, તેઓને કોઈની વિરૂદ્ધમાં ભાગ્યે જ ફરિયાદ કરવાની હોય છે, કારણ કે તેઓ જાણતા હોય છે કે વ્યક્તિ માત્ર તેની પ્રકૃતિ અનુસાર જ વર્તેલી હોય છે અને પ્રકૃતિ કર્માનુસાર પ્રાપ્ત થયેલી હોય છે, પછી એ બાબતની ફરિયાદ-ગુસ્સો-ક્રોધ કરવાનો અર્થ શું છે ?

ઉપકારી, અપકારી, વિપાક, આજ્ઞા અને ધર્મોત્તર એવા પાંચ ક્ષમાના પ્રકારો છે. ‘આ મારો ઉપકારી છે, તો તેના દુર્વચનાદિ સહન કરવા યોગ્ય છે.’ એમ સમજી ઉપકારીને વિશે ક્ષમા રાખવી તે ઉપકારી ક્ષમા. ‘હું તેના દુર્વચનાદિ નહિ સહન કરું તો તે મારો અપકાર કરશે’ એ ભાવનાથી જે ક્ષમા રાખવામાં આવે તે ક્ષમાના પરિણામને અપકારી ક્ષમા કહેવાય. ‘નરકાદિ દુર્ગતિમાં કર્મના ફળનો અનુભવ કરવો પડશે’ એવા વિચારથી દુઃખથી ભીરુ હોવાને ક્ષીધે ક્ષમાના પરિણામ થવા, તેને વિપાક ક્ષમા કહેવામાં આવે છે. ‘ક્રોધ ન કરવો’ ઇત્યાદિ આગમને અવલંબીને ક્ષમાના પરિણામ થાય તેને આજ્ઞાક્ષમા કહેવાય છે. શરીરનો છેદ, ઢાહ વગેરે થાય તો પણ ખીજનો ઉપકાર કરનાર-સહજભાવે સ્વાભાવિક રીતે થયેલાં ક્ષમાના પરિણામને ધર્મોત્તર ક્ષમા કહેવામાં આવે છે, અને આપણુ ધ્યેય આ ધર્મોત્તર ક્ષમાનું હોવું જોઈ એ. ધર્મોત્તર ક્ષમા એ જ ઉત્તમોત્તમ ક્ષમા છે.

શ્રીમદ્ ડેમચંદ્રાચાર્યે યોગશાસ્ત્રમાં (અ. ૨-૨૦) કહ્યું છે કે : ‘આત્મવત્ સર્વં ભૂતેષુ સુખદુઃખે પ્રિયાપ્રિયે’ અર્થાત્ જ્ઞેમ આપણને પોતાનું સુખ વહાલું છે તેમ આ સંસારમાં તમામ જીવોને પણ સુખ પ્રિય હોય છે અને દુઃખ અપ્રિય હોય છે; એટલે આ સંસારમાં અન્ય જીવો સાથે આપણે એવું વર્તન રાખવું જોઈએ કે જે વર્તનથી સામા જીવને દુઃખ કે પરિતાપ ન ઉપજે. આમ કાળજીપૂર્વક જીવવા છતાં આપણાથી જાણતાં-અજાણતાં કેઈ જીવ પ્રત્યે અપરાધ થઈ જાય તો ક્ષમા માગવાને આપણો ધર્મ છે. આમ ક્ષમાપના માર્ગે માણસનું જીવન શુદ્ધ અને દોષરહિત બની જવું જોઈએ. ‘આગે સે ચલી આતી હૈ’ની માફક માત્ર ક્ષમાપનાનાં સૂત્રો યોગવાથી કે લખવાથી તો માત્ર એક પ્રકારનો દંભ કેળવાય છે. ક્ષમાપનાનું મૂલ્ય ઓછું ન આંકતાં જીવનશુદ્ધિ અને જીવન સુધારણા માટે એ એક સર્વોત્તમ રસાયણ છે તે આપણે સમજી લેવું જોઈએ.

(સેવા સમાજ ૧૮-૯-૬૬)

૧૫. દીર્ઘદ્રષ્ટા આ. વિજયવલ્લભસુરીશ્વરજી

જેમ ઋતુઓ અને સમય બદલાય છે તેમ જીવન-વ્યવહારમાં પણ ફેરફાર કરવા પડે છે. આ રીતે ધર્મનાં મૂળ-તત્ત્વો ત્રિકાલાબાધિત હોવા છતાં તત્ત્વોને નિરૂપતા અર્થોમાં ફેરફાર કરવા પડે છે. પ્રત્યેક સજીવ વસ્તુ ફેરફારને પાત્ર છે. જીવનનો અર્થ જ પરિવર્તન છે. આપણા શરીરની અમુક અંશિઓ ઘસાઈ નકામી થતાં બીજી નવી તેજ પ્રમાણમાં ગોઠવાઈ જાય છે. આ રીતે ફેરફારો કરવા જરૂરી થાય ત્યારે તેમાં ફેરફારો કરવાના કારણે દિલગીર થવાની જરૂર નથી, પણ એવા ફેરફારો આપણે ન કરી શકીએ તો એ સ્થિતિ દુઃખદ છે, કારણ કે ફેરફાર તે જ જીવન છે.

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની મહત્ત્વતા જૈન સમાજ બાજુતો હોવા છતાં, જૈન સમાજ તેને વર્તનમાં ઉતારી શકતો નથી. કદાચ આ વસ્તુ આ સમાજ માટે એક શાપરૂપ છે. સિદ્ધસેન દિવાકર, આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિજી અને આનંદધનજી જેવા જ્ઞાની મહાત્માઓને પણ આ કારણે જ સહન કરવું પડ્યું છે. સમાજના હિતાર્થે શ્રમણ સંઘ ઘણું ઘણું કરી શકે તેમ છે, પણ સમાજ અને રાષ્ટ્રનાં કામોમાં આરંભ-સમારંભ છે અને તેથી આ માર્ગ અંધનરૂપ છે-મોક્ષમાર્ગ તેથી જુદો છે, આવી સંકુચિત સમજણ જૈન સમાજમાં પ્રવર્તે છે. તેમ છતાં સમયને ઓળખનારા અને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવને

અનુસરનારા ઘણા સાધુઓ અને સાધ્વીઓ વર્તમાનકાળે પણ આપણા સમાજમાં જોવામાં આવે છે તે જૈન સમાજનું એક મહાન સદ્સાગ્ય છે.

કેળવણી અને સમાજના રચનાત્મક કાર્યમાં છેલ્લી સદીમાં જે કાર્ય આચાર્ય શ્રી વિજયવલ્લભસૂરિજીએ કર્યું છે તે કાર્ય સમસ્ત શ્રમણ સંઘના માટે માર્ગદર્શનરૂપ થઈ શકે તેવું છે. તેમનામાં અપાર દીર્ઘદષ્ટિ હતી એટલું જ નહિ પણ તેઓ તેમના જમાના કરતાં પચાસ વર્ષ આગળ હતા, તે બાબત નીચેની હકીકત પરથી દેખાઈ આવે છે.

વંથળી(સોરઠ) નિવાસી શેઠશ્રી દેવકરણ મૂલજી, આચાર્ય મહારાજશ્રીના એક પરમ ભક્ત હતા. કેન્સરની અસહ્ય બીમારીથી તેઓ પીડાતા હતા અને લાગ્યયોગે એ વખતે આચાર્ય શ્રી વિજયવલ્લભસૂરિજી મહારાજ સાહેબ મુંબઈમાં હતા. શ્રી દેવકરણ શેઠે એમનું છેલ્લું વીલ મે, ૧૯૨૯માં તૈયાર કર્યું અને તેમાં જૈનો માટે એક હોસ્પિટલ કરવા માટેની વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી હતી, તેમજ સસ્તા ભાડાની ચાલ માટે એક લાખ રૂપિયાની જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી.

શ્રી દેવકરણ શેઠે એ વીલ પૂ. આચાર્ય મહારાજશ્રીને માર્ગદર્શન અર્થે વાંચવા મોકલાવ્યું. પૂ. આચાર્યશ્રીએ એ વીલ વાંચ્યું. એ જમાનામાં મુંબઈમાં જગ્યાની તંગીનો કોઈ પ્રશ્ન ન હતો. પરંતુ આચાર્યશ્રીએ માત્ર વર્તમાન ન જોતાં ભવિષ્યમાં શી પરિસ્થિતિ આવવાની છે તેનો પણ ખ્યાલ કર્યો અને આ બાબતમાં તેઓશ્રીએ સદ્ગત શ્રી દેવકરણ શેઠ પર નીચે મુજબનો એક પત્ર લખ્યો:-

“દાનવીર શેઠ શ્રી દેવકરણ મુળજી જોગ:

“ ધર્મલાલની સાથે માલમ થાય જે ગઈ કાલે અમારી સાથે તમારી જે વાત થઈ હતી તે મુજબ અને અમુક વિશ્વાસુ આદમીની સાથે થયેલી વાતચીત મુજબ અમારો વિચાર નીચે મુજબ જણાય છે.”

“ હોસ્પિટલની વાત ઘણી મોટી અને અશક્ય જેવી અમને લાગે છે, તો એના બદલામાં હોસ્પિટલની જલદી જરૂરત ન પડે એવી રીતે આપના સાધર્મિક લાઈ ઓની તંદુરસ્તીને માટે ખાસ સગવડ મોટા પાયા ઉપર થાય તો વધારે સારૂ. આ કામ જૈન સમાજમાં આજસુધી થયું નથી. આપનું નામ પ્રથમ નંબરે આવશે અને હંમેશને માટે કાયમ રહેશે, માટે ઘણાં નાનાં નાનાં કામો કરવા કરતાં એક જ મોટું અને સંગીન કામ થાય તો કાંઈ પણ કામ કર્યું કહેવાય. આ આખત પ્રથમ પણ કઈક વખતે પત્રોમાં તમને જણાવેલ યાદ હશે—એ ઉપરાંત શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયમાં આપનું અમર નામ અમદાવાદવાળા શ્રી વાડીલાલ સારાલાઈની માફક થવાની જરૂરત છે એ આપ પોતે જાણો છો. કારણ કે પ્રથમથી જ આપે શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયનું કામ માથે લીધું છે. આ જે કામ ખરાં આપની જીંદગીમાં લેવાવો લેવાનાં સમજવામાં આવે છે, તો આશા છે કે આપ જરૂર ઉદારતા દાખવી વિચારી એક મક્કમપણું જણાવશો—મોતીચંદલાઈ આવશે ત્યારે બની શકશે તો હું આવીશ. હાલ એજ.

દા. વલ્લભ વિ.ના ધર્મલાલ

૭-૬-૨૯

સદ્ગત દેવકરણુ શેઠે તુરત જ આચાર્ય શ્રી વિજયવલ્લભ-સૂરિજીની ઇચ્છાનુસાર વીલમાં ફેરફાર કર્યો. હોસ્પિટલ માટે માત્ર બે લાખ રૂપિયાની રકમ જીતી રાખી અને સસ્તા ભાડાની ચાલ માટે એક લાખને બદલે ચાર લાખ રૂપિયાની રકમ જીતી રાખવામાં આવી. વીલની શરતો મુજબ અધી રકમો અપાઈ ગયા પછી બાકીની તમામ સ્થાવર-જંગમ મિલકત મહાવીર વિદ્યાલયને મળે એવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી અને તદ્દનુસાર પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ પરનું મોટું મકાન ‘દેવકરણુ મેન્શન’ જેની વાર્ષિક આવક રૂપિયા સવા લાખથી પણ વધુ છે તે મહાવીર વિદ્યાલયને મળ્યું. સસ્તા ભાડાની ચાલ ટ્રસ્ટની વ્યવસ્થા અનુસાર માટુંગાની દેવકરણુ શેઠની ચાલીઓમાં આજે પચાસથી પણ વધુ કુટુંબો લાલ લે છે અને મુલુન્ડમાં પણ આ ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓએ જૈન દેરાસર સામે ચાર હબ્બર વારનેઠ પ્લોટ ચાલી બંધાવવા અર્થે લીધો છે.*

આચાર્ય મહારાજશ્રીએ આ રીતે પોતાની દીર્ઘ દ્રષ્ટિ વાપરી જૈન સમાજના હિતાર્થે એક મહાન કામ કર્યું. આપણા મુનિમહારાજો અને સાધ્વીઓ પણ શ્રી વિજયવલ્લભસૂરિજીના પગલે ચાલી સમાજનું કલ્યાણ થાય એવાં રચનાત્મક કાર્યોમાં વિશાળ દ્રષ્ટિ રાખી દોરવણી આપે એજ અભ્યર્થના !

(સેવાસમાજ તા. ૯-૧૦-૬૬)

* આ જગ્યામાં ૪૦ કુટુંબો રહી શકે તેવા બે મકાનો ‘દેવકરણુ લવન’ અને ‘પૂતળીઆઈ લવન’ નામે ટ્રસ્ટીઓએ બંધાવેલા છે.

૧૬. સુવર્ણ સિદ્ધિ

શ્રીમદ્ આનંદઘનજી મુક્તિ પંથ-નિર્વાણપદના પ્રવાસી હતા અને આવી મહાન વિભૂતિઓ કોઈ સિદ્ધિમાં કદી અટવાઈ જતી નથી. તેઓ આખુ પહાડ અને મંડળાચળ પર્વતની ગુફાઓ, સિંધાચલ, તલાબ, ગિરનાર, ઈડર, તારંગા વગેરે સ્થળોએ એકાન્ત સ્થાનમાં રહી ધ્યાન ધરતા. વર્ષી ત્યાંના કેટલાક યોગીજનો આનંદઘનજીના મિત્ર થયા હતા અને તેઓ સૌ તેમની અવારનવાર મુલાકાત લેતા હતા.

એક વખત એક યોગી મિત્રે અનેક પ્રયત્નો અને પ્રયોગોના અંતે સુવર્ણસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી અને સુવર્ણ બનાવવા માટેના રસાયણનો એક સીસો ભરી પોતાના શિષ્ય સાથે આનંદઘનજીને મોકલાવ્યો. શિષ્યે આનંદઘનજી પાસે આવી પોતાના ગુરુએ પ્રાપ્ત કરેલી મહાન સિદ્ધિની વાત કરી પેલા રસાયણનો સીસો આપ્યો અને પથ્થર પર તે રસાયણના છંટકાવથી, પથ્થરનું સોનાની શિલામાં રૂપાંતર થઈ બ્દય છે તે વાત સમજાવી.

શ્રીમદ્ આનંદઘનજીએ તે પેલા સીસાને હાથમાં લઈ પહાડ પરથી નીચેની ખીણમાં ફેંકી દીધો. શ્રીમદ્ને આવો વિચિત્ર વર્તાવ જોઈ પેલા શિષ્યને ભારે આઘાત થયો અને શ્રીમદ્ની સાથે ગુસ્સાપૂર્વક યદ્રાતદ્રા વાત કરવા લાગ્યો.

શ્રીમદ્ આનંદઘનજીએ શિષ્યને શાંત કરતાં કહ્યું : ભાઈ! સુવર્ણસિદ્ધિના રસાયણ દ્વારા કાંઈ આત્મસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી નથી. મનને નિર્મળ બનાવવું-ચિત્તને સ્ફટિક જેવું શુદ્ધ કરવું

એજ મોટામાં મોટી સિદ્ધિ છે. ચિત્તના મેલ અનેક પ્રકારના હોય છે. સફેદ કપડાં પર કાળો ડાઘ પડે તો તે જેમ મેલું કહેવાશે, તેમ, લાલ પીળા-ગુલાબી ડાઘ પડે તો પણ તે વસ્ત્ર મેલું જ ગણાશે. જીવનમાં આવી સ્ત્રિદ્વિઓ પ્રાપ્ત કરવી તે એક રીતે ચિત્તને મેલું બનાવવાની ક્રિયા છે. મન અને ચિત્તને મેલ રહિત બનાવવા અર્થે સાધકે કામ ક્રોધાદિ વિકાર ન ઉઠે તે સ્થિતિએ પહોંચવું જોઈએ. સાધક આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે તો તેજ મોટામાં મોટી સિદ્ધિ છે અને તેમાં જ માનવજીવનની સાર્થકતા છે. અલબત્ત, યોગીજનો માટે પણ આ એક અત્યંત મુશ્કેલ પ્રક્રિયા છે, કારણ કે એમ ન હોત તો તારા ગુરુદેવને આ સુવર્ણ સિદ્ધિની માથાકૂટમાં પડવાનું મન ન થયું હોત. તારા ગુરુદેવને મારા વતી કહેજે કે ચિત્તને સ્થિર કરે. જ્યાં સુધી ચિત્ત સ્થિર નથી થતું ત્યાં સુધી જ સાધકનું મન આવી તુચ્છ બાબતને વશ થાય છે, પણ ચિત્તની સ્થિરતા પ્રાપ્ત કર્યા વિના સાચી શાંતિ કદાપિ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી.

શ્રીમદ્ આનંદઘનજીની આવી વાત સાંભળી પેલા શિષ્યને મિજાજ ગયો અને આવેશમાં આવી જઈ બોલ્યો : કિલસૂફીની આવી વાતો કરતાં તો મને પણ આવડે છે, પણ આવા રસાયણનું એક જ ટીપું માત્ર તૈયાર કરી બતાવો તો આપની વાતનો મને પરચો થાય. શિષ્યની આવી વાત સાંભળી આનંદઘનજી મુક્ત મને હસ્યા અને થોડે દૂર જઈ પથ્થરની એક શિલા પર લઘુ શંકા કરી. શિષ્યે દૂરથી જ્ઞેયું કે એ આખી શિલા સુવર્ણની બની ગઈ હતી. પછી તો પેલા શિષ્યની અભયબીનો પાર ન રહ્યો અને આનંદઘનજીના ચરણે પડી તેની માફી માગી પોતાના ગુરુદેવ પાસે જવા પાછો ફર્યો.

(જૈન સેવક ૨૫-૮-૬૭)

૧૭. અવિસ્મરણીય સ્મરણો.

સ્વ. કૃત્તેહચંદ્ર ઝવેરભાઈ સાથેના કેટલાક ન ભૂલાય એવા પ્રસંગો મારી નિત્ય નોંધના આધારે તેમની સ્મૃતિ અંક માટે લખી મોકલાવું છું.

(૧)

તા. ૧૪ નવેમ્બર ૧૯૬૪ના દિવસે વાલકેશ્વર ઉપાશ્રયમાં પૂ. આ. વિજયધર્મસૂરિજીના આશીર્વાદ લઈ અમે આઠ-દશ ભાઈ એએ એક 'અધ્યાત્મ મંડળ'ની સ્થાપના કરી. સુ. કૃત્તેહચંદ્રભાઈ એ મંડળના પ્રમુખ હતા. મંડળનો મુખ્ય હેતુ મંડળના સભ્યોએ મુંબઈમાં ખીરાજતાં મુનિરાજનેના સંપર્ક સાધી યોગ અને અધ્યાત્મ વિષય પર વાર્તાલાપ કરવો અને વરસમાં એક વખત બધા સભ્યોએ સાથે મળી તીર્થયાત્રા કરવાનો હતો. સભ્યની ફી કશી ન હતી પણ સભ્યોએ અમુક સંખ્યામાં નવકારમંત્રનો જાપ કરવો, વરસમાં એક વખત પૂજા ભણાવવી, દરેક માસમાં એક વખત સૌ સભ્યોએ જુદા જુદા સભ્યોના નિવાસસ્થાને ભેગા થવું અને ધાર્મિક ચર્ચા કરવી—આવા બધા નિયમો રાખ્યા હતા. ક્ષણ અને કુંડની લપથી દૂર રહેવું એ પણ આ મંડળનો એક મુખ્ય હેતુ હતો.

આ મંડળની કાર્યવાહી પ્રથમ વરસે તો બરોબર ચાલુ રહી. વરસના અંતે પાયધુની પર નમિનાજના મંદિરે સરસ પૂજા ભણાવવામાં આવી. પૂ. આ. ધર્મસૂરિજી તથા પૂ. યશો-

વિજયજી મહારાજ સાહેબ પણ પૂજામાં પધાર્યા હતા. પૂજાના ખર્ચનો (પ્રભાવના સહિત) બધો મળીને રૂ. ૩૦૦નો આંકડો આવેલો, અને અમે પાંચ છ સભ્યોએ એ રકમ પચાસ પચાસ રૂપિયાના કાળામાં વહેંચી લીધી હતી. મુ. ક્ષેત્રહર્યંદભાઈએ પણ તેમાં પોતાના કાળાની રકમ આપી હતી.

માતાની પાસે પુત્ર પોતાના મનની ગમે તેવી શંકા જેમ બેઠકક રીતે પૂછી શકે તેમ મારા મનની શંકાઓ વિષે હું તેમની સાથે ખુલ્લા દિલે ચર્ચા કરતો. એમ કરવામાં ઘણી વખત મારી અજ્ઞાનતાનું પ્રદર્શન થતું, પણ તે સંબંધમાં કોઈ પણ વખત કશી પણ ટીકા કર્યા વિના માતા જેમ નાના બાળકને સમજાવે તે રીતે તેઓ મારા અજ્ઞાન અને શંકાને દૂર કરતા. પૂજામાં થયેલા ખર્ચની રકમનો કાળો આપતાં મેં તેમને પૂછ્યું: ‘ જે દેશમાં ભયંકર ગરીબાઈ પ્રવર્તી રહેલી હોય તેમ જ જે સમાજનો મોટો ભાગ દુઃખમાં રીબાઈ રહ્યો હોય, તે દેશ અને સમાજમાં પૂજા નિમિત્તે આવા ખર્ચા કરવા એ આપણા માટે કે આપણા મંડળના ધ્યેયને બંધબેસતું છે ?’

મુરખી ક્ષેત્રહર્યંદભાઈએ મને સમજાવ્યું કે બીજી રીતે માણસને તેના ધનની મૂર્છા ન જતી હોય અને ભાવ તેમજ ઉલ્લાસપૂર્વક આવી રીતે પૂજા ભણાવવામાં તેને આનંદ પ્રાપ્ત થતો હોય, તો તેમ કરવામાં કશું અયોગ્ય કે ખોટું તો નથી જ. આવી પૂજાઓ પણ ભક્તિના એક પ્રતીક રૂપ છે.

તેમની વાત પાસે મારી અન્ય દલીલ તો ઉભી રહી શકે તેમ ન હતી, એટલે મેં મૂળ વસ્તુને મારીમચડી બીજી રીતે રજૂ કરતાં કહ્યું: ‘ હું અને તમે બેઉ તો નિવૃત્ત બની ગયા

છીએ. ધનપ્રાપ્તિ પ્રત્યે આપણી દષ્ટિ જ નથી, અને તે અર્થે આપણે કોઈ પ્રવૃત્તિ કે શ્રમ કરતા નથી. આવાં શુભ કાર્યોમાં આ રીતે જો આપણે આપણી મૂડીમાંથી—બચાવેલી રકમમાંથી ખર્ચ કરતા હોઈએ તો તે બરોબર છે, પરન્તુ આપણી અંગત મૂડી જેવું તો કંઈ છે નહીં, તેથી આવા કપરા અને કઠિન કાળમાં જો આવી રકમ માટે આપણે આપણા સંતાનો પાસે હાથ લાંબાવવો પડતો હોય તો, એક રીતે આપણાં સંતાનોને આપણે મદદરૂપ થવાને બદલે બોબરૂપ નથી બની જતા ?

મારી આ વાત સાંભળી સુ. ક્ષત્રેહચંદલાઈ મુક્ત મને હસી પડ્યા અને મને થયું કે આવી વાત કરવામાં મેં કયાંક કાચું કાચું છે. તેમણે મને સામો પ્રશ્ન કર્યો: ‘તમારા પુત્રો અને પુત્રીઓને ઉછેરવામાં, કેળવણી આપવામાં અને ધંધાસર કરવામાં જે કાળજી અને મહેનત તમે લીધેલાં, તે બધું તે વખતે તમને બોબરૂપ લાગેલું ?’ પછી વળી કહ્યું: ‘તમારી પુત્રીઓની તમામ જવાબદારી તો તમારા એકલાને શિરે પડેલી, એટલે એ બાબત કદાચ તમને ભારરૂપ લાગી હશે ?’

મેં એકદમ ઉતાવળે જવાબ આપતાં કહ્યું: ‘આ તે તમે કેવી વાત કરો છો ? પુત્રપુત્રીઓને ઉછેરવામાં તો બોબને બદલે મને આનંદનો જ અનુભવ થયો છે, અને વળી કોઈ પિતાને પોતાના સંતાનોને ઉછેરવાનું કામ તે બોબરૂપ લાગતું હશે ?’ આમ જવાબ આપી હું હસવા લાગ્યો એટલે તેમણે કહ્યું: ‘જે પિતાને પોતાના સંતાનોને ઉછેરવામાં તેમજ તેમની જરૂરિયાતો પૂરી પાડવામાં બોબે ન લાગ્યો હોય, તે જ પિતાના સંતાનોને—પિતાની વૃદ્ધાવસ્થામાં તેની જરૂરિયાત પૂરી પાડ-

વામાં જોજો લાગી શકે એમ વિચારવું, એ સંતાનોનું અપમાન કરવા બરોબર નથી લાગતું ?'

હું તેમની વાત સાંભળી ચૂપ થઈ ગયો અને શરમપૂર્વક નીચું જોઈ ગયો.

(૨)

મુ. કૃત્તેહચંદલાઈએ જૈન સમાજની અનેક સંસ્થાઓની અપૂર્વ સેવા કરી છે, પરન્તુ બધી સંસ્થાઓમાં ભાવનગરની જૈન આત્માનંદ સભાનું સ્થાન સૌથી મોખરે આવી શકે. છેલ્લાં વીસથી વધુ વર્ષો કરતાં તેઓ આ સંસ્થાના ઉપપ્રમુખ હતા. છેલ્લાં ત્રણ ચાર વર્ષો દરમ્યાન આ સભાના તેઓએ ત્રીસથી ચાલીસ પેટ્રોનો કરાવી આપ્યા અને એ રીતે સભાને આર્થિક દૃષ્ટિએ સદ્ધર કરવામાં અપૂર્વ ક્ષણો આપ્યો.

આ સભાનો મણિમહોત્સવ ચાલુ વરસના એપ્રિલ-મે માસમાં ભાવનગર મુકામે બહુ લઘ્ય રીતે ઉજવાયો. તે પ્રસંગે સભાએ મુ. કૃત્તેહચંદલાઈએ સંસ્થા માટેની કરેલી સેવા અર્થે માનપત્ર આપવાનું નક્કી કર્યું હતું. પરન્તુ નાદુરસ્ત તબિયતના કારણે તેઓ આ પ્રસંગે ભાવનગર હાજર ન રહી શક્યા, એટલે એ માનપત્ર તૈયાર કરી મુંબઈ મોકલી આપવામાં આવ્યું, અને મને તેમજ શ્રી પ્રાણજીવનદાસ હ. ગાંધી અને શ્રી હીરાલાલ જુઠાલાલ શાહને વિધિપૂર્વક એ માનપત્ર શ્રી કૃત્તેહચંદલાઈને અર્પણ કરવાનું જણાવવામાં આવ્યું. એ વખતે મુ. કૃત્તેહચંદલાઈના લઘુબંધુ શ્રી બદવજીલાઈ જેઓ જૈન આત્માનંદ સભાના મંત્રી છે, તે પણ મુંબઈમાં હતા. તેઓ

તા. ૫-૯-૬૭ના રાતની ટ્રેઈનમાં ભાવનગર જવાના હતા. તેથી સંસ્થાના મંત્રીની હાજરીમાં એ વિધિ પતી જાય તો સાડું એમ વિચારી મેં મંગળવાર તા. ૫-૯-૬૭ના એ માનપત્ર સુ. ક્ષતોહચંદલાઈ સમક્ષ વાંચી સંભળાવ્યું.

એ માનપત્રમાં પૂ. આ. વિજયધર્મસૂરીશ્વરજીએ તેમની બાબતમાં કરેલ ઉલ્લેખની પંક્તિઓ આ મુજબ લખી હતી : ‘ગુણાનુરાગની દૃષ્ટિએ વિચારવામાં આવે તો ભારતનાં નાનાં મોટાં શહેરોમાં અનેક શ્રદ્ધાસંપન્ન વ્રતધારી પ્રથમ પંક્તિના શ્રાવકો છે, તેમાં આપણા ક્ષતોહચંદલાઈનું સ્થાન પણ વિશિષ્ટ શ્રાવકોમાં મૂકવામાં આવે તો જરાય અનુચિત નથી.’ આ વાક્ય મેં વાંચ્યું કે તરત જ તેમણે કહ્યું : ‘આ બધું મારા વિષે વધારે પડતું છે.’ મૃત્યુ અગાઉના ૧૯ કલાકની આ વાતચીત છે, જે પરથી તેમની માનસિક શક્તિ અને સમજૂતિ અંતિમ કાળે પણ કેવી શુદ્ધ અને સબળ હતી તે સમજી શકાશે. મેં તેમના મનનું સમાધાન કરતાં કહ્યું કે આ શબ્દો સલાએ તો પૂ. આ. વિજયધર્મસૂરિજીના તમારા વિષેના ઉલ્લેખમાંથી લીધા છે, એટલે તેમાં સલા કશો ફેરફાર કેમ કરી શકે ? માનપત્ર પૂરું વાંચાઈ રહ્યું એટલે કહે : ‘જ્યારે મારી બાબતમાં આ બધી વાતો કહેવામાં આવી છે ત્યારે તેમાં એમ પણ ઉમેરવું જોઈએ કે હું છદ્મસ્થ છું અને મારામાં અનેક ત્રુટીઓ પણ છે.’ મેં હસતાં હસતાં કહ્યું : સલા તરફથી તમને માનપત્ર અર્પવાનું નક્કી થયું છે, અને માનપત્રમાં આવી વાતનો ઉલ્લેખ ઉચિત ન લાગે. મારી વાત તો તેઓ બરો-

બર સમજ્યા, પણ મેં ધારેલું તેવું સ્મિત ન જોતાં માત્ર ગંભીરતા અને મૌન જ તેમણે બાળવ્યાં.

તેઓ કેટલા અને કેવા નિરભિમાન અને નિર્મળ હતા તે હકીકત આ બનાવ પરથી સમજી શકાશે. મંગળવારે ટ્રેઈનના ટાઈમે જ ભાવનગરથી આત્માનંદ સલાનો તાર આવ્યો કે સલાના પ્રમુખ શ્રી ખીમચંદલાઈ શાહ બુધવારે સવારના મુંબઈ પહોંચશે અને તેથી બદવજીલાઈએ રોકાઈ જવું. તદનુસાર શ્રી બદવજીલાઈ રોકાઈ ગયા અને સુ. ક્ષેત્રચંદલાઈએ તેમના પુત્રવધૂને બોલાવી બુધવારે ભાવનગરથી આવતા મહેમાનો અર્થે દૂધપાક પૂરીનું ભોજન બનાવવાની આજ્ઞા કરી.

પરંતુ બુધવારે ભોજન સમયના ટાઈમે તો તેમનો પવિત્ર આત્મા આ નશ્વર દેહ છોડી ઉચ્ચ ગતિમાં ચાલી ગયો. હંસ ઊડી ગયો અને ખાલી ખોણું અહીં રહી ગયું.

(૩)

૨૩ મી જૂન ૧૯૬૭ના દિવસે સાડા ત્રણ વાગે હું સુ. ક્ષેત્રચંદલાઈની પાસે ગયો ત્યારે તેમના પુત્ર શ્રી હિમ્મતલાઈ અને શ્રી પ્રાણજીવનદાસ ગાંધી ત્યાં જ બેઠેલા હતા. એ દિવસોમાં અમે તેમના ઘરની લીફ્ટ શરૂ થવાના ટાઈમ પહેલાં પહોંચી જતાં, કારણ કે લીફ્ટ શરૂ થયા પછી તો તબિયત બેવા આવનારની સંખ્યા મોટી રહેતી.

હું બેઠો કે તરત જ સુ. ક્ષેત્રચંદલાઈએ આછા સ્મિત-પૂર્વક મારી તરફ જોઈ કહ્યું: ‘તમારાં પત્ની ગુજરી ગયાં પછી તમે ફરી લગ્ન ન કર્યાં તે ભૂલ કરી છે.’ આમ તો તેઓ

કદી મારી મશ્કરી કરે નહિ, એટલું જ નહિ, પણ મારી મશ્કરી થાય એવું કોઈ વર્તન મેં કર્યું હોય અગર એવા પ્રકારનું બોલ્યો હોઉં તો પણ તેઓ હંમેશાં મારી ભૂલનો બચાવ જ કરે. તેથી, તેમની આવી વાત સાંભળી મને જરા આશ્ચર્ય થયું, પણ ત્યાં તો તેમણે તરત જ કહ્યું : ‘આ અમારા હિમ્મતભાઈ કાકે આમ વાત કરતા હતા, તો તેના મનનું સમાધાન કરો.’

મુ. ક્ષેત્રદયંદલાઈની વાત સાંભળી શ્રી હિમ્મતભાઈ જેઓ પણ ત્યાં જ હતા, તેમણે કહ્યું : ‘આજે પણ તમારા શરીરની પરિસ્થિતિ જોતાં, વિધુર થયા એ વખતે લગ્ન કર્યા હોત તો કશું ખોટું તો ન જ કહેવાત. વૃદ્ધાવસ્થામાં ઘરની સ્ત્રી વિના પરાધીન બનવાનો વખત આવે છે. એવા સમયે ઘરનું માણસ હોય તો બહુ ફેર પડે. તમારાં સંતાનોના હિતાર્થે તમે લગ્ન ન કર્યા....’

મેં અધવચેથી જ એમની વાતનો જવાબ આપતાં કહ્યું : ‘લગ્ન ન કરવામાં સંતાનોના હિતની કોઈ વાત જ ન હતી, પણ મારા પોતાના સ્વાર્થ-સુખ-શાંતિ અર્થે જ લગ્નની વાતથી હું દૂર રહ્યો છું; તેમાં સંતાનો કે અન્ય કોઈના હિતનો પ્રશ્ન જ ન હતો. સ્વભાવથી અત્યંત લાગણીવશ અને પ્રકૃતિથી વધુ પડતો કોમળ હોવાને કારણે ખીબાં લગ્ન કર્યાં હોત તો આપઘાત કરી મરવાનો પ્રસંગ મારા માટે ઊભો થયો હોત, અને કદાચ તેમ ન થયું હોત તો, મારી થનાર પત્નીને તો અવશ્ય આપઘાત કરવો પડ્યો હોત.’ પછી હસીને મેં કહ્યું : ‘એટલે એક સ્ત્રીને આવા અપમૃત્યુ અને આપત્તિ-

માંથી ખચાવી લેવા માટે મારી ભૂલ જોવાને બદલે તમે સૌએ તો મને ધન્યવાદ આપવા જોઈએ !'

(૪)

મૃત્યુ અગાઉ પંદરેક દિવસથી મુ. કૃત્તેહચંદલાઈ જે પ્રવાહી લઈ શકતા હતા તેનું પ્રમાણ દિનપ્રતિદિન ઘટતું ગયું અને તેથી નબળાઈ વધતી ચાલી. એ પરિસ્થિતિમાં શરીરની શક્તિ જળવાઈ રહે એ માટે ગ્લુકોઝના બાટલા આપવાનું શરૂ કર્યું.

આ દિવસોમાં હું તેમની પાસે દરરોજ જતો અને શ્રીમદ્ આનંદધનજી, શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજીના રચેલાં સ્તવનો તેમજ સન્નિધિ જોલતો હતો. આઠ પદની સન્નિધિ જોલતી વખતે કહે : ' મારા પિતાશ્રી પણ તેની અંતિમ અવસ્થામાં આ સન્નિધિ બહુ સાંભળતા.' તેમની શ્રવણ શક્તિ જરા ઓછી થવા લાગી હતી, એટલે તેઓ મોટેથી જોલવાનું સૂચન કરતા પણ તેમની માનસિક શક્તિ કે મનનાં અધ્યવસાયોમાં કશો પણ ફેર પડેલો નહીં. એતો અંત સમય સુધી તેવા ને તેવા જ જળવાઈ રહ્યાં.

મૃત્યુ અગાઉ દશેક દિવસો પહેલાં મને કહ્યું : " આવતી કાલે આવો ત્યારે શ્રીમદ્ આનંદધનજીવાળું " કાયા-ચલો સંગ હમારે " વાળું પદ લખીને લેતા આવજો, મારે તે સાંભળવું છે અને તમારે પણ તે સમજવાની જરૂર છે. આ બુદ્ધિસાગરજીના આનંદધન પદસંગ્રહમાં આ પદ આપવામાં આવેલું છે અને તે નીચે મુજબ છે :—

અબ ચલો સંગ હમારે, કાયા ચલો સંગ હમારે,
 તહાંયે બહોત યત્ન કરી રાખી, કાયા અબ ચલો ॥
 તાંયે કારણ મેં જીવ સંહારે, જોલે જૂઠ અપારે;
 ચોરી કરી પરનારી સેવી, જૂઠ પરિત્રહ ધારે. કાયા. ॥
 પટ આભૂષણ સુંઘા ચૂઆ, અશનપાન નિત્ય ન્યારે;
 ફેર દિને ખટરસ તોયે સુંદર, તે સખમલકર ડારે. કાયા ॥
 જીવ સુણો યા રીત અનાદિ, કહા કરત વારંવારે;
 મેં ન ચલુંગી તોંયે સંગ ચેતન, પાપ પુણ્ય હો લારે. કાયા. ॥
 જિનવર નામસાર ભજ આતમ, કહા ભરમ સંસારે;
 સુગુરુ વચન પ્રતીત ભયતબ, આનન્દધન ઉપગારે. કાયા. ॥

ચેતન અને કાયા વચ્ચેનો આ અદ્ભુત સંવાદ છે. કેન્સર જેવા ભયંકર વ્યાધિ અને પીડાજનક રોગમાં મુ. ક્ષત્તેહચંદ્રભાઈ પોતાના ચિત્તની સ્વસ્થતા, મગજની સમતુલા અને શાંતિ કઈ રીતે જાળવી શક્યા તેનું રહસ્ય ઉપલા પદમાંથી સમજી શકાય છે. આત્મા અને કાયા બંનેની ભિન્નતાનું અદ્ભુત જ્ઞાન એમને હતું અને તેથી આવો ભયંકર વ્યાધિ પણ તેના ચિત્તને કદી પણ અસ્વસ્થ ન બનાવી શક્યો.

છેલ્લા દિવસોમાં નબળાઈના કારણે ડોક્ટરોએ શક્તિ આવે તે માટે લોહી આપવાનું નક્કી કર્યું અને શક્તિ આવ્યા બાદ પેટના માર્ગે ખોરાક આપવાનું વિચારેલું. એક વખત નહિ પણ બે વખત તેમને લોહી આપવામાં આવ્યું હતું, પરંતુ તે તેમની જાણ બહાર. ગ્લુકોઝ આપવામાં આવે છે એમ તેમને સમજાવવામાં આવેલું કારણ કે લોહી લેવા માટે તેઓ કદાપિ પણ સંમતિ ન આપે.

એમની બોલવાની શક્તિ દિનપ્રતિદિન ઘટતી જતી હતી, પણ જ્ઞાનતંતુઓ પહેલાંની જેવા જ શક્તિશાળી રહ્યા હતા. સ્તવન અને સન્નિધિ બોલતી વખતે જરા પણ થોભું અગર એકાદ શબ્દની પણ ભૂલ કરું તો તરત જ તેનો નિર્દોશ કરતા અને હું આશ્ચર્યમુગ્ધ બની જતો. ખરેખર! એમની સ્મરણશક્તિ અદ્ભુત હતી.

કાયાનું સાચું સ્વરૂપ એમને સમજાઈ ગયું હતું, પણ એ જ્ઞાન સેવા કરનારાઓને ક્યાંથી હોય? તેઓ રાગમુક્ત થઈ ગયા હતા પણ અન્ય સૌ તો રાગમુક્ત હતા.

એમ કહેવાય છે કે કાળ માનવીને ઝડપી લે છે, પરંતુ મુ. ક્ષત્રેહચંદ્રલાઈની બાબતમાં તો તેથી ઉલટું બન્યું. તેમની અંતિમ અને છેલ્લી ઇચ્છા તેમના પૌત્ર અજીતકુમારને અમેરિકાથી અહીં બોલાવી તેના લગ્ન તેમની હાજરીમાં કરી નાખવાની હતી. તેમની આ ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ એટલું જ નહિ પણ તા. ૫-૯ એટલે મૃત્યુ અગાઉ એક જ દિવસ પહેલાં પૌત્ર અને પૌત્રવધૂને હસ્તા મુખડે અમેરિકા વિદાય કર્યાં. તે પછી તેમની એક પણ ઇચ્છા બાકી ન રહી એટલે કાળ તેને ઝડપવા આવે તે પહેલાં જ કાળને તેણે ઝડપી લીધો. કાળને તેણે બોલાવી કહી ક્ષીણું કે અકુદરતી માર્ગે આ શરીરને ટકાવી રાખવા મારી ઇચ્છા નથી અને મારું અહીંનું કામ સમાપ્ત થયું છે, માટે મારા માટે હવે વિલાંબ કરવાની જરૂર નથી. ખરેખર! તેઓ ભવ્ય જીવન જીવી ગયા અને ભવ્ય રીતે સમાધિ મરણ પ્રાપ્ત કરી ગયા.

(આત્માનંદ પ્રકાશ ઓક્ટોબર. ૧૯૬૭)

૧૮. પરિવર્તન

સ્વામી વિવેકાનંદનું મૂળ નામ નરેન્દ્રનાથ દત્ત હતું, અને સ્વામી વિવેકાનંદના નામથી જાહેર થયા પહેલાં તેઓ નરેન્દ્ર અગર નરેનના ટૂંકા નામથી ઓળખાતા હતા.

નરેન્દ્રમાં બાલ્યવયથી જ યોગીમાં જે ગુણો હોવા જોઈએ તેવા ગુણો હતા. સામાન્ય રીતે સ્થળ અને વાતાવરણની અસર માનવી પર થાય છે, તેમ બીલત્સ દર્શ્યો, ઉત્તેજિત કરે તેવા પ્રકારનું સંગીત અને સિનેમા-નાટકનાં દર્શ્યો પણ માનવી પર ખરાબ અસર ઉત્પન્ન કરે છે. એથી યોગીજનો આવાં દર્શ્યોથી હંમેશાં દૂર ભાગે છે. વીસ વર્ષની ઉંમરે પણ કલકત્તામાં જ્યારે તેઓ કોઈ સિનેમા થિયેટર પાસેથી પસાર થતા ત્યારે, તેની કૂટપાથ પર ચાલવાને બદલે સામી બાજુએ જઈ ચાલતા હતા.

ઈ. સ. ૧૮૯૩માં જ્યારે તેઓ અમેરિકા ગયા તે વખતે જ્યપુરની નજીક આવેલા ખેતરીના મહારાજાએ તેમને ‘વિવેકાનંદ’નું નામ સૂચવ્યું, ને ત્યારથી જ નરેન્દ્ર વિવેકાનંદના નામથી ઓળખાવા લાગ્યા. ખેતરીના રાજાએ આ નામ સૂચવ્યું તેની પાછળ પણ એક નાનકડો રમૂજી ઇતિહાસ છે. ઈ. સ. ૧૮૯૧માં સ્વામી વિવેકાનંદ ખેતરી રાજ્યના મહેમાન બન્યા હતા. ખેતરીના રાજાને સ્વામીજી પ્રત્યે અપૂર્વ માન અને પ્રીતિ હતાં. એક રાતે રાજમહેલમાં જ્યારે સ્વામીજી અને

ખેતરીના રાજ વચ્ચે વાર્તાલાપ ચાલી રહ્યો હતો, ત્યારે નૃત્ય-કલાકારોની એક પાર્ટી ત્યાં જઈ પહોંચી અને તેની મુખ્ય નર્તિકા, કાનને અતિપ્રિય લાગે એવા મધુર અવાજે એક લજ્જન ગાવાની તૈયારી કરવા લાગી.

નરેન્દ્ર તો એ વખતે પણ સંન્યાસી વેશમાં જ હતા, અને તેઓ તેના નિયમપાલનમાં ભારે ચુસ્ત અને અત્યંત કડક હતા. તેઓ સમજતા હતા કે વિકારોત્તેજક શબ્દોના પકનથી કે શ્રવણથી પતન થવાનો પૂરો સંભવ છે, એટલે સંન્યાસીએ હરહંમેશ પ્રસુપ્ત કામવાસના જગાડે એવા સંગીત વાજિંત્રથી દૂર જ રહેવું ઘટે. નૃત્યકારોની પાર્ટીનું કામ શરૂ થાય તે પહેલાં જ નરેન્દ્રે ત્યાંથી ઊભા થઈ ચાલી જવાની તૈયારી કરી.

ખેતરીના રાજ નરેન્દ્રના સ્વભાવથી સારી રીતે પરિચિત હતા, પણ તેઓના આમ એકાએક ચાલી જવાને કારણે નૃત્ય-કારોનું ભારે અપમાન થતું લાગ્યું, અને તેથી એક લજ્જન સાંભળીને જવા વિનંતિ કરતાં કહ્યું : ‘આપણે લોકોના જે ભાગ પાડીએ છીએ, પાપી અને પુણ્યશાળી. પરંતુ તેમ કરવામાં ઘણી વખત ગંભીર ભૂલ કરી ખેતરીએ છીએ. લોકો જેને સહ્ય અને પ્રતિષ્ઠિત માને છે એવી સ્ત્રીઓમાં આપણને કંઈપણ ન આવે એવી નિર્બળતા-ધર્મા-પાપવૃત્તિ હોઈ શકે છે, ત્યારે વધારે આશ્ચર્યકારક હકીકત તો એ છે કે લોકો જેમને પતિત-પાપી-અધમ માને છે, એવી સ્ત્રીઓમાં પણ પશ્ચાત્તાપ, લલમનસાઈ અને હૃદયની સાચી ઉદારતા ભારોભાર ભરી હોય છે. માનવજીવનનાં મૂલ્ય એની બાહ્ય રીતભાત

દ્વારા નહિ, પરંતુ અભ્યંતર વૃત્તિઓના આધારે અંકાવાં જોઈએ, એ હકીકત તમારા જેવા સંન્યાસીએ તો ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ.’

વિવેકનો લોપ ન થાય તે અર્થે નરેન્દ્રે ચાલી ન જતાં ત્યાં બેસવાનું કળૂલ તો રાખ્યું, પણ તેઓ આંખ મીંચીને લગભગ ધ્યાનસ્થ થઈ ગયા. નરેન્દ્રની પ્રતિભા, પવિત્રતા ને વિશુદ્ધતાની પેલી નર્તકી પર ભારે અસર થઈ. આ સંન્યાસી તેનું ભજન સાંભળે તેમાં તેને તેના જીવનની ધન્યતા લાગી.

મહારાજના આમ્રહને વશ થઈ નરેન્દ્ર ત્યાં બેઠા, એટલે મધુર અને સુકોમળ કંઠે પેલી નર્તકીએ ભક્ત સૂરદાસનું નીચેનું ભાવવાહી ભજન શરૂ કર્યું :-

પ્રભુ મોરે અવગુણ ચિત્ત ન ધરો,
સમદર્શી હૈ નામ તિહારો, ચાહે તો પાર કરો.
કઈ નદિયા કઈ નાવ કહાવત, મેલો હિ નીર ભરો,
જળ મિલ કરકે ઇક વર્ણભયો, સુરસરિ નામ પડયો.
ઇક લોહા પૂજમેં રાખત, ઇક ઘર બધિક પડયો,
પારસગુણ અવગુણ નહિ ચિંતવે, કંચન કરત ખરો.

(હે પ્રભુ! મારા અવગુણો પર તમે ધ્યાન ન આપશો; કારણ કે, તમે તો સમદર્શી છો, એટલે કે બધા જ જીવો તમારી દૃષ્ટિએ તો સમાન છે. વરસાદનું એક ટીપું નદીમાં પડે છે, બીજું ગંદા પાણીથી ભરેલા નાળામાં પડે છે, પણ બ્યારે આ ટીપાંઓ ગંગા નદીના શુદ્ધ પવિત્ર જળમાં એકઠાં થાય છે, ત્યારે તો તે પવિત્ર થઈ જાય છે. લોખંડના એક ટૂકડામાંથી મંદિરની મૂર્તિ બને છે અને લોકો તેને પૂજે છે,

ન્યારે બીજા ટૂકડાની છરી બનીને તે કસાઈનું હથિયાર બને છે, પરંતુ પારસમણિનો સ્પર્શ થતાં એ બંને કંચન સ્વરૂપમાં ફેરવાય છે.)

નરેન્દ્ર જેમ જેમ ભજન સાંભળતા ગયા તેમ તેમ તેના આંતરાત્મા પર નવો પ્રકાશ પડવા લાગ્યો. પેલી નર્તકીની અપાર આંતરિક સમૃદ્ધિ ને સૌન્દર્યનો તેને સરસ ખ્યાલ આવ્યો. તેને ખાતરી થઈ કે ભવબ્રમણની દષ્ટિએ જીવમાત્ર સમાન છે. ભજન દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાનમાંથી તેને લાગ્યું કે કોઈ પણ માનવ ઉચ્ચ નથી કે કોઈ નીચ નથી. ઉચ્ચતાના અભિમાનથી આત્મા કલંકિત બને છે.

નરેન્દ્ર તો વિદ્વાન, બુદ્ધિશાળી અને સંયમી સંન્યાસી હતા, પણ આ ભજનના ઉપદેશથી તેમના જીવનમાં ભારે પરિવર્તન થયું. ભજન દ્વારા જે પ્રાપ્ત થયું તેની અસર તેના હૃદય પર એટલી તો સચોટ થઈ કે તેઓ ગદ્ગદ કંઠે પેલી નર્તકીને ઉદ્દેશી બોલી બિડયા : ‘માતા ! એં ઘણાને ઉપદેશ આપ્યો છે, પણ આજે તારી પાસેથી આ પરમ પવિત્ર ઉપદેશ સાંભળી હું ખરેખર પાવન થયો છું. ઉચ્ચપણાનો હર્ષ તેમજ નીચપણાનો દ્વેષ કરવો એ બુદ્ધિમાન પુરુષનું લક્ષણ નથી, તેની મને આજે ખાતરી થઈ ગઈ.’

તે પછી તો પાપીઓ પણ સંત હોઈ શકે છે એ ઉક્તિ સુગ્રખ નરેન્દ્રને ઘણી હલકી પંક્તિના ચોરો અને લૂંટારાઓના સહવાસમાં પણ સંકોચ બિડી ગયો. મધ્યભારતના પ્રવાસ વખતે ત્યજ દેવાયેલાં અને આડુ કાઠનારાઓનાં કુટુંબોમાં પણ તેઓ નિઃસંકોચપણે રહ્યા હતા અને તિબેટિયન જાતિના એક

કુટુંબમાં છ ભાઈઓ વચ્ચે એક પત્ની હતી તેવા કુટુંબ પ્રત્યે ધિજ્જાર દર્શાવવાને બદલે તેની સાથે મહેમાન તરીકે રહેવામાં નાનપ નહિ અનુભવેલી. નીચલા થરના હેરાન થતાં લોકોનાં કષ્ટ અને અપમાન માટે તેઓ લજ્યા અને કોઈપણ જાતિના-પ્રકારના માનવીઓ પ્રત્યે ધિજ્જાર, સૂગ કે તિરસ્કાર સેવવાને બદલે દયા અને અનુકંપા સેવતા થઈ ગયા.

નરેન્દ્રમાં થયેલ પરિવર્તન જોઈ તેના વિવેક-વિનય માટે ખેતરીના રાજાને અપૂર્વ માન ઉત્પન્ન થયું અને તેથી ઈ. સ. ૧૮૯૩માં અમેરિકા જતી વખતે તેમણે નરેન્દ્રને ‘વિવેકાનંદ’ નામ રાખવા સૂચવ્યું અને નરેન્દ્ર તેનો સ્વીકાર કર્યો. આ રીતે ભારતને નરેન્દ્રમાંથી એક મહાન વિભૂતિ સ્વામી વિવેકાનંદની પ્રાપ્તિ થઈ.

(‘જનકલ્યાણ’ વિશેષાંક-૧૯૬૯)

૧૯. વર્તમાન જૈન શ્રમણ સંઘની અવનતિ

આપણા અનેક પૂર્વાચાર્યોના દાર્શનિક, સાંપ્રદાયિક, વ્યાકરણ, છંદ, અલંકાર, જ્યોતિષ, નિમિત્ત, લક્ષણ, આયુર્વેદ, યોગ-ઈત્યાદિ વિષયક પરના સંખ્યાબંધ ગ્રંથોની સરખામણીમાં આપણા વર્તમાન કાળના આચાર્ય લગવંતોની કૃતિઓનો જ્યારે આપણે વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે આપણી સમક્ષ એક અત્યંત નિરાશાજનક ચિત્ર ખડું થાય છે, જે હુકીકત ઘણી ખેદજનક છે.

આપણા વર્તમાનકાળના આચાર્ય લગવંતો અને વિદ્વાન મુનિ મહારાજોની જાણ ખહાર આ વસ્તુ છે એવું નથી, એથી ઉલટું આ વિદ્વાન મુનિરાજોએ આ વસ્તુ પર જૈન સમાજનું અનેકવાર લક્ષ પણ ખેંચ્યું છે. પરંતુ ખેદની વાત એ છે કે જૈન સમાજને આવી ગંભીર વાતોની કાંઈ પડી નથી, કારણ કે આપણે સમાજ આજે શાસન પ્રભાવનાના નામે માત્ર મોટા મોટા વરઘોડા, તીર્થસંઘો, પ્રતિષ્ઠા અને ઉપધાન કાર્યોમાં એટલો બધો રત બની ગયો છે, કે તેને આડે તેઓ ખીણું કશું વિચારી શકતા નથી.

આજથી પાંત્રીસ વરસો અગાઉ આગમપ્રભાકર પૂજ્ય શ્રી મુનિવર્ય પુણ્યવિજયજી મહારાજ સાહેબે તેમના એક લેખમાં સાચું જ કહ્યું છે કે : “ આજે આપણા શ્રમણ વર્ગની સ્થિતિ જેટલી સાધનસંપન્ન છે, તેટલી જ આજે એમની જ્ઞાન વિષયક

દશા સંકુચિત તેમજ સુપ્ત, મત્ત અને મૂર્છિત છે. આ સ્થિતિ દૂર કરવા માટે આપણે યોગ્ય પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. આજે આપણે કયાં ઘસડાઈ રહ્યા છીએ? જ્ઞાનાગાર અને ધર્માગાર તરીકેનાં આપણા ઉપાશ્રય, જૈન મંદિર આદિ જેવાં ધર્માલયો કેવાં કલેશના સ્થાન રૂપ બની રહ્યાં છે? આપણી વિદ્યાવિષયક અને આરિત્ર વિષયક કેવી દરિદ્ર સ્થિતિ છે? આજે જૈન તરીકે ઓળખાતી પ્રબલ જૈન ધર્મથી કેવી અને કેટલી વિમુખ થતી બન્ય છે એનાં કારણો અને ઉપાયો કયા?” ૧

સ્વ. યોગનિષ્ઠ આચાર્યશ્રી બુદ્ધિસાગરજી મહારાજે પણ આજથી લગભગ પચાસ વરસો પર આ બાબત પર લખતાં જણાવ્યું છે કે : “ સાધુઓને પૂર્વની પેઠે ભણાવવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો સાધુઓનું જ્ઞાન વધે અને તેથી તેઓ ઉપદેશ દઈને લાખો કરોડો મનુષ્યોનું કલ્યાણ કરી શકે. હાલમાં પ્રાચીન પઠન-વ્યવસ્થા કમ જોઈએ તેવો રહ્યો નથી. પૂર્વે ગૃહસ્થો ગૃહસ્થાવસ્થામાં સંસ્કૃત આદિ ભાષાના જાણકાર હતા, તેથી તેઓ સાધુ થતા ત્યારે હાલની પેઠે પાંચ સંધિથી અભ્યાસ શરૂ કરાવવો પડતો નહોતો એમ પ્રાયઃ દેખાવમાં અનુભવવામાં આવે છે. પ્રાચીન અને અર્વાચીન એ બે જમાનાના અભ્યાસનું યોગ્ય એવું મિશ્રણ કરીને સાધુઓને અભ્યાસ કરાવવાની આવશ્યકતા છે. જમાનાને ઓળખવો જોઈએ.” ૨

આપણા શ્રમણ સંઘમાં વર્તમાન કાળે પ્રવર્તી રહેલી પરિસ્થિતિનું અત્યંત કલુષિત અને દુઃખદ છતાં હકીકતની દ્રષ્ટિએ તદ્દન સાચું એવું ચિત્ર રજૂ કરતાં આપણા આચાર્ય શ્રી વિજય લક્ષમણસૂરીજીએ થોડા વખત પહેલાં કહ્યું હતું

૧. ‘જૈન જ્યોતિ’ શિક્ષણાંક-કારતક સં. ૧૯૯૦

૨. ‘યોગનિષ્ઠ આચાર્ય’ લેખક : જ્યલિખખુ.

કે : “આજે આપણો શ્રમણ સંઘ છિન્નભિન્ન થઈ ગયો છે. એકએકના મન બદલાઈ ગયાં છે. સૌના દિલ ભુલાં છે, એને લઈને સંગઠન તૂટી ગયું છે. એટલે કોઈ પણ કાર્ય આપણે સંકલનાપૂર્વક નથી કરી શકતા. આજે ધર્મના માર્ગે પ્રતિ વર્ષે લાખો રૂપિયાનો વ્યય થાય છે. નિંદા, ટીકા અને ઇર્ષ્યા એ ભયંકર દુર્યુષ્ટિએ શાસનના અંગને ફેલી ખાધું છે. ૪૦-૫૦ વર્ષ પૂર્વે સાધુ પ્રત્યે જે પ્રેમ હતો, જે સદ્ભાવ હતો, તે આજે નથી. પરસ્પરની ખોદણી અને પરસ્પરના મતભેદો, એને લઈને આજે ભયંકર દુર્દશા જોઈ રહ્યા છીએ” ૩

શ્રીમદ્ આનંદધનજીએ તેમના સમયમાં પ્રવર્તતા ગચ્છના ભેદો માટે એક સુંદર પણ તમતમતી ટકોર ભગવાન અનંતનાથજીના સ્તવનમાં કરી છે. પણ આજે તો આપણા (સુ?) શ્રાવકો એક સંઘાડાના સાધુઓના ભક્ત હોઈ અન્ય સંઘાડાના સાધુઓને વંદન કરવામાં પણ મિથ્યાત્વપણું જુવે છે. અરે!! વંદન કરવાની વાત તો બાબુએ રહી પણ દર્શન કરવામાં પણ પાપ થઈ જાય એવું માનનારા કોઈ કોઈ મહાનુભાવો વર્તમાન કાળે જૈન સમાજમાં હસ્તિ ધરાવે છે. આને સાંપ્રદાયિક ધર્મ કહેવો કે જેર? એક વિદ્વાન મુનિરાજે જ્યારે મને કહ્યું કે જૈન સમાજમાં આજે ‘નમો લોએ સંઘ સાહુણું’ને બદલે ‘નમો લોએ સંઘાડા સાહુણું’ની પરિસ્થિતિ પ્રવર્તી રહેલી છે ત્યારે શરમપૂર્વક હું નીચું જોઈ રહ્યો.

ચતુર્વિધ સંઘની શુદ્ધિ અને શક્તિ કેળવવા આજથી છ વર્ષ પહેલાં અખિલ ભારતીય જૈન સંઘેતાંબર મૂર્તિપૂજક શ્રી સંઘ સમિતિની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી, પરંતુ એ

૩. સાપ્તાહિક ‘જૈન’ તા. ૨-૧૨-૬૭.

સમિતિનું વિસર્જન કરવું જરૂરી બન્યું, જે હકીકત સમગ્ર જૈન સમાજ માટે શરમ અને કલાંકભરી છે. આમ કેમ કરવું પડ્યું તેનાં કારણો દર્શાવતાં એક સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન લેખકના શબ્દોમાં કહું તો—આ સમિતિનું વિસર્જન, એ શ્રમણુ સંઘની સત્તાપ્રિયતા, નિષ્ક્રિયતા અને અગુણુજ્ઞતા તેમજ અદ્ભુત-દર્શિતાની કણુ કથા રૂપ છે.

(સેવાસમાજ ૭ ૯-૬૯)

૨૦. “ક્રોધો જ્ઞાનવતાં કુતઃ”

જ્ઞાનીઓને વળી ક્રોધ કેવો ? એમ કહેવાય છે ખરું, પણ વાસ્તવિક જીવનમાં આપણે જોઈએ છીએ કે મહા જ્ઞાની-જનો પણ ઘણી વખત ક્રોધને વશ થઈ જાય છે. ધર્મશાસ્ત્રો તો ત્યાં સુધી કહે છે કે કામ જીતવો દુષ્કર છે, પણ ક્રોધ પર વિજય મેળવવાનું અત્યંત દુષ્કર છે. આપણા એક વિદ્વાન મુનિરાજે સાચું જ કહ્યું છે કે ક્રિયા સુસાધ્ય છે, તપ સુસાધ્ય છે, જ્ઞાનસુસાધ્ય છે, નિયમો સુસાધ્ય છે; પણ એક વસ્તુ દુઃસાધ્ય છે અને તે ક્રોધનો નિરોધ.

ક્રોધ ઉત્પન્ન થવાનાં અનેક કારણો હોય છે. માણસ માત્રમાં ‘અહમ્’ પડેલું હોય છે. આ ‘અહમ્’ જ્યારે ધવાય છે ત્યારે માણસ ઉશ્કેરાય છે અને તેનામાં ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે. ક્રોધ થવાના કારણે માણસના શરીરમાં એક એવા પ્રકારની પ્રક્રિયા થાય છે કે જેનાથી એક ‘એડ્રીનીલીન’ નામનો પ્રવાહી પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે પદાર્થ લોહીમાં મળતાં, લોહી ગરમ થાય છે. આ લોહી શરીરમાં ઝેરનું કામ કરે છે. આજના વિજ્ઞાને આ શોધ કરી છે. ધર્મશાસ્ત્રોએ સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું છે કે જેને તું હણે છે, પીડે છે, તે અન્ય કોઈ નથી પણ તું પોતે જ છે. આજના વિજ્ઞાનના નિયમો અને ધર્મશાસ્ત્રોએ કહેલી વાતમાં કેટલું બધું સામ્ય છે તે આ હકીકતપરથી સમજી શકાય છે.

મનોવિશ્લેષણશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ કહે છે કે આપણે કોઈ પ્રત્યે કશાથી ક્રોધે ભરાઈએ છીએ, ત્યારે એવા વખતે જે કારણે ક્રોધ ચડ્યો હોય, તેના જેવું જ આચરણ કરવા આપણે અજ્ઞાત મનો વ્યાપાર પ્રવૃત્ત થાય છે. મહાન સિદ્ધાંતકાર અને પ્રખર દાર્શનિક-વિચારક જેણે જૈન યોગ સાહિત્યમાં એક નવો જ યુગ સ્થાપિત કર્યો છે, એવા શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીના જીવનમાં બની ગયેલી એક વાત પરથી આ હકીકત સરસ રીતે સમજી શકાશે.

હંસ અને પરમહંસ બંને હરિભદ્રસૂરિજીના પ્રખર વિદ્વાન શિષ્યો હતા. સંસારી સંબંધની દૃષ્ટિએ તે બંને ભાઈઓ હરિભદ્રસૂરિજીના ભાણેજો હતા. બંને શિષ્યો યુવાન હતા, અને ઔદ્ધ વિદ્યાપીઠની કીર્તિ સાંભળી ઔદ્ધ શાસ્ત્રોના અભ્યાસ અર્થે આચાર્ય લગવંતની મનાઈ છતાં ચાલી નીકળ્યા. હંસ અને પરમહંસ થોડા સમય માટે મુનિમાંથી ઔદ્ધલિધુ બન્યા અને વિદ્યાપીઠમાં દાખલ થઈ કુલપતિ પાસે ઔદ્ધ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો.

બુદ્ધિમાં બંને ભાઈઓ ભારે તેજસ્વી હતા. ટૂંક વખતમાં તેઓએ અભ્યાસ પૂર્ણ કર્યો અને સાથોસાથ ઔદ્ધ શાસ્ત્રોમાં આવેલા જૈન મતના પ્રતિવાદનો પણ પ્રતિવાદ લખી તૈયાર કર્યો. આ લખાણ તો તેઓએ અત્યંત ગુપ્ત રીતે રાખ્યું હતું, પણ દુર્ભાગ્યે તે કુલપતિના હાથમાં ગયું. કુલપતિને શંકા પડી કે આ લિધુઓ ઔદ્ધ નથી પણ જૈન છે, અને વેશપલટો કરી આવ્યા છે. આ બાબતની ચકાસણી અર્થે બંને ભાઈઓની ઓરડી બહાર શ્રી જિન પ્રતિમા આલેખાવી, અને

તેના પર તેઓ પગ દઈને ચાલે છે કે નહિ તેનું છૂપી રીતે ધ્યાન રખાવ્યું. પ્રભાતે બહાર નીકળતાં હંસ અને પરમહંસે ચોકથી ચિતરાયેલી પ્રતિમા જોઈ, અને તેના પર પગ દીધા સિવાય બહાર નીકળવાનું શક્ય ન હતું એટલે બંને મૂંઝાયા. બંનેના હૃદયમાં અપૂર્વ જિનભક્તિ હતી અને બુદ્ધિનું તેજ પણ અલૌકિક હતું. હંસ અને પરમહંસે યુક્તિપૂર્વક ચોકનો ઉપયોગ કરી પ્રતિમાના કંઠ ઉપર ત્રણ રેખા કરી જેથી જિનપ્રતિમા બુદ્ધ પ્રતિમામાં ફેરવાઈ ગઈ અને પછી તેના પર પગ મૂકી બહાર નીકળ્યા. વિદ્યાપીઠના કુલપતિએ આ જાણ્યું અને બંને ભાઈઓ ભગવાન મહાવીરના ઉપાસક છે એમ ખાતરી થતાં ધર્મ અનૂની બની બંનેને છૂપી રીતે મારી નાખવાનું કાવત્રું રચ્યું.

હંસ અને પરમહંસને આ વાતની ખબર પડતાં તરતજ ત્યાંથી નાસી છૂટ્યા. જૌદ્ધ ધર્મના અનુયાયી રાજાનું લશ્કર તેઓની પાછળ પડ્યું, તેથી હંસે યોતાના નાના ભાઈ પરમહંસને હરિભદ્રસૂરિ પાસે પહોંચાડવાની વ્યવસ્થા કરી. હંસ સહસ્રયોધી હતા અને લશ્કરની સામે અભિમન્યુ માફક ઝડપી અને મૃત્યુ પામ્યો. પરમહંસ પણ મરણતોલ હાલતમાં હરિભદ્રસૂરિ પાસે પહોંચ્યો અને જૌદ્ધ વિદ્યાપીઠમાં બનેલી તમામ હકીકત જણાવી તરતજ મૃત્યુ પામ્યો. પણ આ બધી હકીકત જાણતાં હરિભદ્રસૂરિજીના કોપનો પાર ન રહ્યો. તેનો ક્રોધાગ્નિ ભભૂકી ઊઠ્યો અને જૌદ્ધ ભિક્ષુઓ પર તેઓએ કરેલા અત્યાચાર માટે વેર લેવાનો દઢ નિશ્ચય કર્યો.

હરિભદ્રસૂરિજીએ ઔઘલિક્ષુઓ સાથે વાહવિવાહ કરવાની વ્યવસ્થા ગોઠવી, અને એક રાજવીની રાજસલામાં આ વાહવિવાહમાં જેની હાર થાય તે ધગધગતા તેલના કડાયામાં પડે એવી શરત નક્કી થઈ, અને વાહવિવાહમાં ઔઘલિક્ષુઓ હારી ગયા. ઔઘલિક્ષુઓના કુલપતિ ઉકળતા તેલના કડાયામાં પડતાં જ ભડક્યું થઈ ગયા. પછી તો શરત મુજબ એક પછી એક બધા જ ઔઘલિક્ષુઓને તેલની ઉકળતી કડાયમાં પડવાનું હતું. આ વાત હરિભદ્રસૂરિના ગુરુ શ્રી જિનદત્તસૂરિજીના જાણવામાં આવતાં તેઓ સ્તબ્ધ થઈ ગયા.

ગુરુદેવે હરિભદ્રસૂરિજીના ક્રોધના ઉપશાંત અર્થે ગુણસેણ અગ્નિસમ્મા તેમજ ઉવસમેણ હ્નેકોહં ઇ. ની ગાથાઓ મોકલાવી. પછી તો હરિભદ્રસૂરિજીનો ક્રોધ શમ્યો અને ઔઘલિક્ષુઓને જીવતદાન મળ્યું. આ બનાવમાંથી જ ‘ સમરાઈચ્ચ કહા ’ની મહાન કથાનો જન્મ થયો. હજારથી પણ વધુ વર્ષો આ કથા લખાયાને થયા છતાં તેની મહત્ત્વતા અને લોકપ્રિયતા એવી ને એવી જ રહી છે.

યોગીઓ અને મહામુનિઓ પણ ક્રોધના આવેશમાંથી નથી બચી શક્યા, એવા અનેક દાખલાઓ ધર્મશાસ્ત્રોમાં જોવામાં આવે છે. ગૌતમ ઋષિની પત્ની અહલ્યા ઘણી સુંદર હતી, અને એક વખત ઇન્દ્રદેવે છળકપટ કરી ગૌતમ ઋષિનું રૂપ ધારણ કરી તેની સાથે મૈથુન ક્રિયા સેવી. ન્યાય દષ્ટિએ આમાં અહલ્યાને દોષિત ગણી શકાય તેમ ન હતું, છતાં ક્રોધના આવેશને વશ થઈ ગૌતમ ઋષિએ અહલ્યાને શાપ આપી શિલા (પથ્થર) બનાવી દીધી. જે વ્યક્તિના શીલ, સદાચાર

અને નીતિના આદર્શોનું ધોરણ ઉચ્ચ હોય છે, તેને તેનાથી વિરુદ્ધ પ્રકૃતિ ધરાવતા અન્ય માણસો પ્રત્યે ધિક્કાર અને ક્રોધ ઉપજે છે, પણ આ રીત ઝરોઝર નથી. એક અંગ્રેજ વિદ્વાને કહ્યું છે કે : ‘Never does the human soul appear so strong as when it forgoes revenge, and dares to forgive an injury.’ અર્થાત્ થયેલી ઇબ્લ કે નુકસાન જાખતમાં તે કરનાર પર વેર લેવાની વાત જતી કરી. માનવીનો આત્મા જ્યારે ક્ષમા આપે છે, ત્યારે તે જેટલો સખળ દેખાય છે તેવો કોઈ વખતે દેખાતો નથી. કોઈએ સાચું જ કહ્યું છે કે : ‘Under all circumstances keep an even mind, take it, try it, walk with it, lean on it, believe in it, for ever.’ અર્થાત્ સર્વ સંજોગોમાં એક સરખું મન રાખો—આ શિક્ષા લ્યો; તેને અજમાવો; તેની સાથે ચાલો; તેની સાથે વાત કરો; તેના ઉપર જ આધાર રાખો અને હંમેશાં તેમાં શ્રદ્ધા રાખો.

અપરાધી પ્રત્યે પણ ક્રોધ કરવાનો માણસને અધિકાર નથી. કારણ કે કર્મશાસ્ત્રના સિદ્ધાંત અનુસાર તો આપણી પ્રત્યે અપરાધ કરનાર માણસ આપણા અમુક પ્રકારના કર્મોના ઉદયના કારણે જ આપણો અપરાધ કરતો હોય છે. દરેક આત્મા તેના મૂળ સ્વભાવની દૃષ્ટિએ તો નિર્મળ છે. આપણને જો કોઈ દોષ જણાય તો તે તેની પ્રકૃતિનો છે. પ્રકૃતિનો આધાર તેના કર્મ પર અવલંબે છે. તેથી તેના કર્મો કે પ્રકૃતિનો વિચાર ન કરતાં તેની પાછળ રહેલા આત્માનો ખાલ લાવીએ તો આપણને દરેક જીવ ઉપર પ્રેમ થાય અને દ્વેષ માત્ર આપણા હૃદયમાંથી નાશ પામે.

સંગમદેવે કરેલાં અનેક ઉપસર્ગો પછી સમાધિમાંથી લગવાન મહાવીર જ્ઞાત થયા, ત્યારે સંગમ પ્રત્યે લગવાનને ક્રોધ કે તિરસ્કાર ન આવ્યો, પણ અનુકંપા વડે તેમની આંખની કીકીઓ અદ્વય અશ્રુ વડે ભીની થયેલ છે. કોઈ પણ કાર્ય કારણ વિના બની શકતું નથી એવી દૃઢ શ્રદ્ધા થયા પછી, એવો માણસ ગમે તેવા વિષમ કે ક્રોધોત્પાદક બનાવો વખતે પણ પોતાના મગજ પર સંપૂર્ણ કાબૂ રાખી સમતા રાખી શકે છે. અન્યના દોષ કે અપરાધ પ્રત્યે ક્રોધ કરવો, એ એક રીતે તો અન્યના દોષ કે અપરાધની આપણી જાત પર શિક્ષા કરવા જેવું મૂર્ખાઈ ભરેલું કૃત્ય છે.

(આત્માનંદ પ્રકાશ, નવેમ્બર '૬૫.)

૨૧. ત્વમેવ ભર્તા ન ચ વિપ્રયોગઃ

રાવણુ પર વિજ્ય મેળવી રામ, લક્ષ્મણુ અને સીતા નંદીત્રામ જઈ ત્યાંથી સૌ અયોધ્યા આવ્યાં અને ત્યાં રામચંદ્રનો રાજ્યાભિષેક થયો. જરાબર ચૌદ વર્ષ ઉપર જે અયોધ્યાથી તાપસના વેશમાં રામચંદ્ર પગપાળા વિદાય થયા હતા, તે અયોધ્યામાં રામચંદ્ર સિંહાસન પર બેઠા અને આખાય કોશલમાં તેમની આણુ વર્તવા લાગી. ત્યારપછી થોડે જ વખતે રામે સીતાનો ત્યાગ કર્યો. અયોધ્યાવાસીઓની ધૂપી માન્યતા હતી કે રાવણુના મહેલમાં સીતા રહ્યાં એટલું જ તેમની પવિત્રતાનો નાશ કરવા માટે બસ છે, અને અયોધ્યાના મેલને ધોનારા ધોળીના મુખમાંથી આવી વાણી નીકળી ત્યારે રામચંદ્રજીને ભારે આઘાત થયો અને સીતાને અરણ્યમાં છોડી આવવાની એમણે લક્ષ્મણુને આજ્ઞા કરી. લક્ષ્મણે સીતાને તમસ નહીને કાંઠે વાઙ્મીકિના આશ્રમ પાસે છોડી દીધાં ત્યારે સીતાએ લક્ષ્મણુ સાથે રામને સંદેશો મોકલાવતાં કહ્યું કે : “મૂયો યથામે જન્માન્તરેડાપ ત્વમેવ ભર્તા ન ચ વિપ્રયોગઃ” અર્થાત્ જન્માન્તરે સાથ રહો તમારો, વિભક્ત નાહો કદી સાથ આપણો. સ્થૂલ દેહદષ્ટિએ તેઓ વિષુટા પડ્યાં પણ આંતરદષ્ટિએ કોઈ તત્ત્વ તેમને વિષુટા પાડી શકે તેમ ન હતું. સીતામાતા થઈ ગયાને તો અનેક સૈકાઓ વીતી ગયા, પણ વર્તમાન જેવા ભીષણ કાળમાં પણ સીતામાતાની નાની નાની આવૃત્તિઓ

આપણી વચ્ચે વહી રહી છે, તેની આપણને લાગ્યે જ ખબર પડે છે. આવા જ પ્રકારની એક સ્ત્રીની આ સાચી કહાણી છે.

ઈ. સ. ૧૯૫૫ના જૂન માસમાં નેપચ્યુન વિમા કંપનીના એક પોલીસી હોલ્ડર શ્રી. એસ. ગુરુસ્વામીના મૃત્યુ બાબતમાં તપાસ કરવા હું મદુરા ગયો હતો. ઈ. સ. ૧૯૪૯માં આ માણસે તેના બાળકનો વિમા કંપનીમાં લીધો હતો, પણ એ વિમાની પોલીસીનો પ્રકાર માત્ર બચત યોજનાનો હતો. ઈ. સ. ૧૯૫૪ સુધીમાં આ પોલીસી પર કુલ રૂ. ૩૦૦૦ની પ્રિમિયમની રકમ કંપનીને પ્રાપ્ત થઈ હતી અને આ તમામ ભરેલી રકમ મજરે આપવાની શરતે ગુરુસ્વામીએ કંપનીમાં રૂપિયા દશ હજારની પોલીસી લીધી. પોલીસી અગાઉના વરસમાં લીધી હોય તે રીતે પાછલી તારીખમાં ઇસ્યુ કરી આપી અને આ હિસાબ ચેટે થોડી રકમ ગુરુસ્વામીએ કંપનીને આપવાની હતી. ૧૯૫૪ના ઓગસ્ટ માસમાં આ રકમ ભરવાને બદલે તા. ૨૭-૧૨-૫૪ના તેણે આ રકમ ભરી અને ડોક્ટરનો સારી તંદુરસ્તી માટેનો રીપોર્ટ પણ આપ્યો. આ ગુરુસ્વામી અચાનક તા. ૧૯-૩-૫૫ના મરણ પામ્યો અને પોલીસી લીધા પછી ત્રણ જ માસમાં મૃત્યુ થવાના કારણે કંપની માટે તપાસ કરવાનું જરૂરી બન્યું.

તા. ૧૨મી જૂન ૧૯૫૫ના દિવસે હું મદુરા પહોંચ્યો. અમારી મદુરાની ઓફિસનો માણસ પણ કદાચ આ કેસમાં સંડોવાયેલો હોય એમ માની મદ્રાસથી એક અનુભવી માણસ મી. બાલકૃષ્ણન મેનનને પણ મેં મારી સાથે રાખ્યો. ડોક્ટરો પાસેથી તેમજ ખીજી કરેલી તપાસમાં મરનાર ગુરુસ્વામી

લાંબા સમયથી બીમાર હતો તેવી માહિતી મળવા છતાં, તેને લગતો કોઈ સંતોષકારક કે મજબૂત પુરાવો ન મળી શક્યો. વિમા માટે કરેલી અરજીમાં વારસદાર તરીકે મરનારની પત્નીનું નામ હતું. માણસ ઠીકઠીક પૈસાદાર હતો અને તેને પોતાની માલિકીનું મકાન પણ હતું. આમ છતાં બાલકીપણની તપાસમાં એક બીજી મહત્વની વાત જડી આવી. મરનાર ગુરુસ્વામી તેની છેલ્લી માંદગીમાં તેને ઘેરે ન રહેતાં તેની રખાત એક મીના નામની સ્ત્રીને ત્યાં રહેતો અને તેને જ ત્યાં મૃત્યુ પામેલો. મરનારે તામિલ ભાષામાં પોતાનું વીલ કરેલું અને તેમાં આ વિમાની પોલીસીની રકમ મીનાને મળે તેનો ઉલ્લેખ હતો. મને આ વીલની સત્યતા માટે શંકા હતી, પણ તેમ છતાં એક સાધન તરીકે તેનો ઉપયોગ આ કેસની પતાવટમાં થઈ શકે એવું લાગ્યું.

મરનારની પત્ની તરફે મદુરાના વકીલ મી. નાગાસ્વામી કામ કરતા હતા. હું તેમને મળવા ગયો અને પોલીસી લીધા પછી ત્રણ જ માસમાં મૃત્યુ થયું છે, એટલે મરનારે વિમા લીધો ત્યારે તેની તબિયતની સાચી હકીકત છુપાવી રાખી લાગે છે અને તેથી ભરેલી તમામ રકમ પાછી લઈ આ કેસમાં સમાધાન કરાવી અપાવવા મેં તેમને સમજાવ્યું. મી. નાગાસ્વામીએ આ કેસની સમ્બંધિત અંગે એક મહત્વની વાત કહી. તેણે કહ્યું કે મરનાર જો લાંબા સમયથી બીમાર રહેતો હોત અને તેનો ધરિદો કંપનીને છેતરવાનો જ હોત, તો તેણે વિમાની અરજી પાસ થયા બાદ તરત જ પ્રિમિયમની રકમનો તકાવત ભરી આપ્યો હોત. અહીં તો ચાર માસ મોડી રકમ

ભરવામાં આવી છે. વળી મરનાર સાધન સંપત્ત માણસ હતો અને વરસોથી તે નિયમિત ઇન્કમેટેક્સ પણ ભરે છે. મને લાગ્યું કે મરનારની તરફેણમાં આ એક મહત્વનો મુદ્દો હતો અને ન્યાય કોર્ટમાં કંપનીનો કેસ ઊભો રહી શકે તેમ ન હતું. પરંતુ આમ છતાં બનતો પ્રયત્ન કરી એાછી રકમથી પતાવટ થતી હોય તો સાડું એમ માની એ દિશામાં મેં પ્રયત્નો શરૂ કર્યા.

અમે મીનાબાઈ પાસે કોર્ટમાં એક કબૂલાતનામું કરાવ્યું કે મરનાર ગુરુસ્વામી તેના પતિની માફક તેની સાથે રહેતો હતો અને તેનાથી તે એક પુત્રની માતા પણ બનેલી છે. મરનારનું મૃત્યુ પણ તેના જ ઘરમાં થયું હતું. મરનારના વીલની શરત મુજબ પોલીસીની રકમ પર તેનો જ હક લાગે છે અને તે રકમ કંપનીએ તેને જ આપવી બેઈએ વગેરે. મી. બાલક્રીષ્ણને આ બધી વ્યવસ્થા તો કરી, પણ મીનાબાઈની ભાષા ન બાણવા છતાં તેના દેહાર અને મોઢાના હાવભાવ પરથી મને લાગ્યું કે એ બાઈ સદંતર જુઠ્ઠી અને લુચ્ચી છે, તેમજ મરનારની પત્નીની બદનક્ષી કરી પોલીસીની રકમ હજમ કરવાનો એક તાગડો રચ્યો છે. મરનારે વિમાની અરજીમાં વારસદાર તરીકે પોતાની પત્નીનું નામ લખ્યું હતું, એટલે કાયદાની પરિસ્થિતિ અનુસાર પણ મીનાબાઈનો દાવો પોકળ અને જુઠ્ઠો જ હતો. પણ અમારે તો સમાધાન કરવાની સામેની પાર્ટીને ફરજ પડે તેવું કોઈ સાધન બેઈતું હતું, અને આ પ્રકારના કબૂલાતનામાથી અમને તે પ્રાપ્ત થઈ ગયું.

સૌથી છેલ્લે અમે મી. નાગાસ્વામી વકીલને લઈ મરનારની વિધવા પાસે તેને સમજાવવા ગયા. હું તો તામિલ ભાષા જાણું નહિ એટલે નાગાસ્વામી પાસે કહેવરાવ્યું કે, આ વિમાની પોલીસીના રૂપિયા માટે મીના નામની બાઈએ પણ પોતાનો હક આગળ કર્યો છે અને ન્યાયકોર્ટમાં આ બધી બાબત ચૂંથાતાં કુટુંબની આબરુને લાંછન લાગવા જેવું થશે. પ્રૌઢ ઉંમરની પેલી બાઈએ રૌદ્ર સ્વરૂપ ધારણ કરી તેની ભાષામાં વકીલને જે કહ્યું તેનો સાર એ હતો કે ‘આ માણસો જે મારા પતિની બદનક્ષીની વાત મારી સમક્ષ કરી રહ્યા છે, તેમને મારા ઘરમાંથી દૂર કરો. હું આ લોકોનું મોહું જ જોવા નથી માગતી અને વિમાની પોલીસીના રૂપિયા પણ મારે જોઈતા નથી.’

આ રીતે અમારો પ્રયત્ન એક દિવસે નિષ્ફળ ગયો તો બીજી રીતે સફળ પૂરવાર થયો, પણ સફળતાનો મારો આનંદ હુસ્ત થયો. એ જોનનું આવું તોછડું વર્તન મારી સાથેના લોકોને અપમાન રૂપ લાગ્યું, પણ હું તો માતાની માફક તેને મનોમન વંદી રહ્યો. મને સીતામાતા યાદ આવ્યાં. સગર્ભાવસ્થામાં વનમાં જ્યારે વાલમીકિના આશ્રમમાં તેઓ રહેતાં હતાં, ત્યારે પ્રાતઃકાળે રામના નામની માળા ફેરવતા જોઈ તેની પાસે રહેલી એક વૃદ્ધ તાપસીએ ઠપકો આપતાં તેને કહ્યું: ‘વિના અપરાધે તારા પતિ રામે તારી આવી નાબુક સ્થિતિનો ખ્યાલ કર્યા વગર તને જંગલમાં મોકલી દીધી, અને એમ છતાં પણ રામના નામની માળા ફેરવવાનો અર્થ શું છે?’ સીતાએ હસીને તેને કહ્યું ‘માજી! જીવનમાં

જેને પ્રેમ પ્રાપ્ત થયો હોય તેવી વ્યક્તિને આવો વિચાર કદી ન આવી શકે. મને મારા રામનો પ્રેમ પ્રાપ્ત થયો છે. પ્રેમ એ સ્થૂલ આપવા દેવાની વસ્તુ નથી. પ્રેમ પ્રાપ્ત થાય તેના માટે જીવન અને જગતમાં કશું પ્રાપ્ત કરવાપણું રહેતું નથી. હા, એક મનીષા માત્ર બાકી રહે છે. પણ તંતા કેવળ સમર્પણની-પોતાના પ્રેમ પાત્ર માટે સર્વસ્વ ન્યોછાવર કરી દેવાની, માત્ર દેહજ નહિ, આત્મા સુદ્ધાં ! પ્રેમને ખાતર દુઃખ વેઠવામાં દુઃખ એ દુઃખરૂપ લાગવાને બદલે ઐશ્વર્યરૂપ બની જાય છે.' સીતાની વાત તાપસી ન સમજી શકી એટલે મનોમન બબડી પણ ખરી : “ મૃત્યુલોકના માનવોમાં પ્રેમનો રોગ મહા હઠીલો છે, અને વળી તેની કોઈ દવા પણ નથી.’

કવિઓ અને જ્ઞાનીઓએ પણ પ્રેમને અંધ કહ્યો છે. એનો અર્થ એજ છે કે જ્યાં સાચો પ્રેમ છે ત્યાં પ્રેમી પોતાના પ્રેમપાત્રનો દોષ જોઈ શકતો જ નથી. આમ છતાં સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેની પ્રકૃતિમાં એક મૂળભૂત ભેદ છે. સ્ત્રીના પ્રેમ અને સમર્પણ ભાવમાં જે ઊંડાણ, સહિષ્ણુતા, અભિનિવિષ્ટતા, અભિન્નતા અને એકરૂપતા જોવામાં આવે છે, તે પુરુષમાં ભાગ્યે જ જોવામાં આવે છે. પુરુષ દારુડિયો, જુગારી, વ્યભિચારી, ચોર, ગુંડો, લકંગો કે રક્તપિત્તિયો હશે, તો તેવા પતિમાં પણ ઇશ્વર સ્વરૂપ જોનારી ભારતમાં એક નહિ પણ અનેક નારીઓ થઈ ગઈ છે. સગલાંવસ્થામાં જંગલમાં મોકલી આપવામાં આવેલી સીતા તેમજ ભયંકર જંગલમાં દમયંતીને એકલી મૂકી ચાલી ગયેલા નળમાં, સીતા કે દમયંતીએ પતિનો દોષ નથી જોયો. વિશુદ્ધ અને દૈવી પ્રેમનું આ અનોખું સ્વરૂપ છે.

તેથી ઊલટું કુલટા સ્ત્રીઓના પતિરાજે તેમની પત્નીઓથી ત્રાસી જઈ સંન્યાસી બની ગયાના અગર સીધા કે આડકતરી રીતે પત્નીઓના પ્રાણ લઈ લીધાના અનેક દાખલાઓ આપણે ત્યાં જોવાના મળે છે. આ વસ્તુ એમ પૂરવાર કરે છે કે નારી જાતની સહન કરવાની અને દુઃખ પચાવવાની શક્તિ, પુરુષ જાત કરતાં ઉત્કૃષ્ટ કોટિની છે. જેની ગણતરી આ વિશ્વના મહાન માણસોમાં થઈ શકે એવા અબ્રહામલિંકન, મહાત્મા ટોલસ્ટોય, સોક્રેટીસ અને સંત તુકારામને કુલારબ પત્ની પ્રાપ્ત થયેલી અને એવી સ્ત્રીઓ સાથે પનારા પડવાને કારણે તેઓને અત્યંત સહન કરવું પડ્યું હોવા છતાં, આ સ્ત્રીઓનાં પતિરાજે તેમની પત્નીઓનાં દોષો પ્રત્યે ભારે નજરે જોયા વિના તો નથી જ રહી શક્યા. ટોલસ્ટોય તો મૃત્યુ વખતે પણ સ્પષ્ટ રીતે કહી ગયા હતા કે ‘ઈશ્વરની ખાતર મારા મૃતદેહની નજીક મારી પત્નીને આવવા ન દેજો.’ પુરુષ અને સ્ત્રીની પ્રકૃતિના આવા મૂળભૂત ભેદના કારણે જ આ સંસારમાં કદાચ પુરુષ કરતાં સ્ત્રી વધુ વંદનાને પાત્ર છે. બાકી તો સમગ્ર માનવ જાતના પરિપકવનું મૂળ સ્થાન તો આખરે સ્ત્રી જ છે ને!

ગુરુસ્વામીની પત્નીએ દર્શાવેલા રોપ પછી સમાધાનનું કામ સહેલું થઈ ગયું. તેમના વકીલ નાગાસ્વામીને પણ લાગ્યું કે તેની અસીલ બાઈ વિમાની પોલીસીની રકમ વસુલ કરવા ન્યાયકોર્ટમાં તો જવાની જ નહિ. એટલે મેં વકીલને કહ્યું કે તમામ પરિસ્થિતિ પછી પણ, પોલીસીની રકમના પચાસ ટકા એટલે પાંચ હજાર રૂપિયા તેમજ તેના અસીલની

શ્રીની રકમના રૂપિયા પણ કંપની આપવા તૈયાર છે. મારી અંગત સલાહ આપતાં વળી કહ્યું કે, મને એવો અનુભવ છે કે આવા ગૂંચવણ ભર્યા કેસોમાં ઘરમેળે પતાવટ થાય એ જ ઈષ્ટ છે, કારણ કે કોર્ટમાં વળી નવા નવા ઈસ્તુ ઊભા થાય છે અને તેનો અંત જ આવતો નથી.

બીજે દિવસે અમારી મદુરાની એક્ષિસે આવી મી. નાગાસ્વામી રૂપિયા પાંચ હજારનો એક તેમજ તેમની શ્રીના રૂપિયા અડીસો લઈ ગયા. કંપનીને પાંચ હજાર રૂપિયાનો ફાયદો થયો તેના આનંદ કરતાં, પેટ્રી પતિભક્ત બાઈને પાંચ હજાર રૂપિયા એછા મળ્યા તેનો મને ખેદ અને દુઃખ હતું. પરંતુ જે પરિસ્થિતિ અને સંજોગો ઊભા થવા પામ્યાં હતાં તેમાં આવી વ્યવસ્થા અનિવાર્ય હતી. મરનારે તબિયતની સાચી સ્થિતિ છૂપાવી કંપની સાથે ખરેખર છેતરપિંડી કરી હતી, કે કંપનીએ તકનો લાભ લઈ પેટ્રી બાઈને પાંચ હજારનું નુકસાન પહોંચાડ્યું, તે બાબત તે વખતે તેમજ આજે પણ મારા માટે કોયડા રૂપ જ રહી છે.

તે પછીના બીજા દિવસે પેટ્રી વિધવા સ્ત્રીનું તેના સદ્-ગત પતિ પ્રત્યેના પૂજ્ય ભાવનું સ્મરણ કરતો મદુરાથી જ્યારે મદ્રાસ જવા નીકળ્યો, ત્યારે કોઈ એ કહેલી નીચેની પંક્તિ મારા સ્મરણ પટ પર રમી રહી હતી :—

ઘેરી લીયે કંટક છેા ગુલાબને :

ના આંચ આવે કશી યે સુવાસને.

(‘આત્માનંદ પ્રકાશ’ ડિસેમ્બર ૧૯૬૯)

૨૨. માનવ અને દેવ

ઈ. સ. ૧૯૫૨ ના ૨૩મી ઓગસ્ટ અને શનિવારના દિવસની આ વાત છે.

પર્યુષણ પર્વનો સાતમો દિવસ હતો અને તે દિવસે મારે અકૃમનો ખીજો ઉપવાસ હતો. હું મારા નિવાસસ્થાનના પહેલા માળના અલાયદા રૂમમાં સવારના નવ વાગે વાંચી રહ્યો હતો ત્યાં મારી નાની પુત્રી ગલરાયેલી સ્થિતિમાં મારી પાસે આવી અને ગળગળા અવાજે કહ્યું : ‘બાપુજી ! જલદી ઉપર ચાલો, શશીકાંતલાઈને કાંઈક થઈ ગયું છે.’ હું તરત જ તેની સાથે ઉપર ચોથા માળે જ્યાં અમારું રહેઠાણ છે ત્યાં ગયો અને જોયું તો મારા મોટા પુત્ર શશીકાંત જેની ઉંમર તે વખતે પચીસ વર્ષની હતી, તેના અંગે અંગે ખેંચાતાં હતાં અને પથારીમાં સુતો સુતો સખત રીતે ધ્રૂજતો હતો. તાવ પણ સારા પ્રમાણમાં હતો. અમારી બાબુમાં જ ડૉ. હરિલાલ શાહ રહે એટલે તેમને તરત જ દવાખાનેથી બોલાવ્યા. તેણે આવીને પેનીસીલીન અને સ્ટ્રેપ્ટોમાઈસીનનું ઇન્જેક્શન આપ્યું. ડૉક્ટરે કહ્યું કે સખત શરદીના અંગે આમ એકાએક થઈ ગયું લાગે છે, પણ કશું લય જેવું અત્યારે તો નથી. વળી અગિયાર વાગે તેને છાતીમાં સખત શૂળ નીકળવા લાગ્યું અને પરિસ્થિતિ બગડતી લાગી એટલે ડૉ. હરિલાઈની સલાહ લઈ એમ્બ્યુલન્સ બોલાવી તેને તરત જ બોમ્બે હોસ્પિટલમાં ડૉ. કેલિયારના વોર્ડમાં દાખલ કરી દીધો.

પાર્શ્વનાથ લગવાનનાં અધિષ્ઠાયી દેવી શ્રી પદ્માવતી માતા પર મને અનન્ય શ્રદ્ધા, અને માતા કદી પુત્રનું અહિત ન થવા દે એવી અખૂટ આસ્થા, એટલે મુશ્કેલી અને મૂંઝવણોના પ્રસંગે હું હંમેશાં તેને શરણે જઈ નિશ્ચિંત બનું. મારી માતા તો મારી બાહ્યવયે જ સ્વર્ગવાસ પામ્યાં એટલે સમજણો થયો ત્યારથી માતાની અવેળમાં મેં પદ્માવતી દેવીને જ માતા રૂપે માની લીધાં. તે દિવસે મારે ઉપવાસ હતો એટલે જ્યાં લગી શંખેશ્વરજી પાર્શ્વનાથ જઈ ત્યાં પદ્માવતી માતાની મૂર્તિ પાસે અગિયાર શ્રીકૃષ્ણનું તોરણ ન બાંધું ત્યાં સુધી, પુત્રનો રોગ દૂર થાય એ અર્થે દૂધ તેમજ જેમાં દૂધ મિશ્રિત હોય તેવી તમામ વસ્તુઓના ત્યાગનો મનમાં સંકલ્પ કર્યો.

બોમ્બે હોસ્પિટલના ડોક્ટરને મેનીનજાઈટીસનો વહેમ ગયો એટલે પાકી ખાતરી કરવા બપોરે ત્રણ વાગે પછવાડેના ભાગમાંથી પંકચર કરી પાણી કાઢવાની બધી તૈયારી કરી, પણ ત્યાં જ ડૉ. કોહિયાર આવ્યા અને તેણે શરીર તપાસ્યા બાદ કહ્યું કે દર્દીની આવી પરિસ્થિતિના મૂળમાં શારીરિક દર્દ કરતાં મહદ્ અંશે માનસિક અવસ્થા જ જવાબદાર લાગે છે, અને તેણે પંકચર કરવા માટે એક દિવસ થોભી જવા કહ્યું. ત્રણ ચાર દિવસ સુધી તાવ ૧૦૨-૧૦૩ વચ્ચે રહ્યો પણ ચોથે દિવસે તાવ ઉતરી ગયો અને તા. ૩૦ મી ઓગસ્ટે તો તેને હોસ્પિટલમાંથી ઘેર આવવાની ડૉ. કોહિયારે રજા પણ આપી દીધી.

ચાનું મને ભારે વ્યસન, ઓફિસમાં જે જે મળવા આવે તેને માટે ચા મગાવું અને હું પણ તેની સાથે ચા લઉં.

એમ આવનારને ચા આપી દઈએ અને આપણે તેની સાથે ચા ન લઈએ તો વિવેક વિનયનો ભંગ થાય એવો ખોટો ભ્રમ હું સેવતો. માણસને સૌથી વધુ પ્રમાણમાં કોઈ છેતરતું હોય તો અન્ય કોઈ નહિ પણ તેનું પોતાનું મન જ છે. વિવેક અને વિનયના ખોટાં એાઠાં નીચે માડું મન પણ મને છેતરતું. ભૂતકાળની એ વાત યાદ કરું છું ત્યારે આજે તો સ્પષ્ટ જોઈ શકું છું કે મને ચાની વારંવાર જે તલપ થતી, તેની તૃપ્તિ કરવા વિવેક વિનયના બહાના નીચે મારી પાસે આવનારાઓ માટે હું અચૂક ચા મગાવતો, અને એ રીતે આવનારની નહીં પણ મારી પોતાની જ ચાની તલપ તૃપ્ત કરતો. ઓફિસમાં જ એ દિવસોમાં હું એાઠાંમાં એાઠા પાંચ સાત કપ ચા પીતો.

પણ દૂધ ન લેવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો એટલે ચા પી શકતો નહિ. મારા એક મિત્ર ડોક્ટરે દૂધ વિનાની ચામાં લીંબુ નીચોવી પીવાનો માર્ગ બતાવ્યો, પણ તેથી ચાની મારી ઇચ્છા તૃપ્ત ન થતી. આ પરિસ્થિતિમાંથી મુક્ત થવા માટે છેવટે શંખેશ્વરજી જઈ આવવાનો નિશ્ચય કર્યો.

તા. ૧૩-૯-૫૨ ના દિવસે જ્યારે કંપનીના કોઈક કામ માટે પાટડી દરબાર સાહેબને મળવા આણુ ગયો, ત્યારે ત્યાંથી પાછા ફરતાં મહેસાણા ઉતરી ગયો અને હારીજ રાતે અગિયાર વાગે પહોંચ્યો. હારીજ પહેલી જ વખત જવાનો એ પ્રસંગ. રાતે ધર્મશાળામાં સૂઈ રહ્યો અને વહેલી સવારમાં ઉઠી ઉપાશ્રયમાં તે વખતે ત્યાં ખીરાજતા શ્રી. મહેન્દ્રવિજય મુનિરાજને મળવા ગયો. ચોમાસાના ચારેક માસ દરમિયાન વિરમગામથી કે હારીજથી શંખેશ્વરજી જવાની બસ તે વખતે બંધ રહેતી.

પૂ. મુનિરાજને શંખેશ્વરજી જવા માટેની વાત કરી, તેથી તેઓએ કોઈ છોકરા સાથે મને ત્યાંના શેઠ શ્રી. રમણીકલાલ જેયંદને ત્યાં મોકલાવ્યો, અને તેણે આવવા જવાના રૂપિયા દશના ભાડાથી એક ગાડાની સગવડતા કરાવી આપી.

હારીજથી સવારના આઠ વાગે ગાડામાં બેસી શંખેશ્વરજી જવા રવાના થયો અને લગભગ બપોરે એક વાગે ત્યાં પહોંચ્યો. મંદિરના કમ્પાઉન્ડમાં દાખલ થતાં પહેલાં જ એક દુકાને અગિયાર શ્રીકૃષ્ણનું તોરણ પદ્માવતી માતાની દેરીએ આંધી શકાય એ રીતે તૈયાર કરવાનું કહી દીધું અને પછી પૂજા કરી, તોરણ આંધવાની ક્રિયા પૂર્ણ કરી અનન્ય ભક્તિ ભાવે જ્યારે પદ્માવતી માતાની મૂર્તિ સામે બે હાથ જોડી ઉભો રહ્યો, ત્યારે મારા આંતર મનમાં કોઈ નવો પ્રકાશ પ્રગટ્યો. પરંતુ એ પ્રકાશના કારણે મને મારી બંધ માટે શરમ અને આઘાત થયાં. મને લાગ્યું કે પદ્માવતી માતા પ્રત્યે ભાવ અને ભક્તિ દેખાડવાના ઓઠા નીચે, આ તો માત્ર છેતરપિંડી જ કરી છે. શંખેશ્વરજી જવાની ભીતરમાં માતા પ્રત્યેની ભક્તિ નહિ પણ સાચી વાત તો આની તાલાવેલી હતી. પછી તો આ આખીયે વાત મને એક પ્રકારના સોદા જેવી લાગી. પદ્માવતી માતાએ મારા પુત્રને રોગમાંથી મુક્ત કરવો, તેના બદલામાં મારે શંખેશ્વરજી જઈ તેમની સમક્ષ અગિયાર શ્રીકૃષ્ણ ધરવાં, અને તેના બાન તરીકે એ ક્રિયા પૂર્ણ થતાં સુધી મારે દૂધનો ઉપયોગ ન કરવો, આવો જ અર્થ મેં કરેલા સંકલ્પમાંથી નીકળતો હતો. મને થયું કે માતા અને પુત્ર વચ્ચે આવા પ્રકારનાં કરાર થતા કદી સાંભળ્યા છે ? માતા તો પુત્રની

જરૂરિયાત શક્ય હોય ત્યાં સુધી કોઈ પણ જાતની શરત વિના જ પૂરી પાડે છે. આમ છતાં પુત્ર જો કોઈ પણ શરત કરવા તૈયાર થાય, તો તેનો અર્થ એટલો જ કે પુત્રમાં માતા પ્રત્યે શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસનો અભાવ છે. આમ થશે તો આમ કરીશ એ વાત જ ધંધાદારી સોદા જેવી છે અને તેમાં ભક્તિ, શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસનો સદંતર અભાવ છે. આપણા દેવ-દેવીઓ જેને માટે આપણને સંપૂર્ણ માન, પ્રેમ અને ભક્તિ ભાવ હોય તેની સાથે આવા સોદા કરવા તે તો એક પ્રકારની ચોકખી છેતરપિંડી જ કરવા જેવું છે.

તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ તો દેવ-દેવીઓની સહાય શોધવી એ પણ એક પ્રકારની પરાધીનતા અને કંગાલતા છે. ભ. મહાવીરના જીવનની એક વાત છે. દીક્ષાના પ્રથમ દિવસે કુમાર ગામે, ગામની બહાર ભગવાન મહાવીર ધ્યાનસ્થ દશામાં હતા ત્યારે, એક ગોવાળિયો બળદની રાશ ઉપાડી ભગવાનને મારવા દોડ્યો, એ વખતે ભગવાનને બચાવવા ઇન્દ્ર ત્યાં દોડી આવ્યા પણ ભગવાને તેને સ્પષ્ટ ભાષામાં કહી દીધું કે : “હે ઇન્દ્ર! કર્મ ક્ષયના માર્ગમાં ખીજત કોઈની મદદ કામ લાગતી નથી. મારા પૂર્વ કર્મોના ક્ષય મારે તેના કૃણ ભોગવીને જ કરવો પડવાનો છે, માટે તારે આ પ્રકારે મારી પાછળ ફરવાનું કોઈ પ્રયોજન નથી.” વગર ઇચ્છાએ સામેથી દેવની આવતી મદદનો ભગવાને જ્યારે અસ્વીકાર કર્યો છે, ત્યારે ધંધાદારી દૃષ્ટિની માફક આપણે દેવોની સહાય શોધવા જાત જાતના પૂજનો અને વિધિ વિધાનો કરીએ છીએ, એ હકીકત ભગવાનના અને આપણા જીવન વચ્ચે કેવી કરુણ અસંગતતા બતાવે છે !

આપણે ત્યાં શાલિલદ્ર અને લદ્રા માતાની બહુ પ્રચલિત કથા છે. માતા અને પુત્રને દેવલોકમાંથી દરરોજ નવ્વાણું પેટીઓ આવતી, પરંતુ તેમાં કોઈ જગ્યાએ એવો ઉલ્લેખ નથી આવતો કે માતા અને પુત્રે દેવને પ્રસન્ન કરવા મહા-પૂજન કે કોઈ ખીજ સાધના કરી હોય. કથા એવી છે કે શાલિલદ્રનો પિતા જેને પત્ની અને પુત્ર પ્રત્યે અત્યંત રાગ હતો, તે મૃત્યુ બાદ દેવલોકમાં ગયો અને રાગના કારણે આવી પેટીઓ દરરોજ ત્યાંથી મોકલતો હતો. એટલે આમાંથી જે તત્ત્વ બ્રહ્મણ કરવાનું છે તે તો એ છે કે આપણે આપણા પુરુષાર્થ દ્વારા એવું શુભ કર્મ કરવું કે જેથી આપણને જરૂરી વસ્તુ માટે ભીખ માગવા જવાને બદલે એ વસ્તુ જ આપણા બારણાં ખખડાવતી આપણે ત્યાં આવે.

દેવો કે દેવીઓને પૂજન, ક્ષુદ્ર માનતા કે બાધા દ્વારા નથી રીઝવી શકાતાં. એમને રીઝવવા તો આપણે આપણા ચારિત્રનું ઘડતર ઉત્કૃષ્ટ કોટિનું કરવું જોઈએ. તેથી જ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું છે કે દેવો પણ નિર્મળ અને સુંદર (બ્રહ્મચર્યપાલનના અર્થમાં) ઉત્કૃષ્ટ કોટિનાં ચારિત્રશીલ બ્રહ્મચારીને વંદન કરે છે અર્થાત્ તેઓના દાસ બને છે.

આખરે દેવો પણ કર્માધીન છે. દેવલોકનું તેમનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં એક સેકન્ડ પણ તેઓ દેવલોકમાં રહી શકતા નથી. કર્માનુસાર દેવો અને દેવીઓને પણ ખીજ યોનિમાં જન્મ લેવો પડે છે, કારણ કે દેવલોકમાંથી આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં કોઈનો મોક્ષ થઈ શકતો નથી. દેવો અને દેવીઓની સહાય વિના આપણે ન જ રહી શકતાં હોઈએ તો, દુઃખ અને

આપત્તિના પ્રસંગે આપણે જરૂર તેમને પ્રાર્થના કરી શકીએ કે હે દેવો ! હું જે ભોગવી રહ્યો છું તે મારા પોતાના જ કર્મોનું ફળ છે. ઉદયમાં આવેલા કર્મના એ ફળોને હવે આર્ત કે રોદ્ર ધ્યાન વિના સમભાવ અને શાંતિપૂર્વક ભોગવવાની મને શક્તિ અને બુદ્ધિ આપો, કે જેથી નવાં કર્મ બાંધ્યા સિવાય મારા કર્મની નિર્જરા થઈ શકે.

જીવલેણ માંદગીને આપણે આફત અને આપત્તિરૂપ માનીએ છીએ, પરંતુ તેમાંથી પણ માનવી બોધપાઠ લઈ શકે છે. દીનબંધુ એન્ડુએ એક ઠેકાણે લખ્યું છે કે : “ શાંતિ નિકેતન હું હતો ત્યારે મને કોલેરા થયો હતો. હું મૃત્યુની એકદમ નજીક પહોંચી ગયો હતો, એમ જ કહો કે ઘણા દિવસો સુધી મૃત્યુનાં બંધ બારણા પર પડી રહ્યો. એ સમયે હું અંતર્મુખ બની આત્માની શાંતિનો અદ્ભુત પાઠ બુદ્ધ પરમ પિતા પાસેથી શીખ્યો.”

દુઃખ, આઘાત કે વેદનાની લાગણીથી ગભરાવાનું કે ભય પામવાનું કશું કારણ નથી. માનવી પર દુઃખના ઘા પડે તેનું કારણ તેનામાં કાંઈક ખરાબ તત્ત્વ છે એમ માનવું યથાર્થ નથી. એકાન્તે એમાં પાપનો ઉદય છે એમ પણ માની શકાય નહિ. માણસ જ્યારે અનિત્ય, નાશવંત અને અશાશ્વત વસ્તુની પાછળ દોડે છે, ત્યારે આ વાતનું તેને ભાન કરાવવા અને તેની સાન ઠેકાણે લાવવા આવું બધું બને તો તેમાં ખોટું શું છે? તેથી જ ખલિલ ગિબ્રાને કહ્યું છે કે : “ તમારા જ્ઞાન ઉપર આજી ગયેલું જડત્વનું પડ દૂર કરવા માટે, તમને જે

એક વસ્તુ કુદરત તરફથી આપવામાં આવે, એ તમારી વેદના છે.”

જીવનને તેના યથાર્થ સ્વરૂપમાં સમજવાની બુદ્ધિ અને જીવન જીવવાની સાચી કળા માણસને સુખ દ્વારા નહિ પણ દુઃખના માર્ગે જ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી કોઈ એ કહ્યું છે કે દુઃખં સત્યં, સુખ માયા, દુઃખં જન્તો : પરં ઘનમ્ અર્થાત્ દુઃખ છે સત્ય, સુખ માયા; દુઃખ એ જંતુનું પરમ ધન છે. એટલે દુઃખના પ્રસંગોમાં દેવોના પૂજન દ્વારા તેમની સહાય શોધવા નીકળી પડવું એ માનવજાત માટે શોભારૂપદ નથી. જાતજાત અને ભાતભાતનાં પૂજનોની શોધ કરી આપણા દેવદેવીઓ પ્રત્યે બહુમાન બતાવવાને બદલે, આપણે તેને દુઃખ દૂર કરાવવા અગર સુખ માટેના મામુલી દલાલો બનાવી રહ્યા છીએ, અને એ રીતે દેવોની ભક્તિ કરવાને બદલે એક રીતે તેઓ સાથે અપમાનજનક રીતે વર્તી રહ્યા છીએ.

દુઃખથી દૂર ભાગનારા અને સુખ તથા આનંદની પાછળ દોડનારા માટે જર્મન કવિ ગેટેએ એક સુંદર વાત કહેતાં કહ્યું છે કે ‘સુખ એ તો પ્રભુએ અજ્ઞાનીઓને આપેલી બક્ષિસ છે, જ્યારે દુઃખ એ તો જ્ઞાનીઓનો વારસો છે.’ સુખ મનુષ્ય સ્વભાવમાં જે કાંઈ નિર્બંધ અને અસ્થિર અંશો છે તેને ઉત્તેજનાર વસ્તુ છે, જ્યારે દુઃખ માનવીમાં જે કાંઈ સખળ ને અચળ અંશો છે તેમને ઉત્તેજે છે. એક વિદ્વાન પુરુષે કહ્યું છે કે ‘આનંદ મનુષ્યની દુઃખ સહન કરવાની શક્તિનો નાશ કરી અંતે તો એને દુઃખમાં જ ડુબાડે છે.’ જૈન શાસ્ત્રોમાં દેવલોકમાં દેવોનાં સ્વવનકાળે તેને થતા આઘાત અને વેદનાનું

જે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તે આખેદૂળ આ પ્રમાણેનું જ છે. કોઈએ સાચું જ કહ્યું છે કે ઈશ્વર માણસને શોક એટલા માટે આપે છે કે, એના દ્વારા એ વધુ સુંદર, વધુ પવિત્ર બને. માણસ જાતને આનંદ કરતાં વધુ મોટી ભેટ શોકની મળી છે. પશ્ચિમના એક વિદ્વાન પુરુષે પણ આજ અર્થમાં કહ્યું છે કે Meritorious are those who experience grief. આપણે પણ કહીએ જ છીએ કે પુણ્યવંતો હિ દુઃખમાજો ભવન્તિ. એટલે દુઃખમાં દેવો કે દેવીઓની પાછળ પડવું એ જરાએ ઉચિત નથી.

(‘આત્માનંદ પ્રકાશ’ કૃષ્ણચારી, ૭૦)

૨૩. લક્ષ્મીપૂજન

દિવાળીના દિવસે વેપારીઓ લક્ષ્મીપૂજન કરે છે અને નવા ચોપડામાં જૈન વેપારીભાઈઓ મથાળે લખે છે કે : 'ગૌતમસ્વામીની લખિંધ હોજો', 'શાલિભદ્રની સિદ્ધિ હોજો', 'અભયકુમારની બુદ્ધિ હોજો', 'કચવન્ના શેઠનું સૌભાગ્ય હોજો', આમ આવી બધી માગણીઓ છે તેા ઉત્તમ પ્રકારની; પરંતુ કર્મશાસ્ત્રના નિયમો અનુસાર માનવીને માગવાથી કશું મળતું નથી. માનવીને તેના કર્માનુસાર બધું મળે છે, એટલે એને જેની જરૂર હોય તેને અનુરૂપ કર્મ કરવું જોઈએ. કર્મ એ યૌદ્ધગલિક વસ્તુ છે. જે વસ્તુ જોઈએ, તેને અનુરૂપ પુરૂષાર્થ કરવાથી તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. પશ્ચિમના દેશોની પ્રજા પણ હવે Law of cause and effect અર્થાત કાર્ય-કારણના નિયમમાં માનતી થઈ ગઈ છે. વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે ઇચ્છા નહિ પણ ઉપાસનાની આવશ્યકતા છે.

ગૌતમસ્વામીએ અનેક લખિંધઓ પ્રાપ્ત કરી હતી, પણ તેની પાછળ મહાન તપની આરાધના હતી. તપ કર્યા સિવાય ચોપડામાં 'ગૌતમસ્વામીની લખિંધ હોજો' એમ લખવા માત્રથી કાંઈ લખિંધઓ પ્રાપ્ત થતી નથી. આવા શુદ્ધ તપની સાથેસાથ સ્વસ્થતા, પ્રસન્નતા અને વિશુદ્ધતા આપોઆપ આવતાં જ બાય છે. આવા તપસ્વીઓ ઇચ્છે કે ન ઇચ્છે તેા પણ લખિંધઓ તેને પ્રાપ્ત થાય જ છે.

શાક્ષિભદ્રની સિદ્ધિના મૂળમાં તેની દાનવૃત્તિ કારણરૂપ હતી. પૂર્વજન્મમાં જ્ઞાન અને સંસ્કાર ન હોવા છતાં, માતા પાસે રડી રડીને ખાવા માટે તૈયાર કરાવેલી ખીર, જરાએ આંચકો ખાધા સિવાય મુનિરાજના પાત્રામાં ઉદ્ધાસ અને ભાવપૂર્વક વહોરાવી દીધી હતી. રિદ્ધિ કે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા અર્થે તેણે આ ક્રિયા કરી ન હતી. પણ ભક્તિભાવે તેણે આ કાર્ય કર્યું અને તેના ક્ષણરૂપે રિદ્ધિ-સિદ્ધિ ન ઇચ્છી હોવા છતાં ખીજા જન્મમાં તેને તે પ્રાપ્ત થયા. તમે જે ખી વાવો તેનાં ક્ષણ તમને મળે છે જ.

અભયકુમારની બુદ્ધિના મૂળમાં તેની પિતૃભક્તિ કારણરૂપે હતી. જન્મથી જ વિરક્ત હોવા છતાં તેના પિતા શ્રેણિક પ્રત્યે તેના ભક્તિ ભાવ અનન્ય અને અપૂર્વ હતા. સંયમી, તપસ્વી અને ત્યાગી હોવા છતાં અભયકુમારે પોતાના પિતાની કોઈ પણ ઇચ્છાને અતૃપ્ત રહેવા દીધી ન હતી.

કચવન્ના શેઠના સૌભાગ્યની માગણી કરનારાઓમાંથી ઘણા વેપારીભાઈ એને તેના જીવનની માહિતી પણ નહીં હોય. રાજગૃહીમાં ધનેશ્વર નામના શેઠને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થયો, અને તેનું નામ કૃતપુણ્યક પાડ્યું. પુણ્ય કરીને, પુણ્ય ભોગવવા જ બાળક જન્મ્યો, એટલે તેનું કૃતપુણ્યક નામ યથાર્થ જ હતું. બાળક જન્મથી જ નિર્વિકારી અને નિષ્પાપી. એકનો એક પુત્ર હોવાથી અને સાધુઓના સંગમાં રહેતો બેઈ માતાપિતાને ભય લાગ્યો કે રખેને પુત્ર સાધુ થઈ બંધ! ભૌતિક સુખો અને વૈભવથી દૂર નાસતાં હોવા છતાં ભોગાવતી કર્મો તો ભોગવે જ છૂટકો. પિતાએ પુત્રને વૈભવ અને વિદ્યાસના

માર્ગે દોરવવા વારાંગનાની સોબત કરાવી. ધનનો નાશ થતાં વારાંગનાની પ્રીતિનો પણ અંત આવ્યો. પૂર્વજન્મના કર્મોદયના કારણે કૃતપુણ્યકને ધનાશેઠના મૃત્યુ પામેલા પુત્ર જિનદત્ત-શેઠની સંતાન વિહીન ચાર પત્નીઓના પતિદેવ તરીકે રહેવાનું થયું. બાર વરસના આવા દાંપત્ય જીવનના અંતે ચાર પુત્રોનો પિતા થયો. પછી તો શ્રેણિકના રાજ્યનો અમુક ભાગ મળ્યો અને તેની પુત્રી મનોરમા સાથે લગ્ન પણ થયાં. પોતાના પૂર્વજન્મની હકીકત અને સંસારની વિચિત્રતાનું સ્વરૂપ લગવાનું મહાવીર પાસેથી સમજાણું અને સંસાર પરથી દિલ ઉઠી ગયું. કૃતપુણ્યક શેઠે બધું છોડી દીક્ષા લીધી. ચોપડામાં લખાતાં ક્યવન્ના શેઠ એ આ જ કૃતપુણ્યક શેઠ. એનું સૌભાગ્ય ઉત્તમ પ્રકારનું હતું તેમાં શંકા નથી, પણ અંતે તો એ સૌભાગ્યને છોડી તેમણે ત્યાગ-તપ-સંયમનો માર્ગ સ્વીકાર્યો. ચોપડામાં ક્યવન્ના શેઠનું સૌભાગ્ય માગનારાઓએ તેઓ ક્યવન્ના શેઠના પૂર્વાર્ધ કે ઉત્તરાર્ધ જીવનનું સૌભાગ્ય માગે છે તે જરા સમજી લેવું જોઈએ. કારણ કે ઉત્તરાર્ધ જીવનના સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં કોઈ બદતનો અંતરાય નથી. દરેક વેપારી પોતે આજે પણ એ માર્ગે જવા મુક્ત છે.

આવા મહાન આત્માઓએ રિદ્ધિ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરેલી, તેવી રિદ્ધિ સિદ્ધિની માગણી કરતી વખતે તેમના અને આપણા જીવન જીવવાની પદ્ધતિ વચ્ચે કેવી અને કેટલી સુસંગતિ રહેલી છે, તેનો આપણે વિવેકપૂર્વક વિચાર કરવો જોઈએ. ઇચ્છા મુજબ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિમાં સાચું સુખ નથી, પરંતુ સાચું સુખ તો ઇચ્છાના અભાવમાં જ રહેલું છે. મહાન લઙ્ઘિઓ,

રિદ્ધિ સિદ્ધિ અને અપરિમિત સુખો મળ્યાં છતાં, એમના અધિકારીઓએ એ બધામાં ન રાચતાં, તેને છોડી ત્યાગ-તપ-સંયમનો માર્ગ સ્વીકાર્યો હતો. સુખ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોવા છતાં, અને તે માટે દરેક દિવાળીએ માગણી કરવા છતાં શા માટે હંમેશાં આપણને દુઃખ, ચિંતા, ઉદ્વેગ અને અશાંતિ અનુભવવાં પડે છે ? ચોપડાના સરવૈયામાંથી આ હકીકત ન સમજી શકાય. ધર્મ સંબંધમાં મોટી મોટી વાતો કરતા હોવા છતાં આપણે દિવસે દિવસે ધર્મથી વિમૂઘ થતા જઈએ છીએ અને આ કારણે જ દુઃખ, ચિંતા, ઉદ્વેગ અને વ્યાકુળતા આપણે અનુભવવાં પડે છે. આ બધું આપણા જ કૃત્યનું પરિણામ છે અન્ય કાંઈ નથી.

આ રીતે દિવાળી વખતે આવક જાવકનું સરવૈયું કરી ચોપડા પૂજન કરનાર વેપારી પોતાની જીવન પદ્ધતિનું પણ સરવૈયું કાઢે અને આ દ્રષ્ટિનો ખ્યાલ રાખી અન્ય જનોને ‘સાલ મુખારક’ કરે એ જરૂરનું છે.

(સેવાસમાજ, તા. ૧-૧૧-૭૦)

૨૪. ભાવના—ભવનાશિની

દીક્ષા લીધા પછીના અગિયારમા વર્ષે ચાતુમાસ અર્થે ભગવાન મહાવીર વૈશાલીનગરીના સમર નામના ઉદ્યાન તરફ જઈ રહ્યા હતા. એ માર્ગેથી ભગવાનના પસાર થયા બાદ વૈશાલીના જૂના નગરશેઠ જિનદત્ત તે જ રસ્તે કોઈ કામ પસાર થઈ રહ્યા હતા, ત્યારે તેમણે ભગવાન મહાવીરના ચરણની રેખાઓ જોઈ વિચાર્યું કે નક્કી આ માર્ગેથી કોઈ મહાન ચક્રવર્તી અગર તીર્થંકર હમણાં જ પસાર થયેલા દેખાય છે. એ મહામાનવની શોધ અર્થે જિનદત્ત શેઠ પગલે પગલે આગળ વધ્યા અને સમર ઉદ્યાનમાં ભગવાન મહાવીરને ધ્યાનસ્થ જોડેલા જોઈ તેના ચિત્તમાં પ્રસન્નતા છવાઈ ગઈ. જિનદત્ત શેઠને ખાતરી થઈ ગઈ કે અવશ્ય આ તીર્થંકરનો જીવ છે અને ભગવાનને ભાવપૂર્વક વંદન કર્યાં. ભગવાન મહાવીરનો એ સાધના કાળ હતો અને તે ઉદ્યાનમાં એ વખતે ભગવાને ચાર માસના ઉપવાસનું ઉગ્ર તપ કર્યું હતું.

જિનદત્ત શેઠના જીવન પાછળ પણ એક ઇતિહાસ હતો. એક વખત તેઓ વૈશાલીના નગરશેઠ હતા. વિપુલ ધન વિના નગરશેઠ ન બની શકાય અને ધન પ્રાપ્ત કરવામાં અને તેને સાચવી રાખવામાં અનેક કાવાદાવા કરવા પડતા, જે જિનદત્ત શેઠના સ્વભાવ અને પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ હતું. જિનદત્ત શેઠે નગરશેઠાઈ છોડી દીધી અને નિષ્પાપ માર્ગે જે કાંઈ પ્રાપ્ત થતું

તેમાં સંતોષ માન્યો. વિપુલ ધન ચાલી જતાં જિનદત્ત શેઠને લોકો જીર્ણશ્રાવક તરીકે ઓળખવા લાગ્યા. ધન પ્રાપ્ત થતાં નાથિયામાંથી જેમ નાથાલાલ શેઠ બની જવાય છે, તેમ ધન જતાં નાથાલાલ નામનું પરિવર્તન પણ નાથિયામાં જ થઈ જાય છે. જીર્ણશ્રાવકની ખાબતમાં પણ લગલગ આમ જ બન્યું હતું. વિપુલ ધન અને વૈલવનો ક્ષય થતાં નામનો પણ ક્ષય થઈ જાય છે. આ રીત જગતમાં આજની નથી, અનાદિકાળથી આવી જ રીત ચાલુ રહેલી જોવામાં આવે છે.

હવે જીર્ણશ્રાવક દરરોજ પ્રાતઃકાળે ધ્યાનમગ્ન બેઠેલા ભગવાન મહાવીર પાસે વંદના અર્થે જવા લાગ્યા અને પાછા ફરતી વખતે વિનંતી કરતા કે: ‘પ્રભુ! આજે મારા ઘેરે ગોચરી લેવા જરૂર પધારજો.’ જીર્ણ શેઠને ભગવાન તરફથી તો કશો પ્રત્યુત્તર ન મળતો. પણ તેમ છતાં તેને ખાતરી થઈ ગઈ કે ભગવાનની ઉચ્ચ તપશ્ચર્યા પૂરી થતાં પારણાને દિવસ જરૂર માડું આંગણું પાવન કરશે. એક, બે, ત્રણ અને ચાર માસ પૂરા થયા. ચાતુર્માસનો અંત આવ્યો એટલે વળતે દિવસે પ્રાતઃકાળે વંદન કરી વિનંતી કરતાં જીર્ણશ્રાવકે ભગવાનને કહ્યું: ‘પ્રભુ! મને લાગે છે કે આજે આપના પારણાને દિવસ છે અને તેથી મારા પર અનુગ્રહ કરી આપ જરૂર મારે ત્યાં ભિક્ષા લેવા પધારજો.’

જીર્ણ શ્રાવકનું હૃદય આજે અત્યંત પ્રસન્ન હતું. ભગવાન તેને ત્યાં ચોક્કસ ગોચરી લેવા પધારશે એવા વિચારથી તેનું ચિત્ત આનંદવિભોર બની ગયું હતું. જે શેરીમાં પોતાનું મકાન હતું ત્યાં તેણે પાણી છંટાવ્યું અને રસ્તામાં આસો-

પાલવનાં તોરણ બંધાવ્યાં. ઘેરે અનેક પ્રકારના સ્વાદિષ્ટ ખાદ્ય પદાર્થો તૈયાર કરાવ્યા અને ચાતક પક્ષી આતુર થઈ જેમ વર્ષાની રાહ જીવે છે, તેમ પોતાના ઘરની પાસે ઉભા રહી જીર્ણ શ્રાવક લગવાન મહાવીરના આવવાની રાહ જોવા લાગ્યા. જીર્ણશ્રાવક પોતાના મનોમનમાં વિચારી રહ્યા હતા: ‘અહાહા! આજનો દિવસ કેવો પવિત્ર! આજે મારા ગરીબના આંગણે તીર્થ’કર લગવાન પધારશે, મારું આંગણું એમની ચરણરજથી આજે પવિત્ર થશે. ખરેખર! આજે મારું મહાન સહસ્રાગ્ય બગ્યું, નહિ તો આવા તીર્થ’કર લગવાનના પાતરામાં મારા હાથે ગોચરીના પદાર્થો ક્યાંથી પડે? ચાર ચાર માસ સુધીની વિનંતીનું ફળ આજે પ્રાપ્ત થશે.’ જીર્ણશ્રાવક આવી સુંદર ભાવના ભાવતા ભૂતકાળમાં સરી પડ્યા. ધનવાન હતા ત્યારે જમણા હાથની અનામિકામાં એક મહામૂલ્યવાન હીરાની મુદ્રિકા પહેરતા અને હીરાના તેજથી હાથ શોભી બેઠો. જીર્ણ શ્રાવકે પોતાનો જમણો હાથ જોયો કરી મનોમન કહ્યું: ‘અરે જીવ! હીરો તો કોલસાની ખાણમાંના કોલસાનો સંગાથી. એવો એકેન્દ્રિય જીવ મારા જેવા પંચેન્દ્રિય માનવીને શું સુંદર બનાવી શકે? આ હાથ તો આજે જ્યારે લગવાન મહાવીરના પાતરામાં ગોચરીના પદાર્થો મૂકશે ત્યારે ખરેખર સુંદર બની જશે. અરે! માત્ર મારો હાથ જ શા માટે? મારો સમગ્ર દેહ અને આત્મા સુદ્ધાં સર્વાંગ રીતે સુંદર બની જશે!’ આમ જીર્ણ શ્રાવકનો આત્મા જ્યારે આનંદ વિભોર બની ભક્તિ-ભાવમાં નાચી રહ્યો હતો, ત્યારે આકાશમાં દેવદુન્દુભીનો નાદ થયો અને ‘અહોદાન’ નો ધ્વનિ ગાજી બેઠ્યો. દેવદુન્દુભીનો

નાદ સાંભળતાં જીર્ણશ્રાવકની આગળ અને આગળ વધતી શુભ ભાવધારા તૂટી પડી. એના આઘાતનો પાર ન રહ્યો, પણ તે તો સમ્યક્દષ્ટિ શ્રાવક હતો. પોતે જ પોતાના મનને સાન્ત્વન આપતાં કહેવા લાગ્યો: 'લગવાન તો વીતરાગ કહેવાય, એને તો સર્વ જીવ સમાન ! લગવાનને કાંઈ માનવી માનવી વચ્ચે વળી ભેદભાવ હોય ? એમાં લગવાનની કૃપાદષ્ટિનો દોષ નથી, દોષ તો મારા ભાગ્યનો છે. કોઈ પણ વસ્તુની ઈચ્છા કરીએ પણ એ ઈચ્છાને અનુરૂપ આપણું કર્મ ન હોય તો એવી ઈચ્છા ક્યાંથી ફળે ?'

[૨]

ચાર માસનું ઉમ્મ તપ કરી લગવાન તે દિવસે ભિક્ષા લેવા માટે નીકળ્યા હતા તો ખરા, પણ વચમાં વૈશાલીના નગરશેઠ અભિનવની હવેલી આવી અને ભિક્ષા અર્થે લગવાન ત્યાં ગયા. અભિનવ શ્રેષ્ઠિનું મૂળ નામ તો અભયંદ્ર હતું, પણ પાસે ધન થયા પછી એવું નામ તે કાંઈ શોભે ? એટલે અભયંદ્રનું અભિનવમાં નામાંતર થયું હતું. પછી તો તેને નગરશેઠનું ણિરૂદ્ધ પણ મળ્યું હતું. નગરશેઠ થવા માટે ત્યાગ-તપ-સંયમની જરૂર નથી પડતી, એમાં જરૂર પડે છે વિપુલ ધનની. અભિનવ શ્રેષ્ઠિની પાસે ધનનો કોઈ પાર ન હતો. તેની હવેલીમાં અનેક પ્રકારનાં સહાનુભૂતો આલતાં હતાં અને ઘર આંગણે અનેક ગરીબજનો તેમજ ભિક્ષુકોની લાઈન લાગતી. આમ છતાં આ બધું માત્ર બાહ્ય દેખાવરૂપ હતું અને તેની પાછળનો મુખ્ય હેતુ તો પોતાની વાહવાહ યોલાવવાનો હતો. દાન તો ઘણું કરતો પણ તેના હૃદયમાં અનુકંપાનું નામ

નિશાન ન હતું. અંતર જુઓ તો કૌરુ ધાકેર પણ આહ્ય આડંબરનો કોઈ પાર નહિ.

આવા શ્રેષ્ઠિને ત્યાં ભગવાન જ્યારે ભિક્ષા અર્થે ગયા ત્યારે અભિનવ શેઠ ગાદી તકિયા પર મોઢામાં પાન ચાવતા ચાવતા આરામથી બેઠા હતા. અનેક ભિક્ષુકોની માફક આ પણ ભિક્ષુક છે એમ શેઠશ્રીને પ્રથમ વિચાર આવ્યો, પણ ભગવાનના તેજની તેના પર અસર થઈ એટલે ગુસ્સે ન થતાં ઘરમાંથી દાસીને બોલાવી, આવેલા ભિક્ષુક એટલે ભગવાનને ઘરમાં જે કાંઈ હોય તે આપવા આજ્ઞા કરી. મોટા ધનવાનોને ત્યાં જે નોકર ચાકરો હોય છે તે વળી ધનવાનોને માથે પછાડવા જેવા હોય છે અને એવા નાલાયક હોવાના કારણે જ નોકરી માટે તેની પસંદગી થયેલી હોય છે. ભૂલેચૂકે કોઈ સારો કે સાચો માનવી તેમને ત્યાં નોકર તરીકે રહી જાય, તો પણ તે લાંબો ટાઈમ ટકી શકતો નથી. ધનનો કોઈ આવાજ પ્રકારનો પ્રભાવ હોય છે.

વેઠ ઉતારતી હોય તેમ દાસી રસોડામાંથી અડદના બાકળા જે તૈયાર હતા તે લઈ આવી અને પાતરામાં વહોરાવ્યાં. ભગવાન અડદના બાકળા વહોરી જેવા હવેલીની બહાર પગ મૂકે છે ત્યાં તરત જ ચમત્કાર થયો. આકાશમાં દેવ-દુન્દુભીનો નાદ થયો અને ‘અહોહાન’, ‘અહોહાન’નો ધ્વનિ સંભળાયો. ત્યાં તો તરત જ પુષ્પઆદિ પાંચ વસ્તુઓની વૃદ્ધિ થઈ. અભિનવ શેઠને પછી તો તરતજ ભાન થયું કે આ કોઈ સામાન્ય ભિક્ષુક નથી, આ તો કોઈ મહાન વિભૂતિ લાગે છે. અભિનવ શેઠને થયું કે આવી મહાન વિભૂતિને માત્ર

બાકળા વહોરાવ્યા એવું લોકો જાણુશે તો પોતે ટીકાપાત્ર બનશે. તેથી દાસીને બોલાવી આજ્ઞા કરી કે કોઈ પૂછે કે શું વહોરાવ્યું તો કહેવું કે મેં જાતે ખીર વહોરાવી છે. પછી તો લોકો અભિનવશેઠને ત્યાં લગવાનનાં તેને ત્યાં પગલાં થયાં એ અર્થે અભિનંદન આપવા આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે ‘લાઈ! મોટાનાં નસીબ પણ મોટાં હોય ને! મહાપુણ્યના ઉદય વિના કાંઈ આવો લાભ પ્રાપ્ત થઈ શકે? જીર્ણશ્રાવક લગવાનની રાહ જોતો ઘેરે ઊભો જ રહ્યો, પણ અકકર્મીના પડિયા કાણાં શું કાંઈ અમસ્તું કહેવાયું હશે!’ અભિનવ શેઠ પણ સૌના મોઢે કેવા અપૂર્વ ભાવથી પોતે લગવાનને પોતાના હાથે ખીર વહોરાવી, તે વાત કહેતાં થાકતો જ નહીં.

થોડા દિવસો બાદ લગવાન પાર્શ્વનાથની પરંપરાના એક મહા જ્ઞાની મુનિને વૈશાલીમાં આવવાનું બન્યું, ત્યારે ગામલોકોએ અભિનવશેઠની બડાઈની વાતો કરતાં તેમને કહ્યું: ‘અમારા ગામના નગરશેઠ કેવા ભાગ્યશાળી! થોડા દિવસો પહેલાં ચાર માસના ઉપવાસી એવા મહા તપસ્વી લગવાન મહાવીરને ગોચરી વહોરાવવાનો લાભ તેને પ્રાપ્ત થયો. જીર્ણશ્રાવકને એ લાભ લેવાની તીવ્ર ઇચ્છા હતી, પણ ગરીબના નસીબ ગરીબ જ હોય ને! આવો મહાન લાભ તો પુણ્યશાળીને જ પ્રાપ્ત થાય ને!’

લોકોની આવી વાત સાંભળી જ્ઞાની મુનિરાજે ગંભીર ભાવે કહ્યું: ‘મહાનુભાવો! અભિનવ શેઠે લગવાન મહાવીરને આપેલી ભિક્ષા તો માત્ર દ્રવ્ય ભિક્ષા હતી, ભાવની દૃષ્ટિએ તો એ ભિક્ષાનો લાભ જીર્ણશ્રાવકને જ પ્રાપ્ત થયો છે!’

મુનિની આવી વાત સાંભળી લોકો દિગ્મૂઠ બન્યા અને પૂછ્યું : ‘ ભગવંત ! એ કઈ રીતે ! ’

જ્ઞાની મુનિરાજે આ વાતનું રહસ્ય ખુલ્લું કરતાં કહ્યું : ભગવાનને વહોરાવવાની જીર્ણશ્રાવકની ભાવના એટલી ઉચ્ચતમ ભૂમિકા પર હતી, કે જો દેવદુન્દુભી માત્ર થોડી પણ મોડી વાગી હોત તો, એવી તીવ્રતમ ભાવનાના ફળ રૂપે ત્યાં જ તેના ઘાતિ કર્મોનો નાશ થઈ તેને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોત ! પરંતુ દેવદુન્દુભીના કારણે તેની ભાવધારાનો ભંગ થયો અને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં રહી ગયું, પરંતુ આમ છતાં ભાવદષ્ટિએ ગોચરી વહોરાવવાનું ફળ તો તેને પ્રાપ્ત થઈ ચૂક્યું જ છે ! ખીજી બાજુ અભિનવ શેઠે ભગવાનને ખીર વહોરાવીજ નથી અને આ વાતને જરાએ મહત્ત્વ આપ્યા સિવાય તેણે તો તેની દાસી પાસે માત્ર અડદના બાકળા જ વહોરાવ્યા છે. દ્રવ્યદાનનું મહત્ત્વ નહિવત્ છે, સાચું મહત્ત્વ તો ભાવનું છે. ઉબ્જવલ અને નિર્મલ ભાવથી અપાયેલું દાન અગર માત્ર એવા દાનનો દઢ સંકલ્પ પણ માણસના ઘાતિ કર્મોનો નાશ કરવામાં નિમિત્તરૂપ બની શકે છે.’

શ્રીમદ્ આનંદધનજીએ તેથી જ કહ્યું છે કે :-

નામ અધ્યાતમ ઠવણુ અધ્યાતમ,
 દ્રવ્ય અધ્યાતમ છંડેરે;
 ભાવઅધ્યાતમ નિજગુણુ સાધે,
 તો તેહ શું રઠ મંડેરે.

(જૈન શિક્ષણ સાહિત્ય પત્રિકા બન્યુઆરી, ૧૯૭૦)

૨૫. જીવનઘડતરમાં સાહિત્યનું સ્થાન

ભારતના સુપ્રસિદ્ધ સાહિત્યકાર શ્રી શરદબાબુએ અનુભવેલા પ્રસંગની આ વાત છે. શ્રી શરદબાબુએ લખેલી અનેક નવલકથાઓમાં તેમની ‘ચારિત્રહીન’ પણ એક પ્રખ્યાત નવલકથા છે અને આ રસમય ઘટના પણ આ ગ્રંથ અંગેની છે.

એક વખત શ્રી શરદબાબુ કાશીની મુસાફરીએ ગયા હતા અને ત્યાં તેઓ ‘ઉત્તરા’ પત્રના સંપાદક સુરેશ ચક્રવર્તીને ઘેર ઊતર્યા હતા. એક દિવસે વહેલી પ્રભાતે કાશીમાં રહેતા ચાર પાંચ બંગાળી ભાઈઓ તેમને મળવા ગયા અને તેઓએ શ્રી શરદબાબુના માનમાં ગોઠવેલા એક સમારંભમાં પધારવા માટે વિનંતી કરી. શરદબાબુએ પ્રથમ તો કહ્યું કે આવા સમારંભમાં હાજરી આપવી અને પ્રશંસાની અતિશયોક્તિભરી વાણી સાંભળવી તેમને પસંદ નથી અને વળી ક્યાંય ભાષણ કરવું એ પણ તેની પ્રકૃતિને અનુકૂળ નથી. આવેલા ગૃહસ્થોએ કહ્યું કે એ સમારંભમાં તેમણે માત્ર હાજરી જ આપવાની છે અને કશું ભાષણ કરવાનું નથી. અંતે શરદબાબુએ પેલા ગૃહસ્થોની આમ્રહભરી વિનંતીને વશ થવું પડ્યું અને સમારંભમાં મુકરર કરેલા ટાઇમે તેઓ ગયા.

એ સભામાં શરદબાબુના અનેક પ્રશંસકોએ હાજરી આપી અને હારતોરાથી તેમનું ઉત્તમ સન્માન પણ કર્યું. ત્યાં આવેલા ભાઈઓની સ્નેહભરી લાગણીથી શરદબાબુને

અત્યંત આનંદ થયો અને સમારંભ પૂરો થતાં સૌ ભાઈઓ ચાલી ગયા. સૌથી છેલ્લે શરદબાબુ પણ જવા માટે ઊભા થયા પણ તેવામાં બે વિધવા બહેને: ત્યાં આવી પંકાંચી અને વંદન કરી શરદબાબુ નજીક ઊભી રહી. બંનેમાંથી એક પ્રૌઢા હતી જ્યારે બીજી બહેન પચીસ વર્ષ આસપાસની યુવતી હતી.

પેલી યુવાન વિધવાએ શરદબાબુની નજીક જઈ ચરણ-સ્પર્શ કર્યા અને શરદબાબુને સારી રીતે બાણતી હોય તેમ ઊભી રહી, પણ શરદબાબુને તેની ઓળખાણ ન પડી. પેલી યુવતીને ચરણસ્પર્શ કરતી જોઈ શરદબાબુએ તેને કહ્યું : ‘બહેન ! મને તમારી કશી ઓળખાણ નથી અને લાગે છે કે આપણે આ પ્રથમ વખત જ મળીએ છીએ.’ પેલી યુવાન વિધવાએ ગદ્ગદિત સ્વરે કહ્યું : ‘શરદબાબુ ! આપ તો મારા ગુરૂ સમાન છો અને મારા માટે પૂજ્ય પણ છો. સીધી રીતે નહિ પણ આડકતરી રીતે આપે મારું રક્ષણ કર્યું’ છે અને તેથી આપની તો હું જીવનભર ઋણી છું.’

યુવાન વિધવાની વાત સાંભળી શરદબાબુએ આશ્ચર્ય અનુભવ્યું અને કહ્યું : ‘મેં તમારું રક્ષણ કર્યું’ છે ? કયાં અને ક્યારે રક્ષણ કર્યું ? મને તો કંઈ યાદ આવતું નથી. આપણું પરસ્પરનું આ પ્રથમ જ મિલન છે, તો પછી તમારું રક્ષણ મારાથી કઈ રીતે થયું તે તો તમે સમજાવો ત્યારે જ ખબર પડે.’ યુવતીએ આછું સ્મિત કરી મૃદુ સ્વરે કહ્યું : ‘પ્રત્યક્ષ રીતે આપણું આ પ્રથમ મિલન છે તે વાત સાચી, પરંતુ પરોક્ષ રીતે તમારી નવલકથાઓ દ્વારા તો આપની સાથે મારી બહુ જૂની ઓળખાણ છે.’

યુવતીની વાત સાંભળી શરદખાળુ હસ્યા અને પૂછ્યું :
‘પણ તેથી હું આપનો ગુરુ, પૂજ્ય અને રક્ષક કેવી રીતે
બની ગયો ?’

બંને વિધવાઓએ શરદખાળુને નીચે બેસાડ્યા અને પેલી
યુવતીએ ગદ્ગદિત કંઠે પોતાના જીવનના રહસ્યની વાત
કરતાં કહ્યું : ‘મારા પિતા બંગાળના એક શહેરની સુપ્રસિદ્ધ
કોલેજના અધ્યાપક હતા અને બાલ્યવયથી જ તેમને મારા
પ્રત્યે અનહદ પ્રેમ હતો. મારા કમભાગ્યે હું જ્યારે બે વર્ષની
થઈ ત્યારે મારી માતાનું મૃત્યુ થયું અને પિતાએ મને પુત્રની
માફક ઉછેરી. જો કે માતાનું સુખ ન મળ્યું પણ પિતાએ
માતા બનીને માતાની ખોટ મને જરાએ ન જણાવા દીધી.’

‘સત્તર વર્ષની વયે મારાં લગ્ન થયાં, પણ મારા ભાગ્યમાં
જેમ માતાનું સુખ ન હતું તેમ પતિનું સુખ પણ ન હતું.
લગ્ન પછી માત્ર છ માસમાં જ ત્રણ દિવસની માંદગીમાં મારા
પતિનું દુઃખદ અવસાન થયું અને હું વિધવા થઈ. મારા દુઃખ
અને સંતાપનો કોઈ પાર ન રહ્યો. મારા પિતાને પણ મારા
પતિના મૃત્યુનો અસહ્ય આઘાત થયો, પણ તેઓ ભારે જ્ઞાની
અને સમજી હતા. હું સાસરેથી મારા પિતૃગૃહે પાછી ફરી
અને વૈધવ્યના દુઃખને પચાવવા અને વિસરવા મારા પિતાએ
મને પુનઃ અભ્યાસ કરાવવાનું શરૂ કર્યું. અભ્યાસમાં મેં મારું
મન ઓતપ્રોત કર્યું અને પિતાના રક્ષણ અને સહાય વડે
મારું દુઃખ ભૂલવા હું પ્રયત્નો કરવા લાગી.’

‘પિતા જે કોલેજમાં અધ્યાપક હતા તે કોલેજનો એક
યુવાન વિદ્યાર્થી અમારે ત્યાં રહેતો અને ભણતો. અમારા ઘરનું

બધું કામકાજ પણ તે કરતો અને પિતાને તેની પર પુત્ર માફકનો રાગ હતો. મારા અભ્યાસની બાબતમાં હું કોઈ કોઈ વખત તેની સહાય લેતી. તેનું જ્ઞાન અને સમજાવવાની શૈલી અનુપમ હતા. આ રીતે અભ્યાસમાં સહાય લેવાના કારણે અમારે વધુ નિકટ આવવાનું બનતું અને પરિણામે અમારી વચ્ચે એક પ્રકારનું અનોખું આકર્ષણ ઉત્પન્ન થયું. અમે બંનેએ આ પ્રકારના આકર્ષણને શરૂઆતમાં તો ટાળવા પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ મારામાં કંઈક વધુ પડતી નબળાઈ હતી. આ પરિસ્થિતિ લાંબો ટાઈમ ચાલુ રહે તો તેનું પરિણામ પતનમાં આવે એમ વિચારી પેલા છોકરાએ મને શીખવવા સ્પષ્ટ ના પાડી દીધી. પિતાને આ હકીકતનો આછો ખ્યાલ આવ્યા વિના ન રહ્યો અને દીર્ઘદષ્ટિ વાપરી તેમણે મને મારા મોસાળ મોકલાવી દીધી. મોસાળ આવી અને પેલા છોકરાથી આ રીતે જુદી પડ્યા છતાં આકર્ષણ ઘટવાને બદલે ઊલટું વધતું ચાલ્યું. ઘણી વખત જેનું આપણે વિસ્મરણ ઇચ્છતા હોઈએ, તેની જ સતત યાદ આપણને પજવતી રહે છે. એ છોકરો મને સ્વપ્નમાં આવવા લાગ્યો અને મેં તેની સાથે છૂપો પત્રવ્યવહાર શરૂ કર્યો. અંતે જે નબળાઈ મારામાં હતી, તેનો ચેપ પેલા છોકરાને પણ લાગ્યો અને મોસાળમાંથી અમારે બંનેએ સાથે નાસી જઈ લગ્ન કરી લેવાં એવી એક યોજના કરી. મારા મોસાળના ગામમાં એ છોકરો આવ્યો અને અમે બંનેએ છૂપી રીતે મળી એક રાતે નાસી જવાનો દિવસ નક્કી કર્યો. અમારા બંનેની ટિકિટો તે લઈ આવ્યો અને વહેલી સવારના ત્રણ વાગ્યાની ગાડીમાં ચાલી જવાનો પ્રોગ્રામ હતો. જે રાતે ચાલી

જવાનું હતું તે રાતે ઉંઘ ન આવી જાય તે માટે મારા મામાના દિકરાને એક રસમય નવલકથા પુસ્તકાલયમાંથી લઈ આવવા મેં કહ્યું. મામાના નિવાસસ્થાન નીચે પાછલી તરફના ઓરડામાં હું સૂતી, ત્યાં પેલા છોકરાએ રાતે બે વાગે આવવું અને ખારણા પર બે ટકોરા મારવા એટલે હું ખારણું ઉઘાડીશ અને સામાનની બેગ સાથે તૈયાર રહીશ એવું અમે નક્કી કર્યું હતું.’

‘તે રાત મને બરોબર યાદ છે. રખેને ઉંઘ આવી જાય એ ભયે નવલકથા વાંચતી હું પલંગમાં પડી રહી. એ નવલકથા તમારી લખેલી ‘ચારિત્રહીન’ હતી. રાતે બે વાગે એ પુસ્તક પૂરું થવા આવ્યું. તમારી નવલકથાનું પાત્ર પેલી કિરણમયીએ, નાસી જવાના મારા નિર્ણયના ચૂરેચૂરા ઊડાવી દીધા. કિરણમયી અને દિવાકરની હુદ્દશાનું આબેહૂબ જીવન્ત ચિત્ર મારી નજર સમક્ષ ખડું થયું, અને હું કેવું નિંદ્રા અને અધમ પાપકૃત્ય કરવા તૈયાર થઈ છું તે વાત મને સમજાણી. રાતના બરોબર અઢી વાગે પેલો યુવાન શેરીના નાકે ટાંગાને ઊભો રાખી આવી પહોંચ્યો અને ખારણું ટકોરા માર્યાં. ઓરડાનું દ્વાર તો મેં ન ઉઘાડ્યું પણ બારી ઉઘાડી. બારી વચ્ચે સળિયા હતા, પણ દીવાના ઝાંખા પ્રકાશમાં અમે એક બીજાને જોઈ શકતાં હતાં. તેણે કહ્યું કે ટાંગો રસ્તા પર રાખ્યો છે અને સમય થઈ ગયો હોવાથી વગર વિલંબે આપણે રવાના થઈ જવું જોઈએ.’ મેં ઝાંખામાં અશ્રુ સાથે કહ્યું : ‘ભાઈ! આપણું આવું પગલું સમાજ અને ધર્મ વિરોધી છે એટલું જ નહિ પણ જે પિતાએ મને પુત્રની માફક ઉછેરી

છે, તેના વિશ્વાસનો ઘોર દ્રોહ કરનાર છે. અસત્ય અને ખોટા માર્ગે જઈ કોઈ પણ વ્યક્તિ કાયમ માટે સુખી રહી શકે નહીં, આ વાત મોડી મોડી પણ મને ધરોળર સમજાઈ ગઈ છે. આપણી વચ્ચે જે બની ગયું છે તે ભૂલી જઈ સંપૂર્ણ રીતે નિષ્પાપ જીવન જીવવાનો મેં નિશ્ચય કરી લીધો છે. તે યુવાન ઘડી બે ઘડી તો નિરાશ અને હતાશ બની શૂન્યચિત્ત ઊભો રહ્યો, પરંતુ અંતે તો તેને પણ મારો નિર્ણય સાચો લાગ્યો અને મને વંદન કરી ચાલી ગયો. તે પછી, હું મારી વિધવા બહેન સાથે અહીં જ રહું છું. તે દિવસે જો આપની ‘ચારિત્રહીન’ની કિતાબ મને ન મળી હોત, અને પેલા છોકરા સાથે નાસી ગઈ હોત તો આજે મારી શી સ્થિતિ હોત, તેની કલ્પના કરતાં પણ કંપી ઊઠું છું. પ્રત્યક્ષ રીતે નહિ, પણ પરોક્ષ રીતે મારા જીવન પર તમારો જે અપૂર્વ ઉપકાર થયો છે, તે માટે આ રીતે આજે તમારો આભાર માનવાની મને જે તક મળી છે તેને પણ પરમકૃપાળુ પરમાત્માની હું પ્રસાદી જ માનું છું!’

યુવાન વિધવા બહેનની આવી વાત સાંભળી શરદબાબુ વિસ્મિત થયા અને તેને આનંદ થયો કે તેની ‘ચારિત્રહીન’ નવલકથાએ એક સ્ત્રીને અધઃપતનના માર્ગે જતી બચાવી લીધી.

માનવ અને પશુ વચ્ચે મૂળભૂત ભેદ એ છે કે, પશુઓ પોતાની વૃત્તિ મુજબ જીવે છે જ્યારે માનવને વિચાર કરવાની અદ્ભુત શક્તિ પામ્ત થયેલી છે જે દ્વારા, એ પોતાની વૃત્તિ-ઓનું શુદ્ધિકરણ કરી મુક્તિપદ પામવાનો અધિકારી પણ બની શકે છે. પરંતુ ધંધાના મોટા સોદામાં જેમ મોટા

લાલની શક્યતા રહેલી છે તેમ મોટા નુકસાનની પણ શક્યતા રહેલી હોય છે. આ રીતે માનવને પ્રાપ્ત થયેલી આ અદ્ભુત વિચારશક્તિની ખીણ બાબુ પણ છે. વૃત્તિઓનું શુદ્ધિકરણ કરવાને બદલે વૃત્તિઓને ધોષી વાસનાતૃપ્તિના માર્ગે જે તે વળે, અને વિચાર શક્તિનો દુરૂપયોગ કરી અધમ પાપકૃત્યો કરતો થઈ જાય, તો મુક્તિપદને બદલે સાતમી નરકનો અધિકારી પણ તે બની જવા પામે છે. આ દ્રષ્ટિએ જોતાં, માણસને પણ સંસ્કાર પામેલા પશુની ઉપમા આપી શકાય. નરક અને દેવયોનિ કરતાં માનવયોનિને શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવી છે, પરંતુ તેમ છતાં નરક અને દેવોનાં જીવાત્માઓએ આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં નરકમાં જ્યારે નથી જવું પડતું, ત્યારે માનવીને જીવન જીવતાં ન આવડે તો તેના પરિણામે અધમમાં અધમ ગતિ એટલે સાતમી નરકે પણ જવું પડે છે. સિંહ જેવા હિંસક પ્રાણીને પણ જ્યારે મૃત્યુ બાદ ચોથી ઉપરની નરકમાં નથી જવું પડતું, ત્યારે માણસનો જીવાત્મા તેનાથી નીચેની ગતિમાં જવાની શક્યતા ધરાવે છે, એ હકીકત માનવી તરીકે જીવવામાં કેટલું બધું સાવચેત રહેવું જરૂરી છે તેનો નિર્દેશ કરે છે. માત્ર માનવયોનિ પ્રાપ્ત થવાથી જીવનમરણના ચક્રને અંત નથી આવી શકતો, કારણ કે એમ તો આપણો જીવાત્મા અનંતીવાર માનવજન્મ પ્રાપ્ત કરી ચૂક્યો છે. જીવન-મરણના ચક્રમાંથી મુક્ત બનવા માટે તો માનવતા પ્રાપ્ત કરવાની રહે છે. તેથી જ ધર્મશાસ્ત્રોએ કહ્યું કે માણુસ્સં સ્વલુ દુલ્લહં માત્ર માનવયોનિ નહિ પણ મનુષ્યત્વ પામવાની બાબત જ દુર્લભ છે.

આવી બાબતમાં સાધુઓ અને સંતોનો સમાગમ તેમજ ઉચ્ચ કોટિનું સાહિત્ય બહુ મદદરૂપ બનતું જોઈ શકાય છે.

(' જૈન શિક્ષણ સાહિત્ય પત્રિકા ' જુલાઈ, ૧૯૭૦)

૨૬. નીતિ અને ચારિત્રબ્રહ્મતા

છેલ્લાં ૫૦-૬૦ વરસમાં ચારિત્ર બળ અને નૈતિક બાબતમાં આપણી પ્રબલતા કેવું ઘેર પતન થયું છે, તે નીચેના એક પ્રસંગ પરથી સમજી શકાશે.

ઈ. સ. ૧૯૧૩ ની આ વાત છે. એ વખતે મુંબઈ શહેરમાં સરકારી ન્યાયખાતાના ઉચ્ચ અધિકારથી નિવૃત્ત થયેલા શ્રી દયારામ ગિદ્દમલ રહેતા હતા. તે વખતે તેઓની ઉંમર સાઠથી વધુ વર્ષની હતી અને તેઓ નીતિ-ચારિત્રથી એક સંત મહાત્મા પુરુષ જેવો આદર લોકમાં પામેલા હતા. તેઓ અત્યંત વિદ્વાન, પ્રતિભાશાળી, પવિત્ર તેમજ સેવાલાવી હતા. મુંબઈની સામાજિક, શૈક્ષણિક અને અન્ય સંસ્થાઓમાં તેઓ આગેવાનીભર્યો ભાગ લેતા હતા તેમજ મહાન સમાજ સુધારક હતા. સિંધની પ્રબલને તો તેમના ઉત્તમ ચારિત્ર વિષે શંકા કરવી એ પણ પાપ કાર્ય ગણાતું.

શ્રી દયારામ સ્વ. સાક્ષર શ્રી નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દિવેટિયાના અંગત મિત્ર હતા અને તેમને ઘેરે અવારનવાર જતા. શ્રી દયારામે મુંબઈમાં સોશિયલ સર્વિસ લીગની સ્થાપના કરેલી અને તે સંસ્થાના તેઓ મુખ્ય કાર્યકર હતા. શ્રી દયારામને શ્રી નરસિંહરાવને ત્યાં તેમની ૨૬ વર્ષની પુત્રી ઊર્મિલા સાથે ઓળખાણ થઈ અને ઊર્મિલા પણ એ સંસ્થાના એક કાર્યકર તરીકે જોડાઈ. આ કારણે તેઓ બંનેને નિકટ પરિચયમાં આવવાનું બન્યું અને પરિણામે બંને વચ્ચે platonic love (પુરૂષ અને સ્ત્રી વચ્ચે બીજાને વાસનારહિત

નિષ્કામ પ્રેમ દ્વારા જે મૈત્રી ઉત્પન્ન થાય છે તેને મનો-વિજ્ઞાનની પરિભાષામાં પ્લેટોનિક લવ કહેવાય છે. પરંતુ મનો-વિશ્લેષણની એક વિચારદૃષ્ટિએ આવા પ્રેમની વાત એક અત્યંત વિવાદાસ્પદ હકીકત છે) થયો, જે પાછળથી પ્રણયમાં પરિણમ્યો. પરિણામે ઊર્મિલાએ માખાપની રબ્બ લીધા વગર તેમને અંધારામાં રાખી છૂપી રીતે દયારામ સાથે તા. ૩-૪-૧૯૧૩ ના રોજ લગ્ન કરી લીધાં. આ ક્રિસ્તાની અત્યંત કર્ણુ બાબત તો એ હતી કે આ લગ્ન વખતે શ્રી દયારામનાં પ્રથમ પત્ની હયાત હતાં અને દયારામ અને ઊર્મિલાની વય વચ્ચે મોટું અંતર હતું.

બંને પાત્રો અત્યંત સંસ્કારી, અભ્યાસી, ઉચ્ચ કુટુંબનાં અને પ્રતિષ્ઠિત હતાં, એટલે જ્યારે આ લગ્નની વાત બહાર આવી ત્યારે એ સમાચારે મુંબઈ શહેરમાં ભારે ખળભળાટ મચાવી દીધો. શ્રી નરસિંહરાવની રોજનીશી પરથી એટલું તો નિઃસંદેહ પુરવાર થાય છે કે નરસિંહરાવને કે એમનાં પત્ની સુશીલાબહેનને લેશ પણ શંકા આવી નહોતી, કે ઊર્મિલા તરફ પિતાના જેવો ભાવ રાખનાર દયારામ એની જોડે લગ્ન કરશે, અગર તો દયારામ પ્રત્યે પુત્રીવત્ સંબંધ રાખનાર ઊર્મિલાના હૃદયમાં એ પૂજ્ય વ્યક્તિ પ્રત્યે લગ્ન સંબંધમાં પરિણમે તેવો સ્નેહ ઉત્પન્ન થશે.

ત્રીજી એપ્રિલે લગ્ન કરી લીધાં હોવા છતાં દયારામ અને ઊર્મિલાએ આ વાત બહાર પડવા ન દીધી અને માખાપથી પણ ખાનગી રાખી. નરસિંહરાવનું કુટુંબ તથા દયારામ અને ઊર્મિલા તા. ૧૬-૪-૧૯૧૩ના દિવસે દાહલિંગ હવાફેર અર્થે ગયાં. ત્યાં તા. ૨૫-૪-૧૯૧૩ના દિવસે દયારામને એક પત્ર લખી નરસિંહરાવને આ લગ્નની વાત જણાવી છેલ્લે

લખ્યું કે : I admit I have violated the law of the world we move in; for that law gives no right to an old man—to love a young woman. And for that violation I am willing to be punished by the world and by you.” અર્થાત્ હું કબૂલ કરું છું કે જે જગતમાં આપણે રહીએ છીએ તે જગતના કાયદાનું મેં ઉલ્લંઘન કર્યું છે, કારણ કે એ કાયદો એક વૃદ્ધ માણસને એક યુવાન સ્ત્રી સાથે પ્રેમ કરવાનો અધિકાર આપતો નથી, અને આવા ઉલ્લંઘન માટે હું ધરું છું કે જગત અને તમે (નરસિંહરાવ) મને શિક્ષા કરો.

શ્રી દયારામને થયેલ આવો અસહ્ય આઘાત પોકળ ન હતો. પોતાનાથી થઈ ગયેલી ભૂલનો પશ્ચાત્તાપ કરી તરત જ તમામ બહેર પ્રવૃત્તિઓમાંથી, સમાજજીવનમાંથી, તેઓ નિવૃત્ત થઈ ગયા અને પોતાની મિલકતની કારગતી પાંચ રૂપિયાના સ્ટેમ્પના કાગળ પર લખી નાખી. પોતાના ટ્રસ્ટની મિલકત છોડી દીધી એટલું જ નહિ પણ વડીલોપાર્જિત સર્વ મિલકત પરથી પોતાનો સંપૂર્ણ હક્ક છોડી દીધો. દયારામ અને ઊર્મિલાનો આધાર માત્ર દયારામના પેન્શન પર જ રહ્યો. આ લગ્નને એક મહાન અપરાધી કૃત્ય માની દયારામે સંપત્તિનો ત્યાગ અને પોતે પોતાની બંતે જ પોતાનો સમાજ બહિષ્કાર કરી, શેષ જીવન ખૂણા પાળનારી વિધવાની જેમ એકાંતવાસ અને શોક પાળ્યાં. માનવી માત્ર ભૂલને પાત્ર છે. પાપકૃત્ય માટે આઘાત થાય અને એ આઘાતમાંથી વેદના અને પશ્ચાત્તાપ ઉત્પન્ન થવા પામે, તો એવા પશ્ચાત્તાપરૂપી અગ્નિમાં ગમે તેવા પાપોનો નાશ કરવાની શક્તિ છે. પ્રાદ્વણ, સ્ત્રી, બાળક

અને ગાયની હુત્યા કરનાર દંડપ્રહારીનો જીવાત્મા નરકમાં જવાને બદલે એજ ભવે મુક્તિપદ પામ્યો, એમાં કારણભૂત પાપ માટેનો પશ્ચાત્તાપ અને વેદના જ છે. તેથી જ કહેવાય છે કે માનવજીવનની મોટામાં મોટી સિદ્ધિ કોઈ દિવસ નિષ્કળ નહિ જવામાં રહેલી નથી, પણ દરેક પ્રસંગે પડતી વખતે પાપકૃત્યને સમજી લઈ પશ્ચાત્તાપ દ્વારા તેમાંથી પાછા ફરી જવામાં રહેલી છે.

આજથી ૬૦ વર્ષ પહેલાંના લોકમાનસ અને વર્તમાન લોકમાનસ વચ્ચે મોટો ભેદ દેખાઈ આવે છે. આજે તો અનેક રીતે પતન પામેલાં યુવાન, પ્રૌઢ અને મોટી ઉંમરના સ્ત્રી પુરુષો પોતાના એવા કૃત્યો માટે ગૌરવ અને અભિમાન લેતાં જોવામાં આવે છે. તેઓને જ્યાં શરમ કે લજ્જા જ નથી, ત્યાં પશ્ચાત્તાપની તો વાત જ ક્યાં કરવી ? શિક્ષિત, સંસ્કારી અને ઉચ્ચ ગણ્યાતા કુટુંબની લગ્ન કરેલી યુવતીઓ પતિ અને બાળકોને પણ ત્યજી દઈ પરપુરુષ સાથે આનંદપૂર્વક રહેતી જોવામાં આવે છે, તો બીજી બાજુ ઘેરે સુશીલ પતની અને સંતાનો હોવા છતાં એવો પુરુષ ખુલ્લી રીતે અન્ય સ્ત્રી સાથે દુરાચાર સેવતો હોય એવું પણ જોવામાં આવે છે. વિજ્ઞાન અને ભૌતિક બાબતોમાં આપણે આગળ ને આગળ વધી રહેવાનો દાવો કરી રહ્યાં છીએ, પણ ચારિત્ર બળ અને નૈતિક દૃષ્ટિએ દિવસે દિવસે આપણે અધઃપતનના માર્ગે જ ઘસડાઈ રહ્યાં છીએ, એ અત્યંત દુઃખદ અને આઘાતજનક બાબત છે. રોમન એમ્પાયરના બહોજલાલીના દિવસોમાં ચારિત્ર અને નૈતિક બાબતમાં એ પ્રબળું એટલું બધું અધઃપતન થવા પામ્યું હતું, કે તેવીસમી સ્ત્રી અને એકવીસમો પતિ કરનાર પુરુષ અને સ્ત્રીનાં લગ્ન થયાંની નોંધ મળી આવે છે. વૈભવ, સમૃદ્ધિ અને વાસના તૃપ્તિમાં એ પ્રબળ અંતે રૂખી ગઈ અને રોમનું ભવ્ય ગૌરવ નાશ પામ્યું.

પૂ. ગાંધીજી પોતાની પાસે ત્રણ વાંદરાની એક સુંદર કલાકૃતિ રાખતા હતા. આ ત્રણમાંના એકે પોતાનું મુખ હાથ વડે ઢાંકી રાખ્યું હતું, બીજાએ પોતાની આંખો પર હાથ દીધા હતા અને ત્રીજાએ પોતાના હાથ એ કાન પર રાખ્યા હતા. એનો ઓઘપાઠ એ હતો કે ખૂરું ઓલીશ નહિ, ખૂરું જોઈશ નહિ, ખૂરું સાંભળીશ નહિ. આજે જમાનો બદલાઈ રહ્યો છે, હવે પૂ. ગાંધીજી વાળા વાંદરાની કૃતિ જૂની થઈ ગઈ છે. વર્તમાન વાંદરાની કૃતિમાં મુખ પર હાથ ઢાંકવાને બદલે મુખ આગળ માઈકોફોન (માઈક) પકડી રાખ્યું છે. આંખો પર હાથ રાખવાને બદલે આંખો પર બાઈનોક્યુલર (ફરબીન) રાખ્યું છે. કાન ઢાંકવાને બદલે પોતાની હથેલી કાન પાછળ લઈ જઈ કાનને સરવા કર્યા છે, એટલે કે ‘ખૂરું ઓલજે, ખૂરું જોજે અને ખૂરું સાંભળજે.’

યોગવિદ્યાનાં આજે હાટડાં મંડાવા શરૂ થયાં છે અને ત્યાં આ વિદ્યા ભાજીપાલાની માફક લીલામના ભાવે વેચનારા તત્ત્વજ્ઞાનીઓનો પણ રાફડો ફાટવા લાગ્યો છે. લુચ્ચો, બદમાશ, નાલાયક, હલકટ-કોઈપણ આવો, એને આ વર્તમાન તત્ત્વજ્ઞાનીઓ માત્ર એક જ સેકંડમાં સમાધિનો લાભ આપવાનો દાવો કરે છે. શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજે તત્ત્વાર્થમાં ‘મૈથુન અબ્રહ્મ’ સૂત્ર આપેલું છે, પણ વર્તમાન તત્ત્વજ્ઞાનીઓ તે પેલા વાંદરાની નવી કૃતિ માફક આ સૂત્રને ઉલટાવી કહેવા લાગ્યા છે કે ‘મૈથુન બ્રહ્મ.’ મૈથુનને પણ તેઓ સમાધિ સાધવા માટે યોગની એક પ્રક્રિયા રૂપ જ માને છે. મહર્ષિ પતંજલિના પણ ગુરુ કહેવરાવતાં આજના આ ઢાંગી અને દંભી ઉપદેશકો પાછળ, દેશના યુવાનો અને યુવતીઓ ઘેલાં બને એ હકીકત આપણી યુવાન પ્રજા કેવા કરુણ અધઃપતનના માર્ગે જઈ રહી છે તે બતાવી આપે છે.

Beauty lies partly in him who sees it હું પોતે જ દુર્ગંધથી ભરેલો હોઉં તો ચારે તરફથી મને દુર્ગંધની જ વાસ આવવાની. હું વિકૃત મનોદશા ધરાવતો હોઉં અને જાતિય વાસનાથી પીડાતો હોઉં, તો મને પણ એમજ લાગશે કે રામાયણનું પાત્ર લક્ષ્મણ વાસનાયુક્ત હોવાના કારણે, માતાસમાન લાભી સામે અવિકારી દૃષ્ટિએ જોઈ જ શકતો ન હોતો. રાવણ જ્યારે જ્યારે સીતાની સમક્ષ જઈ જિભો રહેતો, ત્યારે ત્યારે તેને સીતામાં પોતાની માતાની આકૃતિનાં દર્શન થતાં અને વીલે મોંઠે તે પાછો ફરી જતો, એવી વાત રામાયણમાં આવે છે. હવે આ નવી રામાયણ શોધનારાઓનાં મોંની રેખાઓ અને આંખોના ભાવો ખારીકાઈથી અભ્યાસની દૃષ્ટિએ જોવા પ્રયત્ન કરજો, તો ત્યાં વિકૃતિનું એક વિરાટ સ્વરૂપ તમારી નજર સમક્ષ આવીને જિભું રહેશે.

ભારતના માણ રાષ્ટ્રપતિ અને પ્રખર વિદ્વાન ડૉ. રાધાકૃષ્ણને તેમના એક પુસ્તકમાં એક સુંદર વાત કહેતાં સાચું જ કહ્યું છે કે : “ એક રીતે આપણે આપણા પૂર્વજો કરતાં ઊતરતા ધીએ એમ ચોક્કસપણે કહી શકાય. આપણે રૂઢિઓને અનુસરતા નથી એ મુશ્કેલી નથી. પણ આપણે બહુ જ સામાન્ય શક્તિના માણસો ધીએ એ મુશ્કેલી છે. આપણા જીવન અને વિચારણામાં ક્ષુલ્લકતા સ્પષ્ટ દીસી આવે છે. આ ભયંકર ઉણપમાંથી જો આપણી પેઢીને બચાવવી હોય તો આપણે જે માર્ગ પસંદ કરીએ તે માર્ગે વીરતાપૂર્વક પુરૂષાર્થ કરવા મંડી જવું જોઈએ. ખડતલપણું, તિતિક્ષા, સંયમ, લ્યાગ, માનવભાવ, સહિષ્ણુતા—ટૂંકમાં સ્વીકાર અને સાહસના નિયમને સ્વીકાર્યા વિના વીરત્વ ન સંભવે.”

(‘ જૈન શિક્ષણ સાહિત્ય પત્રિકા ’ સપ્ટેમ્બર ૧૯૭૦)

शीलधर्मनी कथाओ

भाग १-२

शील अने धर्मनेो मार्ग अतावती
भाववाहुक अने अत्यंत मननीय
—यालीस कथाओ—

कठिन सोण पेण ४५० थी वधु पानां-सुंदर जेकेट

मूह्य इपिया पांथ

: लेखक :

श्री. मनसुअलाल ताराचंद महुंता

: प्रकाशक :

श्री अध्यात्म ज्ञान प्रसारक मंडल
७७, मारवाडी अल्लर, मुंअर्ध-२.

શ્રમણ સંઘના પૂજ્ય મુનિ મહારાજ સાહેબો અને પૂજ્ય સાધ્વીઓના મનનીય અભિપ્રાયો

‘ધર્માતુરાગી શ્રીચુત મનસુખલાલ તારાયંદ મહેતાની કલમથી ગુજરાતી ભાષામાં તૈયાર થયેલ આ ‘શીલધર્મની કથાઓ’ એ નામનો ગ્રંથ આજની ઊગતી પ્રબળતા જીવન-ઘડતરમાં અત્યંત ઉપયોગી થાય તેવો ધર્મકથાનુયોગનો સુંદર ગ્રંથ છે.’

પ. પૂ. આ. વિજયધર્મસૂરિજી મહારાજ
ચેમ્બુર-મુંબઈ. પોષ સુ. ૭ સં ૨૦૨૩.

‘વર્તમાન પ્રબળને રૂચિકર અને એ હેતુને લક્ષ્યમાં રાખી આ લખેલી આ યોગ્ય અને પ્રેરક કથાઓ આખાલગોપાલ વર્ગના યથાયોગ્ય કલ્યાણમાં યથોચિત જ્ઞાણો આપ્યા વિના નહિ રહે.’

મુંબઈ ૬-૫-૭૦

શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ

‘પુસ્તક મેં વાંચ્યું. લેખકે ખૂબ સરસ યોગ્ય ભાષામાં શીલધર્મની સુગંધ ફેલાવી છે. વર્તમાનકાળમાં સદાચારનો ભીષણ દુષ્કાલ પડ્યો છે અને આ પરિસ્થિતિમાં આ પુસ્તક અમૃતવર્ષા સમાન ઉપયોગી સિદ્ધ થશે.’

મુંબઈ, ૨૬-૪-૭૦

મુનિ શ્રી પદ્મસાગર-‘પંકજ.’

‘આ પુસ્તક જેના ધરમાં જશે એ પુસ્તક તરીકે નહીં પણ ધરના એક આભૂષણ તરીકે જનતા અપનાવશે. આજના ભૌતિકવાદના જમાનામાં જ્યારે આત્મિક ધર્મનો લગભગ લોપ થયો છે ત્યારે આવું સાહિત્ય ખુબ જ કિમતી છે.’

કાગણ વદિ ૮, સં ૨૦૨૩ મુનિશ્રી પૂર્ણાનંદ વિજયજી મહારાજ

(કુમાર શ્રમણ)

‘પ્રત્યેક કથામાં આપના લખાણની શૈલી રોચક, સુવાચ્ય (સામાને કંટાળો ન આપે તેવું) ને વિશેષ તો ટૂંકામાં રહસ્ય ગર્ભિત દર્શિત કરેલું દેખી શક્યો છું જે અન્ય વિરલ વ્યક્તિમાં સંભવી શકે.’

વવાણીયા તા. ૪-૯-૭૦

મુનીશ્રી પુણ્યવિજયજી.

બાલાઓનાં સંસ્કાર - અધ્યયન - સત્રના નિર્માતા સાહિત્ય-રત્ન, ભાષારત્ન પૂ. સાધ્વી શ્રી નિર્મળાશ્રીજી એમ. એ. અમદાવાદથી લખે છે કે :- “સાધનાના માર્ગે દૃઢતાપૂર્વક પ્રયાણ કરનારા મહાપુરુષોના જીવન-વૃતાન્તથી પરિપૂર્ણ ‘શીલધર્મ’ કથા’ અર્વાચીન યુગમાં અતિ પ્રેરણાદાયી યશસ્વી કૃતિ છે. મનને વાસનામાંથી ઉપાસનામાં લઈ જવાનું, અંધ-કારમાંથી પ્રકાશને શોધવાનું, અસત્યમાંથી સત્ય તરફ દોરવાનું અને સંસ્કારો તથા વિચારોને ઉર્ધ્વગામી બનાવવાનું લેખકની વાર્તાઓમાં સારૂં બળ છે. લેખકને મારાં હાર્દિક ધર્મલાભ.”

પ્રવચન પ્રભાવક પૂ. સાધ્વીશ્રી મૃગાવતીજી ઝેંગલોરથી લખે છે કે :- “શીલધર્મની કથાઓ સચ્ચારિત્રવાન ધર્મનિષ્ઠ શ્રી. મનસુખલાલભાઈ તા. મહેતાની સુલેખની દ્વારા તૈયાર થયેલ આ ગ્રંથ સૌ કેઈના ચારિત્ર નિર્માણ, માનવતાના ગુણોનો વિકાસ અને ધર્મભાવનાની વૃદ્ધિમાં વિશેષ ઉપયોગી થાઓ! એ જ શુભેચ્છા.”

સુપ્રસિદ્ધ લેખિકા અને વિદુષી પૂ. સાધ્વીશ્રી સૂર્યશિશુ-શ્રીજી મદ્રાસથી લખે છે કે :-

“સંસારની કથા માનવીના જીવન ઘડતરમાં જ્યારે વ્યથા રૂપ બની જાય છે ત્યારે માનવી સ્વયં આ કથાઓના

કિનારાને વળગીને આગળ વધી શકે છે. કથાના પ્રસંગો કડવા, કુર કે કોમળ યા કરુણાસભર હોય ત્યારે ય પણ લેખકનો આંતરિક 'કલ્યાણનો શુભ ભાવ'નો સાદ સંભળાતો જ રહે છે. તેથી વાચકદૈયાને તે વધુ સ્પર્શી જાય છે.”

શ્રી પાર્શ્વચંદ્ર ગચ્છીયા વિદ્વાન સાધ્વીશ્રી સુનંદાશ્રીજી લખે છે કે :- “કથાઓ એવી સરલ અને સહેલી ભાષામાં છે કે સાધારણ બુદ્ધિવાળાને પણ તરત સમજ પડે. જીવનના ઘડતરમાં વિપત્તિમાં અને આત્મદૃઢતામાં પુસ્તક ઘણું જ ઉપયોગી નિવડશે. શાસ્ત્રીય, ઐતિહાસિક અને અર્વાચીન કથાઓથી પુસ્તક સમૃદ્ધ અનેલું છે. જનતા ઉપર મહાન્ ઉપકાર કર્યો છે.”

બાળ પ્રહાર્યારિણી અને વિદુષી પૂ. સાધ્વીશ્રી સદ્ગુણાશ્રીજી સાવરકુંડલાથી લખે છે કે :-“શીલધર્મની કથામાં લેખકનું જીવન બોલે છે. એમના બાગૃત જીવન્ત જીવનમાંનો શીલ સંસ્કારનો એમાં મધુર રણકો છે. સાથે શીલ સંસ્કારની મધમધતી સુગંધી છે. આ શીલ સુગંધ પવનની જેમ પ્રબળ જીવનમાં પ્રસરાવવા રસમય પવિત્ર કથાસાહિત્ય આજના યુગની માંગ પૂરી પાડે છે.”

પરમ પૂજ્ય સાધ્વીશ્રી પ્રિયંવદાશ્રીજી, દોલતનગર-ઝોરી વલી (મુંબઈ)થી લખે છે કે :-“શીલધર્મની કથાઓ ભાગ ૧-૨ પુસ્તક સાદ્યંત વાંચ્યું. વાંચતાં ખૂબ આનંદ અનુભવ્યો ને થયું કે ખરેખર આ જડવાદના જમાનામાં અને સદાચારના ભયંકર દુષ્કાળમાં અમૃતની વર્ષાતુલ્ય આજની ઊગતી પ્રબળ જીવનઘડતરમાં અત્યંત ઉપયોગી નીવડે તેવો આ ગ્રંથ છે. વાંચતાં પુસ્તક છોડવાનું મન થાય તેવું નથી. શીલધર્મની કથા એટલે શીલની જ સુગંધ પ્રસરાવી છે. વધારે શું લખ્યું ?”

પાશવ વૃત્તિઓનું ઉચ્ચતર વૃત્તિઓમાં રૂપાંતર

“દરેક આત્મા અણુવિકસેલી વ્યક્તિ છે. એ પાશવ-વૃત્તિઓથી પૂર્ણ પણે મુક્ત નથી, છતાં ઉચ્ચતર વૃત્તિઓમાં તેનું રૂપાંતર કરવાને એ શક્તિમાન છે. આત્માની જરૂરિયાતોને પ્રથમ સ્થાન આપવું જોઈ એ એ વસ્તુ જો આપણે આનંદ-પૂર્વક સ્વીકારી લઈ એ અને તેના નિયમો અનુસાર આપણી પ્રકૃતિનો નિગ્રહ કરીએ તો આપણે વિકાસ સાધી શકીએ. આપણે આપણી રક્ષકૃતિ બદલીએ અને આપણા સુખ માનસને નવેસરથી કેળવીએ તો જ આપણે વાસના પ્રધાન મટી આધ્યાત્મિક બની શકીએ. એનો અર્થ એ થયો કે આપણે સંયમ અને શિસ્ત પાળવાં જોઈ એ. આપણી નૈસર્ગિક વૃત્તિથી પર થવાના પ્રયત્નમાં ડગલે ને પગલે ભારે પ્રલોભનો અને તેની સામે ઝૂઝવાનું રહેલું છે. પરંતુ આપણા વ્યક્તિત્વની પરિપૂર્ણતા માટે એ આવશ્યક છે. જો કે આ પ્રયત્ન આપણી પાસે ભારે ભોગ માગે છે, છતાં તેનો બદલો પણ એવો જ મહાન છે.”

ડૉ. રાધાકૃષ્ણન.

શીલધર્મની કથાઓ

ભાગ ૧-૨

અભિપ્રાય

“આજે દગલાગંધ પુસ્તકો પ્રગટ થાય છે, વેચાય છે અને વંચાય છે. પણ એમાં સાચા ધર્મ પ્રત્યે અનુરાગ ઉપગ્નવતાર, પ્રાચીન સંસ્કૃતિ માટે નવી પેઢીમાં માનની લાગણી જન્માવનારા અને સંસ્કાર પ્રેરક પુસ્તકો કેટલાં? એવો સવાલ પૂછવાથી નિરાશાજનક જવાબ જ મળવાનો. શીલધર્મનું આવા સમયે બહાર પડેલું આ પુસ્તકકથાઓ વધુ આવકારપાત્ર ઠરે છે. આપણા દેશમાં વૈદિક, ઔદ્ધ તેમજ જૈનધર્મની દૃષ્ટાંત કથાઓનો વિપુલ ભંડાર છે. આમાંથી લેખકે ચોક્કસ દૃષ્ટિ રાખી અહિં દ્રષ્ટાન્તકથાઓ રજૂ કરી છે. ચારિત્રનું ઘડતર થાય છતાં વાંચવામાં પણ રસ જામે એવી સરળ શૈલીમાં આ પુસ્તક લખવામાં આવ્યું છે. આજના ભૌતિકવાદના યુગમાં ભારત પણ સચકાયેલ છે અને તેની સાધન સંપત્તિ હોવા છતાં માનવી માટે સાચા સુખની આશા ઓછી છે. ત્યારે સાચા સુખનો રસ્તો આ દ્રષ્ટાન્તકથાઓ આપી જાય છે. આ દ્રષ્ટાન્તકથાઓ માત્ર મનોરંજન અર્થે લખાયેલી આધુનિક વાર્તાઓ નથી પણ ઉચ્ચ જીવનનો આશય વ્યક્ત કરતી કથાઓ છે. આ કથાઓમાં સત્ય, પ્રેમ, દયા, ક્ષમા, ઉદારતા, માનવતા આદિ ગુણોને ખીરદાવતી કથાઓ પસંદ કરવામાં આવી છે. આ દ્રષ્ટાન્તકથાઓ મૌલિક નથી પણ એની રજુઆત મૌલિક છે.

તા. ૨૦-૧૨-૭૦

‘મુખર્ષ સમાચાર’